

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Takáts Gyula 75 éves

- TAKÁTS GYULA versei: Erosz bivalybikán, Azóta is gyakorta,
Valami másba vetíti mind, A pohár glóriája húz 97
LACZKÓ ANDRÁS: Takáts Gyula és Pécs 100
PETHŐ BERTALAN: Áttűnő létezés (*Jegyzetek Takáts Gyula
költészetéről*) 105
KOCZKÁS SÁNDOR: A derűs otthonosság fényei (*Takáts Gyula:
Tükrök szava – betűk arca*) 108

*

- KRASZNAHORKAI LÁSZLÓ: Rendkívüli állapotok
(elbeszélés) 111
BIHARI SÁNDOR versei: Túléltem, Végző 117
VIDOR MIKLÓS versei: Jövevény, A napbanéző 118
BEREMÉNYI GÉZA: Eldorádó (regény, II.) 119
TAKÁCS ZSUZSA versei: A világ deszkáin, Töredék 128
SÁNDOR IVÁN: Mint a sortűzek után égő hosszú csend
(elbeszélés) 129
PARTI NAGY LAJOS: Jaj cica (versciklus) 135
FUTAKY HAJNA: Színészportrék pécsi háttérrel 3.
– *Spányik Éva* 137
RÓZSA ENDRE: Carme carnale (vers) 144
POMOGÁTS BÉLA: Lake Hope 145
ZALÁN TIBOR: erotomantikus nocturne (vers) 149
TÜSKÉS TIBOR: Pilinszky János (tanulmány, IV.) 151
KÁNTOR LAJOS: Jékely Zoltán kolozsvári testamentuma
(tanulmány, IV.) 159
CSÜRÖS MIKLÓS: A költő és a műfordító (*Szemelvények
egy készülő Kálnoky László-monográfiából*) 169

*

- BALASSA PÉTER: A csapda koreográfiája (*Krasznahorkai László:
Sátántangó*) 177

1986

FEBRUÁR

KARDOS ANDRÁS: Korunk kritikusa (*Szilágyi Akos:
Nem vagyok kritikus*) 184
NEMES ISTVÁN: „A civódó magyar” (*Versek népről,
hazáról*) 189
TÓTH KÁROLY: Mezey Katalin: Újra meg újra 191

KÉPEK

MARTYN FERENC: Takáts Gyula-portré 104

A pécsi Modern Magyar Képtár rajzaiból 2.

TIHANYI LAJOS: Akt (1912) 107, Akt (1913) 150, Álló akt
tanulmány 176

(Nádor Katalin fotói)

JELENKOR

XXIX. ÉVFOLYAM

2. SZÁM

Főszerkesztő
SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő
HAVASI JÁNOS

*

*

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYÓZŐ
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, HALLAMA ERZSÉBET, PARTI NAGY LAJOS,
PÁKOLITZ ISTVÁN

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17., I. emelet. Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Baranya Megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000.

Felelős kiadó: Braun Károly

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi
Hírlap Irodánál (1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással

a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámlára. Évi előfizetési díj: 192,- Ft.

85-4496 Pécsi Szikra Nyomda – F. v.: Farkas Gábor igazgató

Index: 25-906. ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

MARTYN FERENC ÉLETMŰ KATALÓGUSA. *Hárs Eva* művészettörténész elkészítette Martyn Ferenc 1984-ig létrejött 2676 művének leírását, adatait, a fontosabb kiállítások jegyzékét és a Martyn Ferencről szóló írások bibliográfiáját. Munkáját a Somogy Megyei Múzeumigazgatóság adta ki. A kötet anyagát a művek tulajdonosait jelző Mutató egészíti ki.

BERTÓK LÁSZLÓ szerzői estjét január 22-én rendezték meg a Székesfehérvári Városi Könyvtárban. Bevezető: mondott *Bakonyi István* tanár, kritikus, közreműködött *Dévai Nagy Kamilla* előadóművész és *Pelsőczy László* színművész.

ZÖLD PAJZS ALATT címmel *Bertók László* verseiből és a költőről szóló írásokból válogatott kötetet adott ki a kaposvári *Palmiro Togliatti Megyei Könyvtár Szita Ferenc* szerkesztésében, *Jávori Béla* fotóival. A kötet *Bertók László* 50. születésnapjára jelent meg.

A PÉCSI KISGALÉRIA (István tér 4.) 1986. évi kiállítási rendje: Január 24.–február 16. *Keményffy Gábor* és *Krawczun Halina* kerámiai. – Február 21.–március 16. *Budaflax* textilkiallítás. – Március 17.–23. *Nemzetközi videotesztivál*. – Április 2.–20. *Kós Lajos* bábjai (25 éves a *Bóbita* együttes.) – Április 25.–május 18. *Klimó Károly* festményei. – Május 23.–június 22. *Finn plakátok* a Lahti Plakátmúzeumból. – Június 27.–szeptember 7. *Alain Le Quernec* francia plakáttervező munkái. – Szeptember 12.–október 19. *Svájci bútorok*. – Október 24.–november 23. *Horváth Dénes* grafikái. – November 28.–január 4. *Trischler Ferenc* szobrászművész munkái.

AZ EGRSZEGI FÜZETEK sorozatban közös kötetben adták ki *Zaegerszegen Tóth Imre*, *Soós József* és *Chak István* verseit *Béres János* és *Oroszy Csaba* illusztrációival, *Lackner László* szerkesztésében.

A HÉT KÍVÁNSÁG. – *Makay Ida* versei című televíziós műsort január 28-án előzetes vetítésen mutatta be klubunkban a Magyar Televízió Körzeti Stúdiója. A műsor szerkesztő-rendezője *Bükkösi László*.

PÁL ZOLTÁN pécsi szobrászművész tárlata január 24-én nyílt meg a Kecskeméti Galériában és március 2-ig látogatható. A megnyitón *Lantos Ferenc* képzőművész mondott beszédet.

A KAPOSVÁRI CSIKY GERGELY SZÍNHÁZ február 7-én mutatja be *Shakespeare: A vihar* c. színművét *Gazdag Gyula* rendezésében.

AZ EZERARCÚ PÉCS címmel fotókiállítást rendezett január 17-től a Pécsi Ifjúsági Házban a Pécsi Városvédő és Városszépítő Egyesület. Megnyitotta *Tillai Ernő* Ybl-díjas építész.

PÉCSI HANGVERSENYEK: A Csontváry-matiné sorozatban január 10-én hangzott el a *Pécsi Szimfonikus Kamarazenekar* koncertje *Breitner Tamás* vezényletével. A műsoron *Corelli* és *Brevé* művek szerepeltek. – Január 20-án a *POTE* aulájában a *Szombathelyi Szimfonikus Zenekar* hangversenyén *Mendelssohn*, *Mahler* és *Ravel* műveket mutatott be. Vezényelt *Petró János*.

TAKÁTS GYULA

Erosz bivalybikán

- EGY SZERELEM EMLÉKEIBŐL -

*Ha valaki még összetogja,
különös tájék az enyém.
Földjén a tözeg és a nád lobogva
úszik s hínárjain lencsés a fény.*

*Elvitték tavait... De élnek...
Zanócos partján a bivalybika
szarvai még szívemre néznek,
mint akkor ott s szittyóiba*

*fölöttünk korom lett a nap...
Szerelmünk dermedt feketé!
De fölharsant egy messzi hang
és jött s vállunkra ült keze...*

*Öled lángolt tovább... A vizitök
flottája vitt nád-labirint között.
Új vágy... Más ritmus és e zöld
szép kontinens szívünkbe költözött...*

*Szívem egébe, hol időtlen
lakott e perc minden előtt,
s valami forró nádi csöndben
lúktet azóta is velem e föld.*

*Szigetjeit járom egyre veled.
Rejtett kútjain át az álom
és elefántlábú zsombék emel
s bivalybikánk visz át a lápon...*

Azóta is gyakorta

Az ablakon kiszállt a hegedű.
A postás látta . . . Nem volt szárnya . . .
Égett a délelőtt s a suhogás
fénylett a sikált tág szobába.

A postás ujján a levél s csak állt,
hogy száll fölötte és a gazda
a vasrács rajzon át fehéren
nézett s már gyertyaszín volt arca.

A pap is szólt róla, hogy ritka
jelenség volt . . . És hozzá a levél!
Honnan-hová, de éppen hívta . . .
S aztán a négy deszkán is az a fény . . .

Azóta is gyakorta látják
a nap s a hegy közös tavába,
hogy ott úszik a hegedű s a postás
kerékpárján repül utána . . .

Valami másba vetíti mind

Szeretem ezt az őszi fényt nagyon.
Nádzsúpok ezüst mosolyát.
Tört sások rajzát vén tömésfalon
s a précsavarok bölcs mozdulatát . . .

Szorít az iv és év – akár szívem –
és egyre több és azért ez a fény? . . .
Amit nem láttam eddig sohasem,
megszólít, mint egy költemény.

Nem is vers! . . . Tündöklön maga
október hava és a rím,
mint választott diófa-bárka
átvisz a hétköznapi tengerén.

A sár szava és tal és pad alig-
ha szólított . . . Most szíves gazda mind.
Sejtem hallgató titkaik
s amit kutattam, odaint . . .

*Vályogból szól nagy hálónkról a sás . . .
Áthúz a prés s valami másba
vetíti mind az októberi fény
röntgengép biztos villogása.*

*Ezért szeretem ezt az őszi fényt.
Otthont ad és mutat tovább
e zöld világ és vak napok mögé,
ahol a szó tágabb ösvényt talál . . .*

A pohár glóriája húz

*Elment a püspök és vele
szakácsa is elhagyta a hegyet.
A percek üteme, az órák
s a réz ingák kegyetlenek.*

*De itt maradt a palota.
Sárgára mázolt, jól rakott barokk.
Kopogtatom, akár a zongorát
s megszólalnak a csont lapok.*

*Zöld dongón repül valaki.
Köröz s hiába forgatom fejem
a pohár glóriája húz
s szemem a részeg latin szövegen.*

*Rám néz . . . Márvány merev az arc . . .
Maga vésette és ott ült vele,
de kriptájánál szebb e prés.
Orsóján sétál ceruzám hegye . . .*

TAKÁTS GYULA ÉS PÉCS

Weöres Sándor 1934. november 2-án Takáts Gyulának Kaposvárra küldött levelében olvasható ez a három mondat: „Pécsi kiskocsmák, ejhaj! Ne is emlegesd. Kettesben unatkozni mégiscsak jobb, mint egyedül.” Pár hónappal később (1935. február 6-án) lapindítási tervekről szólva a következőket tanácsolta Takáts tanár úrnak: „Kérd el Várkonyitól Babitsnak azt a cikkét, mit Pécssett tervezett és dicsőségesen bedöglött lapunk részére küldött; ha megkapod, el ne felejsz Babitstól engedélyt kérni, hogy ez a lap is közölheti-e. Ha lehet, Babitsot keresd föl és kérj engedélyt, mert válaszolni úgyse fog (nagyon elfoglalt ember és emellett 20–30 levelet kap naponta).”

A két részlet olyan pécsi eseményekre céloz, amelyek a dátumokat megelőző időkben történtek, s nyilván fontos szerepet játszottak mindkettőjük életében. A sorokból csak közvetetten derül ki, hogy a történetek összefüggenek az egyetemi tanulmányokkal. Takáts az 1929–30. tanévben lett az Erzsébet Tudományegyetem hallgatója. A bölcsészkarra iratkozott be, történelmet, földrajzot, filozófiát és művésztörténetet hallgatott. Akkor – lokális mérce szerint – már neves költő, kinek 1925-től versei jelentek meg a kaposvári napilapokban, országos ifjúsági folyóiratokban, és elhangzottak a rádióban. Ezen túl: képei és rajzai tárlatokon szerepeltek. Természetes így, hogy a pécsi egyetemen még a professzorok is poétaként bántak vele. S az is, hogy amikor Weöres Sándor ugyancsak odakerült, akkor Holub József szájából hangzottak el a kapcsolatot és a barátságot kezdeményező mondatok: „Takáts úr már nem lesz egyedül... Új költő érkezett...” Az egymásra találás ekként – mondhatni – szükségszerű volt. Az ugyancsak, hogy Tatay Sándor Pécsre költözése után a kis irodalmi kört – Várkonyi Nándor segítségével – nagy tervek kezdték foglalkoztatni.

Az egyik a lapalapítás volt. Olyan fórumot kívántak, amiben az általuk képviselt generáció lenne a meghatározó, a couleur locale vonásaival együtt. Az Ötöröny kezdeményezése – bár bevonták Berda Józsefet is – nem járt sikerrel. Pedig Weöres Babits Mihálytól – erre célzott levelében – már a beköszöntőt is elkérte. A *Nyugat* szerkesztője ettől kezdve Takáts számára A MESTERT jelentette, akit híven Weöres szóbeli és írásbeli tanácsához, felkeresett, kinek kéziratokat és leveleket küldött. A kapcsolatfelvételen Pécsnek katalizátor szerepe volt. Bizonyosság erre Takáts Babits-hoz címzett küldeménye: „No meg az emlékekből is táplálkozom. A püspöki Pécs, hol egyetemi éveimet töltöttem. Kedves szőlős délutánok, amiket Tatayval, Weöressel s a fiatalok megértő barátjával, szegény süket Várkonyi Nándorral töltöttünk. De sokszor került elő Babits, Kosztolányi, Juhász irodalma... Azóta tudom csak, mit ér a múlt és a múlandóság! – S most decemberben rokonaimtól, hogy József utca 8 szám alatt a földszinten, Decleváéknál ugyanabban a szobában laktam mint vendég, melyben Mester, mint diák lakott. Érdekes véletlen, eddig sosem hallottam, pedig közeli rokonom és sokat jártam oda, miközben Sándort látogattam meg.” (1937. február 2.) Takáts arra az ismert tényre utalt, hogy Babits Mihály gimnazistaként két évig volt kosztosdiák Decleváéknál. A közös emlékek kisugárzása hatással volt az első személyes találkozásuk hangulatára is...

A tervek közül a lapindítás Pécsen nem sikerült. Mielőtt további célokról szó esnék, pillantást kell vetnünk a pécsi kiskocsmákra. Takáts a MESTERnek zöld tintával írt soraiban is történt célzás a szőlős délutánokra, Weöres pedig szinte nosztalgiával emlegette a vendéglőket. Könnyű lenne most azt mondanunk, hogy a társaság – Tatay, Weöres, Takáts, Zsikó Gyula, Holler András, Barátos Endre és mások –

csak a mulatozás érdekében jártak oda. Könnyű – mondom –, de az ilyen sommás megállapítás általában nem igaz. A harmincas években ugyanis a kávéházak mellett hangulatos és kedvelt helyek voltak a zöldvendéglők, illetve esténként a kiskocsmák. A kávézókban irodalmi beszélgetés folyt. A Corsóban állandó asztaltársasága létezett az írogatóknak. Az első számú páholyban néha hatan, máskor tizenketten jöttek össze egy kis eszmecserére, felolvasásra, vitára. A Corsóba járt: Kincses Ferenc, Zsikó Gyula, Stettner László és János (Vörösmarty barátjának közvetlen leszármazottai), Holler (Bajcsa) András, Tatay Sándor, Weöres Sándor, Lovassy Andor és másokkal együtt Takáts Gyula. Emlékezete szerint az egyetemi professzorok is szívesen keresték fel a helyet, s az sem volt ritka, hogy egy-egy butélia bort átküldtek a fekete mellett üldögélő (pénztelen) ifjaknak. Ilyenkor az volt a szokás, hogy fölállva, a mecénás nevét éljenezve ittak az egészségére... Gyakoribb, hogy verseket, elbeszéléseket vagy tanulmányrészleteket hallgattak meg. A komoly beszélgetések és eszmefuttatások után kellett a vidámság. Meg persze az is, hogy közvetlenebb kapcsolatot találjanak a város társadalmával. A kiskocsmákban iparosok, kereskedők, gazdálkodók közelébe kerülhettek, ismerkedve viselkedésükkel és gondolkodásukkal... Az is előfordult, hogy némi borozgatás után sorbaállt tiz-tizenkét egyetemista, s az asztalok között vonulva, szalamandert járva énekeltek a Nádor, a Corso, az Arany Hajó és a Pannónia vacsorázói között. A végeredmény rendszerint az volt, hogy néhány üveg vinkót az asztalukhoz küldtek az örömben osztozni akaró polgárok. Ilyenkor egy-egy külön ötlet méginkább felvillanyozta a társaságot. Így történt meg Takáts esete a téglával. Hazatérőben a kisvendéglőből egy építésre váró téglahalomból elvett egy darabot és a fejére téve sétált vele. Néhány perccel később észbe jutott, hogy az az egy téгла esetleg hiányozni fog a házból, ezért visszavitte... Más estéken a Corsóban úgy döntöttek, hogy a két Stettner és Takáts lakására vonulnak. Elsősorban azért, mert a két fiú apja Frigyes főherceg jószágkormányzója volt, s náluk mindig akadt bor az úri pincéből. Az út általában a Czindery utca mellett vezetett el, ahol a sarkon rendszerint volt egy-két „tündér” (nem messze a piros lámpa is égett). Ilyenkor a baráti csoport hölgytagokkal bővülve áldozott Bacchusnak. Előfordult az is, hogy a területfelelős rendőr ugyancsak bekopogtatott az ablakon. No nem a rendzavarás miatt, hanem azért, hogy a malaclopó védelmében egy-két pohár bort fölhajtsa a főhercegi pince nedűjéből. Azután nem volt kevésbé vidám a társaság taxizása. Egy-egy éjjel a város új seprőgépeinek a farába ült a társaság, s az utcák söprését irányítva érkezett haza...

– Van köze ennek az irodalomhoz? – Igen. Közvetve és közvetlenül egyaránt. Az élmények beépültek a személyiségbe. S természetes módon bukkantak fel versmotívumokban, vallomásokban. Takáts már megírta annak a viharos egyetemi gyűlésnek a történetét, amikor Tatay Sándor sapkáját az asztalra csapva vette magához a szót és beszélt az Ormánság pusztulásáról, az egykéről, a svábok szervezkedéséről. Szavai tovább hatottak akkor is, amikor a Flórián kocsmában értékelték az eseményeket. E pillanattól mondhatni törvényszerű, hogy az élményből vers született. Takáts 1937-ben írta *A pécsi Flórián kocsma*ban című költeményét:

Úgy néztük félőn poharunk alját,
 hogy uram, van-e benne még?
 mint rémült útjainkon a Sárköz
 kiömlő szittyá szögletét.
 Köröttünk svábok és büszke rácok
 épp számlálták hányan vagyunk,
 s mi mint fuldoklók a sűrű árban,
 kaptuk meg fenyőasztalunk.

A vers és a gyűlés felel egymásra. Jelezvé, az irodalom valamilyen módon mindig felbukkant poharazgatás közben. Ilyen értelemben írt Pécsről A MESTER-nek 1938. február 14-én Takáts: „Itt Pécsen, volt páttriájában értesültünk az újságokból, hogy sikeres operáción esett át és a biztos fölgyógyulás útján van. (...) Kedves

Sanyi barátommal együtt, ki házigazdám ebben a kis kocsmai lakásban, s kivel irodalmi nézeteinket cserélgetjük és hajtogatjuk a poharakat, együttesen küldjük jókívánságainkat tiszta szívvel.”

Ekkor is, ahogy korábban sokszor, tervekről beszélgettek. A lap nem sikerült, ezért mást, önálló kötetek kiadását kezdték szorgalmazni. Főleg azután, hogy Takáts doktori értekezése *A somogyi Nagyberek* – Adatok a somogyi Nagyberek gazdaság- és településföldrajzához címmel 1934-ben megjelent. A Specimina sorozat 51. darabja volt. Abban viszont az első, hogy a pécsi Kultúra Könyvnyomdai Műintézetben, Mayer A. Géza cégénél szedték. Az Egyetemi Nyomda drágasága készítette a költőt erre a lépésre? Takáts vitte el azután Weörest a műintézetbe, ahol rövidesen kiszedték a *Hideg vant*. A nyomdatulajdonos Takátsról, aki az új megrendelést hozta, mint jótállót aláírást kért „biztosítéskul”. Erről prózában (*Start a déli folyósóról*) és versben (*Egy tavaszfordulói dedikáció*) egyaránt írt Takáts. Annak bizonyosságául, hogy a pécsi tervek közül a könyvkiadás sikeresen elindult.

Amikor tagjai lettek a Janus Pannonius Társaságnak, Takáts és Weöres (aki némi megszakítás után újra egyetemi hallgatónak iratkozott) levelezésének egyik fő témája a művek bemutatása és megjelentetése volt. A Társaság Lovász Pál, Várkonyi Nándor és mások szervezésében felolvasó üléseket rendezett, illetve az emblémáját kölcsönözte egy-egy kötet kiadásához. 1939. május 25-én Weöres részletesen tájékoztatta a feltételekről: a Társaság évente csak három könyvvel foglalkozik, az összes költségeket fedezi és száz példányt ad a szerzőnek honorárium gyanánt. Természetesen szorgalmazta egy újabb Takáts-kötet összeállítását (a *Kút* és a *Kakuk a dombon* ekkor már megjelent). Mielőtt erre sor került volna, Weöres még valamit közvetített: „Sásdi írt, hogy kiadják a pécsi vonatkozású írók gyűjteményét; lesz benne egy-egy írótól 3–4 vers vagy egy novella vagy tanulmány. Kért tőlem három verset és megbízott, hogy Téged is értesítsek és kérjek Tőled kéziratot. Akár versek, akár novella lehet. Eddig a következők küldtek közölnivalót a gyűjtemény számára: Babits, Várkonyi, Grandpierre, Dénes Gizella, Sásdi, Babay meg én. Előreláthatólag ügyes kiadvány lesz, érdemes részt venni benne. Küldjél minél előbb írást a következő címre: Sásdi Sándor, Pécs, Pécsi Napló szerkesztősége.”

Az összeállítás *Pécsi antológia 1939* címen megjelent, Császár Géza és Sásdi Sándor szerkesztésében (természetesen a Kultúra Könyvnyomdai Intézetnél). Előszavát Halasy-Nagy József írta: „íróik pécsiek, vagy rövidebb-hosszabb ideig Pécsen éltek és magukba szitták ennek a városnak egyéb városokétól eltérő levegőjét.” A szerzői névsorban ott volt Weöres Sándor, Lovassy Andor, Tatay Sándor (*Négyéves voltam*), Holler (Bajcsa) András és Takáts Gyula is, *Téli szőlőhegyen*, *Carmen Pannonicum*, *Köszöntő* című verseivel.

Ezután jelentkezett a Janus Pannonius Társaságnál a *Május* összeállítással. Kocsis László: *A Dóm*, Weöres Sándor: *A teremtés dicsérete*, Holler András: *Emile Verhaeren* (versfordítások) után a Társaság Könyvtára sorozat 10. darabjaként adták ki. Az embléma rajta van, felelős kiadója Lovász Pál, de az Új-Somogy Nyomda- és Lapkiadó Rt. szedte ki Kaposváron. A két város szellemiségét ekként igyekezett közelíteni Takáts. (Meg úgy is, hogy Somogyról a *Kelet Népe*-ben közölt írása után *Pannónia városa* címen Pécsről adott le vallomást az *Élet* 1939. évi 18. számában.)

A két város közelítésében még szerepe volt annak, hogy a *Sorsunk* megindulása után elvállalta a kaposvári szerkesztői megbízatást. Elsősorban azzal a céllal, hogy egybefogja a Somogyban élő írókat, kéziratokat és előfizetőket gyűjt. A folyóirat nevében 1943-tól Csorba Győző írt többször levelet, tájékoztatva Takátsot a gondokról, feladatokról. Takáts versei, kritikái sokszor olvashatók a folyóiratban. Így természetes, hogy Csorba beszámolt neki 1946 nyarán arról, miként áll a *Sorsunk* újjászervezésének az ügye. Az év szeptemberében előfizetési felhívásokat is küldött: „Légy szíves próbálj néhány embert megfogni s csekkel megajándékozva felszólítani, hogy a pénzt sürgősen küldje be a bankba folyószámlánkra. Buzdításként említsd meg nekik, hogy aki három előfizetőt szerez, az a „Sorsunk”-at arra az időre ingyen kapja.”

Csorba a folyóirat nevében 1946 novemberében arra kérte, hogy írjon recen-

ziót Kopányi György: *Garabonciás* c. kötetéről. Ennek megjelentetésére nem került sor, de a következő évfolyam 4. számában értékelte Darázs Endre: *Kunyhó tüsttel* könyvét. Takáts szerkesztői figyelmére jellemző, hogy a lapban publikáltatta először Fodor Andrást („Fodor A. versei szépek, egyet máris hozunk belőlük” – jegyezte meg Csorba 1946. november 21-én).

Ezek után nem véletlen, hogy az 1947-es pécsi könyvnapokra Takáts másokkal együtt meghívást kapott. Nemrégiben a *Május* olyan példánya került kezembe, ami-ben zöld tintával készült bejegyzés van: „Pécsi könyvnapok, 947. jún. 3–5.” E na-pok valamelyikén került sor a következő találkozóra. A Sétatéren egymásra talált Illyés Gyula, Weöres Sándor és Takáts Gyula. A jövő volt az elsődleges beszédtema. Előbb az irodalomé. Weöres kérdezte Illyéstől: „Lesz-e folyóiratunk?” A válasz: „Lesz. Most támasztgatjuk. Persze az írók nem kapnának honoráriumot.” Weöres és Takáts egyetértően helyeseltek. Aztán az emberiség jövője került sorra. A ragyogó napsütésben feltűnt egy fiatal anya gyermekkocsival. Illyés mosolyogva nézett rájuk: „Milyen szerencse, hogy az anyák változatlanul és zavartalanul teljesítik újjánépesí-tési kötelességüket.”

A következő évektől – az idők történelmi változásának megfelelően – egyszer lazább, máskor szorosabb lett a Pécshez kötő szál. Az ötvenes évek első felében, a kényszerű pihenő idején, ismét a tervezgetés került előtérbe. Egrý Józseffel közös kötetet állítottak össze: rajzok és versek egymás mellett. Am ez csak hosszas huza-vona, többszöri elutasítás után jelenhetett meg a Dunántúli Magvető sorozatban. Pécsen adták ki 1955-ben a *Vizitűkröt*. Nem véletlen, hogy nyolcéves megszokítás után ennek a városnak a szellemisége segítette a költői pálya újraindulását.

S nemcsak azt. A festő és grafikus munkásság kiteljesedését is – Martyn Ferenc közreműködésével. Martynnal még Rippl-Rónai környezetéből ismerték egymást. Természetes így, hogy amikor a festő európai utazását befejezve hazatért, s Pécsen te-lepedett le, Takáts – Weöres társaságában – fölkereste. Ez a beszélgetés meg a későbbiek és a levélváltások nem csupán a barátságot mélyítették el, az alkotói kap-csolatot is. Martyn volt – Egrý mellett – a legfontosabb a képzőművész barátok kö-zül, aki biztatta Takátsot a festés és a rajzolás folytatására. Addig, míg színes raj-zaiból össze nem gyűlt egy kiállításra való. Akkor először írt a katalógushoz, s meg-rendezte Takáts első tárlatát 1963-ban a Janus Pannonius Múzeumban. Az alkotó kapcsolat mélyült később Martyn kaposvári kiállításai-val, amiket Takáts múzeum-gazgatóként rendszeresen programba iktatott...

A város, a folyóiratok (*Sorsunk, Dunántúl, Jelenkor*), a barátok együtt irányí-tották és irányítják úgy a pályát, hogy a mediterrán szemlélet kiteljesedjen. Kapos-vár, Pécs, Bece-hegy hármas pontja elválaszthatatlan egység számára, ahonnan távo-labbra is lehet tekinteni. Ahogy a Babits-centenáriumra készült *Pécs – Ravenna* so-raiban:

Ő mondta, elveszett e vers
és kíváncsian nézett reám,
hogy él-e még az az akác
a Decleva-ház udvarán?

Ültem, ettem az asztalról,
hol ő írt s ebédet evett.
Még akkor úgy dagasztották
Pécsen a fehér kenyeret...

És nőtt és nőtt hitében is,
aki abból csak akkorát,
akár egy ostya s ekként nőtt
nagy költővé a kis diák.

Szekszárd borával a kenyér
bizony mondom, csinált csodát.
Cipőjét föl se húzva néha...
Látom, ott áll az a diák.

Én is sarutlan állok itt,
s akár e dóm, vagy még nagyobb,
ott láttam Ravennában is...
Dantével épp kezét fogott.

Mindezek nyomán egyet kell értenünk Takátszal abban: nem is volt olyan szűk az az egyetemi déli folyosó, ahonnan elindultak. Útravalót adott és a kiteljesedést is segítette.

ÁTTŰNŐ LÉTEZÉS

A 75 éves Takáts Gyula újabb két verseskötetéről

Meghitt tájékozódás a lét felé, rendes kézműves valóságú életben – ez lehetne Takáts Gyula újabb költői korszakának mottója. Ahogyan hetvenedik évén túl írott verseiben, a „Helyettük szóljal” (HSz) és a „Rejtett egész” (RE) c. kötetekben megfigyelhető. Szőlő, kert, pince, mandula- és fügefák, a Bece-hegyen épített költői cella: élete ugyanabban a környezetben folyik három évtizede – a téli városi tartózkodás csak kényszerű megszakítás –, a jelentések azonban módosultak. A költészet ma már a Balaton-felvidéki kert mindennapjaival sem keveredik, hanem a pihenés magányos óráiba húzódik vissza. Nézelődésben, csöndes hallgatózásban, látványra figyelmeztetésben fogan meg. A szünetelő cselekvés reflexeiként. Jelként fogva fel a jelenségeket, jelentésként a látványt. „S a szajkó hangja, / akárcsak hangszer, látható / a ránk mért aranylő magasba, / ahonnan most pereg az alkonyi / nyugalmas csillagok pora / s a tér, a tönk, a tó, a tölgy / valami másnak lesz az otthona. / Új formák belső, mély szava, / egy gondolat sejtrendszere / átkapcsol és a létezés / kristálya, mintha fénylene / s e rőt alkonyi némaság / a tárgyakból kibontja a jelet / s mit rejtenek, felénk dereng / vak kezünkben, s betűm felett.” (*Egy gondolat sejtrendszere*. HSz 25.) Ami körülveszi, ami van, annak jelévé válik, ami túlvan ezeken. Anélkül, hogy csorba esnék a létezés valóságán. Ellenkezőleg. A tárgyak, a látvány, a történések, a megfogható dolgok valóságán kívül nincs más bizonyosság arról, hogy van valami Túlban. Ezért, önmagán túlra láttatva, érzékeltetve olyan fontos a tényleges környezet. Önmagát hatványozó módon. Mögöttese, hatványa, túlvanja azonban ismeretlen. Sejtelenként is csak annyi, amennyi kézzelfogható. Takáts Gyula újabb költészete a valóság jel-olvasata. Bármilyen nyúl, bárhova néz a ráérő időben, jellé elevenedik az, ami körülveszi. Bármennyire ismerős dolgok legyenek is ezek. Sőt, éppen a legmegszokottabb tárgyak, növények, természeti jelenségek mutatják ezt a második arcot. Hogy mi lenne az első arcuk, a lényegük, az nem mondható, nem tudható, nem felfogható, de mégis meghitt azáltal, hogy a köznapi valóság dolgait jelzik. Ha éppen nem használatra állnak kézhez, ha nem a napi munka kísérői, de kiválhatnak a dolgos mindennapokból. A köasztal, az ablak négyszöge, a bokrok, a part, a hegy, a borospohár, a halak, a nappal és az éjszaka – bármi jellé válik a tűnődés óráiban. Panteizmus, mondhatnánk, ha isten-érzés lenne a jelek mögött. De csak a jellé minősült dolgok vannak, s amit jelölnek, arról csak a meghittség érzése tájékoztat. A meghittsége, ami a jellé még át nem minősült dolgokkal való ismeret-ségből származik. „Pánszemeizmus”, a jelek mindensége, ha a jelenvaló világ mögött keressük az igazabb valót. Nem létköltészet, mert nem a lét érzésével és nem a lét-élmények megszólaltatásával bajlódik a költő, hanem környezete mutat olyan arcot, mintha valami nem tapasztalhatóan a mása lenne. A dolgok centrifugális olvasata ez, a létet megszólaltató centripetális olvasat helyett. A lét kérdése azáltal merül fel, hogy nem tudni, mire fut ki ez az olvasat a dolgok jelenvaló központjából. Így az utalás csak fáradt varázslat. „Élő betűk s az asztalom alatt / beton köbméter mély, kristály vize. / Hűvös és tiszta tömb s mohás falak / éléig vág öblünk íve / ...S míg írom ezt, az asztal vonala / ciszternám kristály tömbjére ledül, / mint négyszögű fáradt varázslat. / Szeme rám fénylik...” (*Mint négyszögű fáradt varázslat*. RE 12)

Az, aminek a környező valóság a jele, hirtelen még a teljesség látszatát keltheti. A „pán”, a „minden” jelző ebben az első közelítésben találó a jelfogó költőiség-

re. „Egy borzolt fény hegyes átlóival / kagylók, halak fölötti éggel / sokszor már majd az asztalomba növe, / betűnk közt húz a messzeségbe ... / Ahol márvány partok csillámlanak / és ketyeg egy ismeretlen morze. / Örtorony tükrén gyémánt / jelét alig olvashatod el, / áttéve oly tájról a verset, / melynek nem volt s nem is lesz nyelve, / de zeng ... S a legkisebben át is / valami szólítást emelve / hiv – helyette szóljál –, mert kitárt / és eképpen mindig feléd / sugározza nyers mértanából / élő és teljes leglényegét.” (*Áttéve oly tájról.* HSz 15) A mindenség azonban szemünk előtt oszlik mitosszá, ahogyan „unt képletét fölváltva / mélyül az összetört egész.” (*Úgy lényegül.* RE 7.) Ami megközelíthető ebben a töredezett valóságban, az a lét mutatványa. Mennél több áthallás van a semmi felől – ami Takáts Gyula korábbi költői korszakának vezető élménye volt –, annál inkább csak felmutatott jel a valóságra emelt kézben. (Vö. pl. *Valami vas törvény szerint és Már magát sem leli.* RE 61; 101.) Önön létmódjának jele. Ut a Minden mítoszától a tárgyakon át a megcsontosodott, zárt életformába. „Reszketve így, valami tett / mozdul a csontos felület megett, / s kibontva azt, tágabb valóba növe / mintha most tisztán pincénkhez jönne / minden. . . S e mástestű vegytant, fizikát / nyitott ajtónkra írja át, / s a berki sötétben átragyogva / fénylenek, mint a galagonya bokra / s a dolgok, mint akik egyek / virágon túl a tágabb értelemmel, / mely lépcsőt rak, élni bátran, / mint madarak csontos cédrusfában.” (*Tágabb valóba növe.* RE 33–34.)

A cédrus nemcsak a lét antennájaként fogja az összetört Egész jeleit, hanem gyökereivel és ágaival is a tökéletlenséget érzékeli. A tökély előzetessége, az esztétikai nekifutások magátólértetődő bizonyossága kiveszett. Tágabb környezetében, a hibádzó világban, a tökéletlenségről bizonyosodik meg a költő. Már előzetesen is. „Leirmi sem lehet, annyira létezik / a részek és a teljes mögött / és láthatatlan szárnyakkal kinő ... / fénylik, mint szaharában a zöld. / És cammog a beduin-képzelet, / aranypor körülötte a világ. / Lekopott tökély telt romok felett.” (*Annyira létezik.* HSz 42.) Bármennyire próbálja is erőltetni a teljeset, az egészet, a mindent, mint a *Roppant maradás* c. versében (HSz 37), ez a totalitás-beszéd az adottság törvényei szerint bicsaklik meg. Álomszerűen csapongó, széttöredezett képekben és dadogó elakadásban hiteles. Minden teljesség-beszédnél hitelesebb. „A legnagyobb, tudod, itt él veled. / Nyúlnál is érte s nincs kezéd ... / Valami más rejtett szabálya / s hiába nézel ceruzádra.” (*Mintha szólna is erről.* RE 39.) A torlódó képek csak fűszerek a lekopott tökélyen. „Bosch rakta kép ... Madár kísértet, / mögötte tűzorrú valaki. / Az idő nyers vázlata éget. / Tülok szavát bent jól hallani. / A vak tükörre sorba föl-tapadva, / most egymásután, akár a film / leválnak; egyik, majd a másik arca, / bár üres a velencei sík. / ... A mordálycsőben állatok s egy lélek / vont zöld puskaállvány plüssén. / A pálcák lovakat cseréltek. / Ágaskodik az idő fűrgén.” (*Protán triptychon I.* HSz 70–71.) Az Egészből ironikus úgy lesz, a mindenes küldetés fintoiba rándult medáliája. „A látomás terében néha / egy út ragyogni kezd / és ismeretlen ismerősök / elérik messziről kezéd. / Vezetnek már s ott mész velük, / ahol szeretnél volna járni. / A rejtett erkély is ragyog, / melyről még messzebb lehet látni. / S az ott a Nem-Tudom! / Világát nem bontják szét formák; / tökélye így a szép Egész ... Járd körbe! ... Biztos visszaérsz ...” (*Világát nem bontják szét.* RE 17.)

A valóság uralható és belakható feltja, a létezés provinciája: ez volt Takáts Gyula számára a becehegyi kert. Az otthont adó föld, amelyiken lábát megvetette. Most ez a provincia válik bizonytalanná, a túlekedő jelekben megfoghatatlan lét huzatában és a tökéletlenség előzetességével riasztó tágabb környezet, világ hatásának kitéve. Visszavonultságának és behatárolódásának értelme van eltűnőben az ismeretlen lét és a nagyonis ismert világ számára áttűnővé lett létezésben. Mintha kimagvalnánk a „lathe biósász”, az „élj rejtőzködve” létformáját. Öröm, bánat, elkötelezettség, minden nap új dologra virradó élet, a provincia művelése – mindez kérdéses lett, halványodik, feszessége csökken. Leértéktelenedő cselekvések és megnövekedett jelentőségű érzékenység: ez a tudati korszak poétájának mérlege. Mikor provinciáját birtokba vette, úgy húzódott vissza a nagyobb ívű, de érdemtelen, vagy lehetetlen gyakorlattól, hogy minél aktívabb legyen a maga által megvont szűkebb körben. Az erőgyűjtés ígéretét is megvillantva. A való tökéletlenségének és jelekkel

tűzdelt ismeretlenségének a kettős áttűnésében egyre érdektelenebb ez a gyakorlat. Lelki éberség és tudati nyilvánosság adja költői mivoltát. A resignáció lelkigyakorlattá változtatja a maga által vont kör praxisát is. „Egy méhcsalád pincémbé költözött. / Vadméhek... Az erdőből jöttek s itt döngnek tölgy ajtóm mögött; / együtt Amor, Bacchus és köztük én; ki-be. / A Vénuségre micsoda triász... / Édes fullánnal ez sarokba ült. / Tele sejtjének kincsen elméremg, / de azt szakállában az ősz-ezüst / csiklandja hozzám egyre közelebb / s a csillagi pályáknál magasabb / trónját abroncsos üte fel, egét, / Bacchus, hordóimon feszíti szét.” (*Pincémben véletlen két isten találkozik*. RE 64.) Semmivel sem alábbvaló érzékenység követni a méhek nyüzsgését, a rügyek duzzadását, a sarjak növekedését, a nap járását, a küszöbnél matató póle neszezését, mint a társadalmi cselekvés szándéka. Különösképpen nem, ha a társadalom alá szorult gyakorlatból kellene érvényre küzdenie magát. Mondhatná a transzparenssé vált provinciájú költő, ha ezt tartaná ügyének. Történelem és társadalmiság azonban csak negatívja ennek a költői világnak. Tagadásával hasítja ki magából, s erről éppen nem a költőiség tehet. „Egy pásztor túlkérő ébred / könyveim közt Napkelet. / Képek, melyekről ifjak álma / talán, ha kél még ezután. / Nem szégyellve apáik múltját, / legszebb virág lenne a fán, / melynek szirma alatt felnő / s új korszakot nyit majd a szárny, / mert oly avas, – őkgy Dunának, Oltnak? – / a világnak egy a hangja már!” (*Dunának, Oltnak?* HSz 85.) A provinciában élés meghasonlását, a lét és a tökéletlen való áttűnésében felritkuló költői helytartóságot a létezés avas egysége felől érthetjük és becsülhetjük. A verselés és a kifejezés szinte mesélő tisztaságát is, ahogyan nem engedi összezavarni magát – a zavaros világ mimészsze kísértésének sem engedve –, noha a költőiség már belezsibbad a világba. Nem naiv jóhiszeműségből, nem reménnyel táplálkozva, hanem még mindig helytállásból. Mint aki tudja, hogy „felénk zord kegyelem vasalt dárdaja int.” Azzal a költőiséggel nemesítve a megváltás-hiányt, amit már csak önmagából állíthat elő. „Ki vált meg innen?... Hegyen szorultál!” / Nincs más veled, csupán a látvány. / Kezednél ceruzád és két pohár / között az emlék, mint tűnt szivárvány (*Zord kegyelem*. RE 91.)

A DERŰS OTTHONOSSÁG FÉNYEI

Takáts Gyula: Tükrök szava – betűk arca

Költők értekező prózája nem mindig szabályos. Olykor a lírai személyesség teng túl benne, nemegyszer az íhletett szépelgés hibájába esnek. Máskor túlzott szárazsággal rejtegetik eredendő eredetiségüket, költői jelenlétüket meghatározó szubjektivitásukat.

Takáts Gyula ama poéták köréből való, akik a prózájukban is szabályosak. Akik a műnemek és a műfajok törvényeit ismerik, betartják, szuverénül kezelik. Ő ha avató-beszédet mond vagy bevezetőt, akkor az avató-beszéd vagy bevezető. S amikor táj-, szülőhely- vagy megyetörténetet ír, akkor pontosan arról beszél, ami a tárgyához tartozik: fontosnak ítéli az adatokat, tényeket, az emlékeket, a tárgyszerű adalékokat és összefüggéseiket a természeti meg történelmi folyamatokkal. Művészekről, írókról, költőkről pedig mindig olyan módon szól, hogy előtérbe kerüljön műveik légköre és alkotói személyiségük karaktere, és hogy megvilágosodjék kapcsolatuk a tájjal, szellemi környezetükkel, az alkati és emberi folytonossággal.

A *Tükrök szava – betűk arca* című esszékötet különböző típusú írásainak – emlékeztéseinek, értekező tanulmányainak, esszéinek, aforisztikus jegyzeteinek, interjú-válaszainak, közvetlen vagy közvetett vallomásainak, emlékbeszédeinek – különös varázsa abból fakad, hogy Takáts Gyula egyszerre képes tárgyszerű és lélektelenné lenni. Idős Kaposi Antalról, a híres somogyi faragópásztorról írott tanulmánya részben a népművésszel folytatott beszélgetéseinek egykorú feljegyzésein alapul. Ahogy azonban beszél róla, az Takáts Gyula beleélő képességére vall.

A megjelenítésnek, a megidézésnek valami olyan keverékét, ötvözetét tudja létrehozni a költő-esszéista, ami az esszéiben gazdag magyar irodalomban is ritka, sajátos tünemény. Abból következett ez talán, hogy történelem-földrajz szakosként végzett egyetemet, s hogy egy ideig középiskolai tanárként tanított, majd évtizedekig múzeumi igazgató volt? Hogy az emberi kapcsolatteremtés személyes-közvetlen és hivatalos fortélyait mindennapos gyakorlatává élte, hogy költői és prózai életművének folytonos gazdagítása mellett gyakorló festő és újabban képzett kertész is? Egy szóval, hogy egyfajta modern és szellemi értelemben *ezerember* és *művész* azonos személyben. Mert tud valami olyat, amit nem lehet egyszerűen a születéssel magunkkal hozni, nem lehet megtanulni, de adott képességek alapján meg lehet és kell szerezni. Csak így válhat valakinek élő tulajdonságává az, hogy egy-egy emberi magatartás mögött az illető sorsára is ráismerjen, a felszín alatt lényegét is lásson. Miként ezt érte tetten *Bulgár mozaik* című útirajzában, esszéjében Takáts Gyula a Bacskovóban dolgozó ismeretlen festő-restaurátor alakjában: „Kisérőnk – írja – már ötödik éve dolgozik a világ végén e freskók megóvásán és élesztésén. Úgy mondja, megbántott, keserű ember volt. De alázatos munkája és e művek szépsége és költői harmóniája visszaadta önbizalmát a világban. – Ez lenne az a többlet, a költészet és a művészet ereje, amelyben hiszünk?”

A tárgyi költődés és a megkapaszkodás e többletben, a hit a költészet erejében: eme sajátosságok révén lehet általában a Takáts Gyulában megtestesülő jelenségeket körülírni. Közölírni persze, mert megnevezni, az már hiábavaló és reménytelen fogalmi kísérlet lenne. A Vas István használta „megközelítés” szó fejezi ki talán legpontosabban azt a legjobbnak nevezhető lehetőséget, amire egy-egy kritika a költő, illetve esszéista műveinek bemutatásakor, értelmezésekor vállalkozhatik. Hiszen kevés olyan költő akadt az 1930-as évtizedben indulók között, a már klasszikussá vált „harmadik nemzedék”-ben, aki annyira az egyéni út, a saját poétai fejlődés konok megszállottja lett volna már a kezdő évtizedben és méginkább későbbi pályaszakaszain, mint éppen

Takáts Gyula. Nem véletlenül idézte a vele folytatott beszélgetésben Fodor András Takátsnak ama neki hangoztatott indulatos mondatait, amelyek a különbözős tudatos igényeiből fakadtak: „Én nem akarok olyan lenni, mint a stiglicék... Mindnek egyfelé mutat a csőre, szárnya, lába”. Nem rajban, nem csoportosulásban, nem egy eleve fellépő irányzat harcos képviselőjeként kívánta Takáts Gyula a pályáját kiteljesíteni. Ami nem azt jelentette, hogy kapcsolatait nemzedéktársaival nem vállalta volna. Sőt, az utóbbi évtizedekben kevés olyan magyar költő akadt, akinek életében a levelekkel is dokumentálható kontaktuskeresés az idősebb pályatársakkal, művészekkel, szellemi emberekkel és – különösen – nemzedéke tagjaival olyan nagy és meghatározó szerepet játszott volna. Elegendő e tárgyban csak az 1984-ben megjelent *Helyét kereső nemzedék* című könyvére utalnunk. Vagy tágasabb körben azokra a levelekre rámutatni, amelyeket e kötete egyik-másik tanulmányában adott közre.

Mégis e kapcsolatteremtő és irodalomszervező tevékenység csak színezi, motíválja Takáts Gyula alkotói személyiségét. De nem határozza meg. Mint ahogy csak járulékos, felszíni elemek ama munkássága jellemzésére gyakran használt megnevezések is, amelyek szerint Takáts elsődlegesen a tájlíra művelője, közelebbről a somogyi világ költője átlényegítője vagy tágasabb értelemben a dunántúli szellemiség egyik hordozója, pannon poéta.

Mintha valami hasonló jelenségen morfondírozna ő is ennek az esszéketnek egyik legmélyebb járású írásában, a *Jegyzetek és vallomások egy versfüzetből* című aforisztikus gondolatöredékeiben. Ebben találhatók az alábbi mondatok: „Egy költészet leglényege a belső táj. A lírai tárgyiasságnak és külső világnak is ezt kell erősíteni”. Átalakítva Takáts töprengő mondatait a közvetlenebb értékelés szintjére: egy-egy lírai életművet vagy verseskönyvet, esszéketet mindenekelőtt a benne fellelhető eredeti mondandó minősíti.

Élesebben és érintett tárgyunk szellemében fogalmazva: provinciális szépségeket és részértékeket felmutató kismester csupán vagy éppen *öntörvényű költő* Takáts Gyula? Mert ha az előbbi, akkor elegendő csak tájélményeit emlegetni, s megfelelőek a somogyi, a dunántúli, a pannon jelzők. De ha másról, többről is szó van, akkor éppen ezt a mást, ezt a többletet kell megközelíteni. Azt a hangulati, sőt némiképpen bölcséleti többletet, amely Takáts Gyula költészete egészének és különösen meghatározó nagy verseinek a jellemzője. Azt az elszánt igyekezetet, amellyel egyéni költői hangját már évtizedekkel ezelőtt megtalálta, s amely révén verseiben a táji, tárgyi elemek a felületi mozzanatok mögött a valóság mélyebb örvényléseit, lényegibb jegyeit törekszik megragadni, kifejezni. Egyik ars poetica-szerű költeményében, az 1971-es *Fölnézve lobogódra* című lírai meditációjában éppen ezt az igényt, ezt a maga megszabta lírai mércét közvetíti a világnak, az olvasónak:

Az örökkévalóbból át az örökkévalóba
rövid a barlang.

És csillagokkal... és... cseppkövekkel
kivert...

És átmenőben felettünk és bennünk
mégsem ők ragyognak.
Nem a remény csillárai,
sem a könnyek oszlopai,
Csak a szavak...

A vers tüze:
a telitalálatok!

Egy nádszálat végy hát a kezedbe
s e tüzek fényéből szabjad ki rá a zászlód.

És fölnézve lobogódra,
mondd ki a széllel:
– Nem amelyen állok,
melyet fölöttem látsz,
e nádszálon leng,
ami enyém! –

Esszékötetről beszélve aligha lehet módunk Takáts Gyula költői világának elemzésére-értelmezésére. Így csak bizonyítás nélkül állíthatjuk, hogy életművéből, lírájából *derűs otthonosság* árad. Nem idill és nem problémátlan derű ez, inkább valami latinus, mediterrán jellegű otthonlét a világban, a természetben és a történelem formálta-meghatározta társadalomban. A *Tükrök szava* – *betűk arca* különböző írásai ennek a szemléletnek az eredetéhez, kialakulásához, folyamatos változásaihoz nyújtanak gazdag és sokoldalú eligazítást. Mintegy feltárják az összefüggések rejtett hálózatát a költői „belső táj” és az azt érlelő és a valóságba visszacsatlakoztató „külső tájak” között. Jelzik a metamorfózisok menetét: ahogy kapcsolat teremődik a mindennapi valóság és a költőben lesűrődő bölcséleti többlet egymásra hatásában. S ahogy ez a filozófikus szemlélet kisugárzik a világ mai gondjainak eleven övezeteibe, ahogy beleszól a mai emberiség harmóniát kereső, de konfliktusokkal birkózó, tragikus fordulatokkal küszködő történelmi helyzeteibe.

Nem a szelidség jellemző Takáts Gyula szellemi világára, hanem a világban való otthonosság konok tudata. Ez teremti meg személyiségében és alkotásaiban a messzefénylő világosságot, a szó eszmei és eszményi értelmében az emberi derűt. Amely olykor – ha pillanatnyi jelenlétét a valóságban is észleli – idillikus színezetre ösztönzi a műveiben, ha hiányát érzi nemegyszer, akkor elégikus keserűséget vált ki belőle. S az emberek, társadalmak ellentétes, otthontalanságot hordozó gyakorlatát megélve igen gyakran kavarodik fel benne a kétségbeesett düh, s válik a hangja, a gondolata, a verse, a vallomása tragikus szólamává.

Ezt a világ különböző változataival szembesülő következetes magatartását Takáts egyszerre véli hagyományosnak, szűkebb pátriájából hozottnak és modernnek, mai fenyegetésekre reagálóan korszerűnek. Kabdebó Lórántnak adott interjújában meggyőzően vall erről. „Szellemi életrajzom lett a somogyi homok, a somogyi berek, mert a berek hozzátartozik nagyon is a pásztorihoz... Mert iszonyú emberi magányt rejt a berek, a berkek végtelenje... A nádasok állandó suttogása mindig valami titokról beszél. Alapjában arról a titokról, amelyik a költészetnek a lényege. A világ suttogásait megfogni, és a néma tárgyakkal is a titkát és a hangját kimondani. Hölderlin és Berzsenyi fülelt erre”. S ezt figyeli a maga módján Takáts Gyula is. A nádasok, a kertek, a dombok, a tó, a hegyek, a fák, az őt körülvevő tárgyak alig hallható és mégis fölfogható beszédét. Mert a környezet mindig az ott létező emberre vall. Otthontalanságára vagy keményen kialakított otthonosságára. Üres szintelenségére vagy sugárzó fényeire.

Él a Becehegyen, Badacsony és Keszthely között – szemben a somogyi parttal, Fonyóddal – maga teremtette kertben és házban egy ember, egy valóságtól ittasult és gondolkodó költő, aki – mint maga vallja – „tündéri materializmussal” figyeli és írja a világot. Versben vagy esszében: mindegy, mert mindig tárgyszerű és lényegre törő. Aki Sziciliában különböző tájrészleteket rögtön hazai tájakkal próbált azonosítani, s Finnországban a „parasztszoba mintájára” berendezett lakhelyén úgy érezte magát mintha otthon lett volna Somogyban. Aki Babits költészetét akkor szerette meg igazán, amikor idősebb pályatársa már „bölcs volt, s nem okos”, amikor „látta, mi az élet”. Aki az általa is elismert fiatalabb költőt, Bertók Lászlót azért biztatja egyéni hangja további erősítésére, mert „van bőven lelki és tárgyi és erkölcsi tartaléka”. Aki tudja, hogy a nagy költészet emberi energia is, mindnyájunkat magasba emelő. „A látomás le nem szállhat – vallja. – Nincsen olyan földi ág. Minden látomásnak tragikus szépsége ebben van”. A tragikus szépség pedig új felismerésekre képesíthet. Ember és természet, ember és történelem nem egy mozzanatában zürzavarossá vált kapcsolatának újragondolására.

Él a Becehegyen Takáts Gyula, és folytonosan alkot. Sokáig tegye még ezt, hogy újra meg újra sugározza nekünk a derűs otthonosság fényeit. (*Szépirodalmi*, 1985.)

Rendkívüli állapotok

Minthogy a fagyba dermedt dél-alföldi településeket a Tiszától majdnem a Kárpátok lábáig összekötő személyvonat a sínek mentén tanácstalanul őgyelgő vasutas zavaros magyarázatai s a peronra idegesen ki-kiszaladó állomásonk egyre határozottabb ígéretei ellenére sem érkezett meg („Hát, kérem, ez megint fölszívódott...” – legyintett kajánul savanyú képpel a vasutas), a mindössze két, csupán efféle, úgynevezett rendkívüli esetben pályára eresztendő rozzant, fapados vagonból és egy kiöregedett, beteg 424-esből összeállított mentesítő szerelvény a rá amúgy sem vonatkozó s máskülönben is hozzávetőleges menetrendhez képest jó másfél órás késéssel indult csak el, hogy a Nyugat felől hiába várt személy elmaradását meglehetősen könnyen és tétova beletörődéssel fogadó helybéliek ily módon mégiscsak célhoz érjenek a szárnyvonal még hátralevő, közel ötven kilométeres útján. Mindez már senkit sem lepett meg igazán, hiszen az uralkodó állapotok természetesen ugyanúgy éreztették hatásukat a vasúti közlekedésben, mint bármi másban: a megszokások rendje megkérdőjeleződött, a mindennapi beidegződéseket szétzilálta egy megfélékezhetetlenül terebélyesedő zűrzavar, a jövő alattomos, a múlt felidézhetetlen, a hétköznapi élet működése pedig kiszámíthatatlan lett, egészen a belenyugvásig, amikor már az sem elképzelhetetlen, hogy egyetlen ajtó nem nyílik többé, és a földben a búza befelé nő, mert a bomlasztó ártalomnak csupán a tünetei voltak észlelhetők, az ok észrevétlen és megfoghatatlan maradt, így aztán nem is lehetett egyebet tenni, mint szívósan rávetődni mindarra, ami még megragadható, amiként tették most is az emberek, a falu állomásán, a jogos, de többnyire korlátozott ülőhelyek reményében megrohamozván a fagytól nehezen nyíló ajtókat. A fölösleges küzdelemből (mert állva, mint nemsokára kiderült, senki nem maradt) a szokásos téli rokonlátogatása után épp hazafelé igyekvő Pflaumné is jócskán kivette a részét, s mire félretaszigálva az előtte állókat s apró termetét meghazudtoló erővel föltartóztatva az utána nyomulókat végre sikerült a menetiránnyal szemben egy ablak melletti ülést megszereznie, jóideig nem is tudta különválasztani felháborodását a kíméletlen tülekvés láttán attól a bosszúság és szorongás között hullámzó érzéstől, hogy első osztályra váltott jegyével itt már mit sem érve a fokhagymáskolbász, a vegyespálinka és az olcsó dohány maró bűzében, ordibáló, böfögő, „közönséges parasztok” szinte fenyegető gyűrűjében lesz kénytelen elviselni a manapság amúgy is kockázatos utazás egyetlen húsbavágó kérdését, azt ugyanis, hogy egyáltalán hazajut-e még. Teljes elszigeteltségben élő, s koruknál fogva már mozdíthatatlan nővérei sohasem bocsátották volna meg neki, ha évek óta rendszeres tél eleji látogatását ezúttal elmulasztja, így hát kizárólag miattuk nem mondott le erről a veszélyes vállalkozásról, holott – mint mindenki – maga is tisztában volt azzal, hogy ebben a helyzetben a legokosabb, ha nem teszi ki magát semmiféle kockázatnak. Valójában persze épp a higgadt körültekintésre volt a legkisebb az esély, mert akárha a levegő örökállandó összetételében történt volna hirtelen egy alapos, ám kimu-

tathatatlan módosulás, a maga megközelíthetetlenségében mindedig hibátlanul működő, megnevezhetetlen elv – mely forgatja, ahogy mondani szokás, a világot, s aminek egyetlen nyoma éppenséggel ez a világ – mintha egyszerűben vesztett volna az erejéből, s emiatt aztán a veszély bizonyosságának gyötörő tudatánál is nehezebben volt elviselhető az a közös előérzet, hogy hamarosan bármi megtörténhet, és pontosan ez a „bármi” – a gyöngülésében mutatkozó törvény – volt nyugtalanítóbb minden személyes szerencsétlenségénél, s fosztotta meg egyre inkább az embereket a hüvös mérlegelés lehetőségétől. Eligazodni az elmúlt hónapokban mind gyakoribbá s ijesztőbbé váló rendkívüli események között már nemcsak azért nem lehetett, mert a hírek, a mendemondák, a szóbeszéd és a tapasztalatok egymással sehogysen voltak összefüggésbe hozhatók (mondjuk a november elején beállt, túlságosan korai, pengő fagyról, jónéhány rejtélyes körülmények közt lejátszódott családi tragédiáról, a cukor, a zsír és a befőttesgumi botrányos hiányáról a boltokban, emberek eltűnéséről és temetők meggyalázásáról, a távoli főváros egyik hidjának váratlan megroggyanásáról és a szaporodó gyerekbandák garázdálkodásairól stb. stb.), hanem amiatt is, mert önmagában már egyetlen efféle újság sem jelentett semmit, minthogy úgy látszott, ezek csupán előjelei – ahogy egyre többen nevezték – „egy közeledő katasztrófának”. Pflaumné arról is hallott, hogy egyesek már az állatok viselkedésében bekövetkezett különös változásokról kezdenek beszélni, s mégha ez – megelőlegezéseként egy későbbi állapotnak – pillanatnyilag felelőtlen riogatásnak tűnt is, annyi bizonyos volt, hogy ellentétben azokkal, akiknek ez az áttekinthetetlen kaosz, az ő, Pflaumné meggyőződése szerint csak kapóra jött, tisztességes ember a lábát is alig merte kitenni hazulról, hiszen ahol példának okáért vonatok veszhetnek el, „csak úgy”, ott, füzte tovább magában, már „nem számít semmi”. Fölkészült hát rá, hogy útja hazafelé korántsem lesz olyan könnyű, mint volt az első osztály némi védettségében idejövet, hiszen ezen a „szörnyű vicinálison”, gondolta idegesen, akár a legrosszabbal is számolnia kell, így – mint aki a legszívesebben láthatatlanná válna – egyenes derékkal, kislányosan összezárt lábbal, elutasító s kissé megvető tekintettel ült a helyekért folytatott civakodás lassan csöndesedő zivajában, s míg feszült gyanakvással az ablaküvegen tükröződő, elmosódott arcok számára oly riasztó együttesét figyelte, szorongás és sóvárgás között hányódva hol a baljós távolságra gondolt, ami elválasztotta tőle, hol az odahagyott otthon hiányzó melegségét idézte fel: a könnyű bútorknak és puha szőnyegeknek, a gondosan ápoltság virágoknak és kedves kis csecsebecséinek azt a sugárzón nyugalmas rendjét, amely – jól tudta – egy világnyi kiszámíthatatlanság szigeteként a magafajta békés háboríthatatlanságra berendezkedett magányos asszony számára az egyedüli oltalom és az egyetlen menedék. Értetlenül s némiképp irigy lenézéssel állapította meg, hogy zajongó útítársai – nyilván a környék sötét tanyáin s falvaiban élő megannyi durva paraszt – még ezekhez a kényszerű körülményekhez is igen gyorsan képesek alkalmazkodni: mintha nem is történt volna semmi rendkívüli, körülötte meg-megzörrentek a zsírpapírba csavart elemőzsiás csomagok, dugók pukkantak és söröskupakok hullottak az olajos padlóra, innen-onnan már „a minden szépérzékét sértő”, de véleménye szerint „az efféle emberek között olyannyira mindennapos” csámcsogást is hallani lehetett, sőt vele áellenben négyen a lehangosabbak közül már bele is kezdtek egy kártyapartiba – csak ő ült a mindenünnen fölhangzó emberi beszéd erősödő morájában még mindig mereven, szótlánul és fejét rendületlenül az ablak felé fordít-

va a bundája alá terített újságpapíron, s oly elveszetten és makacs gyanakvás-sal szorította gyomrához kapcsos retiküljét, hogy jóformán föl sem fogta, amint odakint – elől – a mozdony, két piros lámpáját a hideg sötétbe vetve, bizonytalanul elindult a téli estében. Az elégedett morgás, amelyben, bár maga is fellélegzett, azért nem vett részt, a megkönnyebbülés okozta harsány fölengedettségre azonban, hogy a hosszú várakozás és fagyoskodás után végre történik velük valami, nem tartott soká, mert a szerelvény, mintha váratlanul visszavonták volna az indításra szólító parancsot, néhány ügyetlen rándulással, alig ötven-hatvan méterrel a falu elcsöndesedett állomásától újból megállt; ám az erre fölcsapó elégedetlen ricsaj csakhamar értetlen-bosszús röhögésbe fordult át, s amikor aztán tapasztalták, hogy ez így is marad, és be kellett lássák, hogy útjuk – föltehetően a menetrenden kívül közlekedő vonat továbbgyűrűző káosza miatt – az örökös nekilódulások és megtorpanások szomorú sorozata lesz, valamennyien derűs fásultságba zuhantak, a kényszerű beletörődésnek abba a tompa kábulatába, midőn egy valódi megrázkódtatástól való félelmében úgy tesz az ember, mintha csupán valami hibás működésről volna szó, aminek idegesítő ismétlődését a gúny horzsoló erejével kikezdeheti. Noha az egymást követő „bemondások” nyers szelleme („Ha én is ennyit gondúzkodnék az asszonnyal otthon az ágyba...!”) természetesen megbotránkoztatta érzékeny lelkét, az előzőt folyton fölülmúlva akaró otromba tréfák – egyébként egyre csöndesedő – záporában azért Pflaumné is oldódni kezdett kissé, s olykor egy sikerültebb megjegyzés hallatán – meg persze az erre felharsanó röhögés ellen sem volt valódi oltalom – maga sem birt egy-egy szégyenlős mosolyt egészen visszafojtani. Lopva, óvatosan már meg mert kockáztatni egy-két villámgyors pillantást, ha közvetlen szomszédaira még nem is, de a távolabb ülők felé, s most, a bamba jókedvnek eme torz hangulatában – hisz így, a combjukat csapkodó férfiakkal s a tele szájjal vihógó kortalan asszonyokkal, ha valamelyest ijesztő maradt is, távolról sem látszott már annyira veszedelmesnek a vagon közönsége, mint az elején – megpróbálta mérsékletre inteni aggodalmas képzeletét, és igyekezett meggyőzni önmagát, hogy azokkal a lappangó fenyegetésekkel, amikkel érzése szerint e csúf csöcselék rideg csapata vette körül, talán nem is kell szembenéznie, s csak baljós jelekre erős fogékonyságának és ebben a jeges idegenségben túlságos árvaságának köszönheti, ha bár bántatlanul, ám a feszült készenléttől kimerülve fog majd hazaérni. A szerencsés végkifejletbe vetett efféle reménységnek mindazonáltal igazán nem volt semmi alapja, ám Pflaumné a bizakodás hamis csábításának már nem tudott ellenállni: noha a szerelvény egy indító lámpajelre várva hosszú percekre megint megtorpant a sötét pusztaságban, ő megnyugvással állapította meg, hogy „azért mégiscsak haladunk”, s még az egymást – sajnos – oly sűrűn követő csikorgó fékezések és tétlen várakozások miatti ideges türelmetlenségét is mérsékelte, hogy a nyilván induláskor bekapcsolt fűtéstől mostanra kellemes melegben végre maga is levethette a bundáját, így nem kellett attól félnie, hogy meghűl, ha megérkezvén kilép a fagyos szélbe. Eligazította a háta mögött a bunda redőit, a műszörmeprémet az ölébe terítette, majd kezét a retikülre kulcsolva változatlan egyenes tartással újból kinézett az ablakon, amikor a mocskos üveg tükrében hirtelen felfedezte, hogy vele szemben, egy „föltűnően szótlan”, bűdös pálinkát kortyolgató, borostás arcú férfi – most, hogy csupán a blúz és a kosztüm kis kabátja fedte – az ő, talán túlságosan előtűnő, erős melleire mereszti sóváran a szemét. „Tudtam!” – kapta vissza villámsebesen a fejét, s noha heves forróság öntötte

el, úgy tett, mint aki semmit nem vett észre. Percekig nem mozdult, csak vakon meredt a kinti sötétbe, majd hogy hiába kísérelte meg az előbbi véletlen látványból felidézni a férfi külsejét (csupán a borostás arcra, a „valahogy olyan piszkos” posztókabáttra, s arra a gusztustalan, sunyi, leplezetlen nézésre emlékezett, ami oly mélyen meghökkenti majd...), egészen lassan – abban bízva, hogy talán már kockázat nélkül megteheti – elcsúsztatta tekintetét az üvegen, és szinte azon nyomban vissza is vonta, minthogy „az ott” nemcsak folytatta „ezt a pimaszságot”, de pillantásuk össze is találkozott. Már válla is, nyaka is, tarkója is fájt a merev fejtartástól, de ezek után még ha akart sem lett volna képes máshová nézni, mert úgy érezte: bármerre fordulna is, az ablak e szűk sötétjén kívül ez a döbbenetesen rezzenetlen tekintet a vagon összes többi szegletét szabadon uralva „azonnal foglyul ejtené”. „Mióta néz?” – hasított Pflaumnéba, s a lehetőségnél, hogy talán az utazás kezdete óta „ott volt rajta” a férfi ocsmányul pásztázó figyelme, még rémisztőbbnek tűnt maga a tekintet, amit az előbb, hogy az övé odaért, egy villanásnyi idő alatt megértett: ez a két szem ugyanis a „nyirkos kéjvágó” mélyén émelyítő csömörről árulkodott, sőt! – gondolta s összerezzen – „mintha valami száraz megvetés égne bennük”. Ha öregasszonynak „még éppenséggel” nem is mondhatta magát, tudta, túl van már azon a koron, amikor iránta az efféle – egyébiránt igen közönséges – figyelem még természetes, így hát amellett, hogy undorodva gondolt a férfira (hiszen miféle ember lehet az, aki idős hölgyek után bármi vágyat érez?), ijedten döbbsen rá: ez a pálinkaszagú gazember talán nem is akar mást, mint őt kigúnyolni, megcsúfolni és meggyalázni, majd röhögve félredobni, „mint egy rongyot”. A vonat most néhány nehézkes rándulással felgyorsított, a kerekek vadul csattogni kezdtek a síneken, s rajta rég feledett, zavaros, maró szégyen lett úrrá, amint e még mindig részegeződő, pimasz és erőszakos tekintet sugarában sajgón... perzselni... kezdték telt, súlyos mellei. Két karja, amikkel legalább eltakarhatta volna őket, egyszerűen nem engedelmeskedtek az akarátának: mint akit kikötöttek és nem tehet megalázó pórsége ellen semmit, egyre védtelenebbnek, egyre meztelenebbnek érezte önmagát, és tehetetlenül kellett tudomásul vennie, hogy minél inkább szeretné... elrejtetni... asszonyi teltségét, az annál leplezetlenebbé lesz. A kártyásoknál ekkor goromba civakodással épp véget ért egy újabb parti, s az ellenséges zsongás bénító folytonosságát fellazító zajban – mely mintegy rést vágott gúzsba kötött akarátának a szabadulás felé – bizonyára sikerült is volna legyőzni ezt a szerencsétlen kábulatot, ha nem történik rögtön ezután valami még rosszabb, szinte csak azért – látta be kétségbeesve –, hogy megpróbáltatásait betetőzze. Amikor ugyanis ösztönös szégyenérzettől hajtva, amolyan önkéntelen ellenállással, melleit rejtő óvatos mozdulattal fejét lehajtotta, háta meggörnyedt és vállai előre estek, ijedten eszmélt rá, hogy föltehetően a szokatlan testtartástól melltartója – hátul – kikapcsolódott. Megrökönyödve nézett föl, s valójában meg sem lepődött, hogy a két szem rendületlenül rámered, a férfié, aki – mintha csak tudta volna, milyen nevetséges balszerencse érte – ekkor cinkosan rákacsintott. Pflaumné tisztában volt azzal, mi fog történni most, de ez a szinte végzetszerű baleset annyira megzavarta, hogy csak ült dermedten, s az egyre sebesebben haladó vonat szabálytalan zökkenéseinek robajában ismét csak tehetetlenül, szégyentől égő arccal kellett elviselje a kárörvendő s ugyanakkor megvetően magabiztos szempárt, amint az a melltartó szorításából kiszabadult s a vagon rázkódásától vidáman föl-le ugrándozó melleire tapad. Még egyszer felnézni nem mert, hogy meggyő-

zödjön róla, de biztos volt benne: mostmár nemcsak a férfi, hanem az összes „útálatos paraszt” is az ő vergődését bámulja, szinte látta is, ahogy a torz, mohó, vigyorgó pofák lassan körülveszik... s e megalázó kin talán soha nem ér véget, ha ekkor a kalauz – egy kölyökképű, erősen pattanásos siheder – a hátsó kocsiból nem lép be a vagonba; a harsány kamaszhang („A jegyeket kérem!”) végre kiszabadította e szégyenletes csapdából, gyorsan kivette retiküljéből a jegyét, s melle alatt keresztbe fonta a karjait. A vonat újból megállt, ezúttal ott, ahol kellett, s hogy ne kelljen a mostanra már valóban ijesztő arcokra néznie, és gépiesen elolvasta a gyöngén kivilágított állomás tetején a falu nevét, a legszívesebben fölkiáltott volna a megkönnyebbüléstől, mert a már jól ismert, de utazásai előtt azért örökösen átböngészett menetrendből tudta, innen csak néhány perc a megyeszékhely, és ott („Le fog szállni! Le kell szállnia!” – erősítette magát) üldözőjétől bizonyára megszabadul. Görcsös izgalommal figyelte a késés okáról érdeklődők kérdései miatt lassan közeledő kalauzt, s noha elhatározta, ha odaér, azonnal segítséget kér tőle, a körülötte rikácsoló emberektől megriadt gyerekarc annyira távol állt a hivatalos személy védelmet ígérő tekintetétől, hogy mire az megállt mellette, ő összezavarodva csupán azt tudta megkérdezni, merre van a mosdó. „Hol lenne? – felelte idegesen a fiú, s kilukasztotta a jegyét. – Ahol szokott. Elöl is, hátul is.” „Á, persze!” – rebegte egy mentegetőző mozdulat kíséretében Pflaumné, s már pattant is föl a helyéről, majd magához szorítva retiküljét, az épp induló szerelvény mozgásától jobbra-balra dőlve sietve hátrament az ülések között, s mire észbekapott, hogy bundáját az ablak melletti fogason hagyta, már kint is volt a WC összerondított helyiségében, hátát zihálva a bezárt ajtónak vetve. Tudta: a lehető leggyorsabban cselekednie kell, mégis legalább egy percbe telt, míg – lemondva arról, hogy máris visszaroohan a drága bundáért – összeszedte magát: a folytonos rázkódástól imbolyogva levetette a kosztüm kabátkáját, egy pillanat alatt kibújt a blúzból, majd a kabátot is, a blúzt is, a retikült is a hóna alá fogva egészen a válláig fölrántotta rózsaszínű kombinéját. Ideges sietségtől remegő kézzel fordította el testén a melltartót, majd hogy látta, a kapocs („Istennek hála!”) nem ment tönkre, megkönnyebbülten fölsóhajtott; gyorsan eligazította hát magán, s kapkodva, ügyetlenül öltözködni kezdett, amikor a háta mögött, odakint, óvatosan, de azért tisztán hallhatóan valaki megkopogtatta az ajtót. Volt valami ebben a kopogtatásban – a bizalmasságnak egy nyilvánvaló árnyalata –, ami, különösen azok után, amiken eddig keresztülment, érthetően megijesztette, de aztán arra gondolva, hogy nyilván csak felzaklatott képzelete játszik vele, már csak bosszúságot érzett, amiért siettetik; folytatta hát a félbehagyott mozdulatot, vetett egy felületes pillantást a mocskos tükörbe, s épp nyúlt volna a kallantyúért, hogy kilépjen, amikor a kopogás türelmetlenül megismétlődött. Majd nemsokkal ezután megszólalt egy hang: „Én vagyok.” Elhúlva kapta vissza a kezét, s mikor rádöbrent, ki is lehet az, a sarokbaszorítottságnál is erősebb lett benne egy kétségbeesett értetlenség, mert e fojtottan rekedt férfihangban nyomát sem lehetett érezni a támadó, alantas erőszakosságnak, inkább valami unott sürgetés rezgett benne, hogy ő, Pflaumné, nyisson már végre ajtót. Egy percig egyikük sem moccant, s Pflaumné csak akkor értette meg, miféle aljas félreértés áldozata lett, midőn üldözője türelmét veszítve idegesen ráüött a kilincsre, és dühösen bekiáltott: „Na! Mi lesz már? Cicázni igen, tömni nem?!” Rémült szemekkel nézett az ajtóra. Mint aki nem akar hinni benne, keserűen megrázta a fejét, s torkát elszorította „a pokoli prakti-

kával kijátszottak” döbbenete, akiket támadás éppen onnan ér, ahonnan a legkevesbé várják. Az igazságtalan vádtól és a leplezetlen trágárságtól viszolygva csak lassan fogta föl, hogy – bármilyen hihetetlen, hisz... valójában... mindvégig ellenállt – a borostásképzű a kezdet kezdetétől azt hitte, éppen ő az, aki fölkinálkozik, amiként lépésről lépésre az is világossá vált előtte, miképp is értette ez a „romlott szörnyeteg” a levetett bundát... a kínos bal esetet... s tudakozódását a mosdó után: ajánlatként, hajlandósága egyértelmű bizonyítékaul, egyszóval a bűnös üzekedés olcsó fogásainak arcpiritó sorozataként, olyannyira, hogy mostmár nemcsak egy becsülete és tisztessége elleni gyalázzal kellett szembeszállnia, de azzal is, hogy egy ilyen pálinkától bűzölgő, koszos, undorító aljaember úgy beszéljen vele, mint „valami utolsó nőszeméllyel”. A sértett düh, amely erre elfogta, fájóbbnak bizonyult még védtelenségénél is, így aztán – s mert a szorító csapdát sem bírta tovább – az elszántságtól kissé meggörnyedve, izgalomtól elfúló hangon odakiáltotta neki: „Takarodjon! Vagy segítségért kiáltok!” Egy pillanatnyi csend után – erre – a férfi ököllel az ajtóra vert, majd olyan hideg megvetéssel, hogy Pflaumnénak végigborsózott tőle a háta, azt sziszegte: „Szórakozz a nénikéddel, vén lotyó. Annyit sem érsz, hogy rádtörjem a budit, és belefojtsalak a küblibe.” A fülke ablakán a megyeszékhely szélső fényei csaptak be szaggatottan, a szerelvény már váltókon bukdácsolts keresztl, s neki, hogy el ne essen, meg kellett kapaszkodnia egy fogantyúban. Hallotta a távolodó léptekeket, az előtérből a kocsi belsejébe nyíló ajtó éles csapódását, s mert ebből megértette, hogy a férfi, lidérces álmainak s szétszórt nappali aggodalmainak mostantól majd szüntelenül visszatérő alakja – ugyanazzal a hányavetiséggel, amivel rá támadt – ezzel végleg szabadon engedte, a fölindulástól még egész testében remegve sírvafakadt. S noha valójában csak pillanatok teltek el, egy örökkévalóságig tartott, míg a görcsös zokogás e pusztá elhagyatottságában egy éles villanásra valami kijózanító magasságból látta önmagát, amint a hatalmas, esti tér sűrű sötétjében veszteglő skatulyányi vonat kivilágított ablakán néz kifelé egy pici arc, az övé: összetörve, szerencsétlenül és elveszetten. Mert bár a szennyes, különös, keserű szavakból biztosra vehette, hogy újabb inzultustól tartania nem kell, megmenekülése legalább olyan mély szorongással töltötte el, mint maga a támadás, hiszen arra sem adódott semmi magyarázat, hogy – ha eddig minden cselekedetének s szándékának értelme *kifordult* – most vajon minek köszönheti a váratlan szabadulást. Nem hihette, hogy üldözőjét az ő kétségbeesett, megcsukló hangja riasztotta volna vissza, mert úgy érezte, mindvégig nyomorúságos tárgya volt csupán a férfi könyörtelen akaratának, amiként gyanútlan, mit sem sejtő tárgya csupán az ellenséges világnak is, amelynek csupasz hidege ellen talán nincs is valódi védelem. Mintha a borostásképzű mégiscsak meggyalázta volna, megtörtén és mindennek – a tudatát szinte préselő – sejtelmével imbolygott a vizelettől bűzös fülke fojtott levegőjében, s a megfogalmazhatatlan szorongás alaktalan kavargásából, hogy egy általános fenyegetettségben mivel is árkolhatná körül önmagát, csak egy fájó keserűség körvonalazódott benne most: mert amikor úgy érezte, mégiscsak súlyos igazságtalanság, hogy ő legyen egy újabb nyomasztó esemény véletlen áldozata, éppen ő, aki „egész életében békességre vágyott, és soha nem ártott senkinek”, ugyanakkor azt is be kellett lássa, hogy mindez már nem számít semmit: nincs hová fellebbezzén és nincs kinél tiltakozzon, s aligha lehet reménykedni abban, hogy az, ami elszabadult, még megfékezhető. Annyi szóbeszéd és annyi rémes mendemonda után ezúttal saját magának kellett ta-

pasztalnia, hogy „minden egyirányba tart”, hisz megértette, hogy ha egyáltalán, csak a vele megesett incidensnek van vége, „a világban, ahol ez megtörténhetett”, ez az eszeveszett bomlás könyörtelenül folytatódik. Odakintről már a leszálláshoz készülők ideges moraját hallotta, s a szerelvény is érezhetően lassítani kezdett; ijedten összerezsent a gondolatra, hogy bundáját egészen a sorsára hagyta, gyorsan félrecsapta hát az ajtó kallantyúját, kilépett a tülekvő, nyugtalan emberek közé (akik mit sem törődve azzal, hogy ezúttal – visszafelé! – végképp nem volt semmi értelme, ugyanolyan elszántsággal rohmozták meg az ajtókat, mint a felszálláskor), majd átbotaladozva a bőrröndök és szatyrok tömegén elverekedett a helyéig. A bunda megvolt.

BIHARI SÁNDOR

Túléltem

*Túléltem a halált, amely
az én halálom lett volna, hogyha
halál marad. Most énekel
a toll kezemben. S nem tudom, kinek a tolla.*

Végszó

*Asszonyom, miért kellett magának
beszállni hozzám borraivalóval
a jéghideg mentőautóba?
Ülni a lábamhoz kuporodva?
Rám vicsorgott az éggel az ablaküveg, vagy
velem vicsorgott ki a fagyra?
Bár aki voltam, már alig se voltam,
maga mégis önmagával betakarta.
Miért kellett ezt nekünk játszanunk
Shakespeare-i méretekben?
Szótlán is egymás végszava voltunk,
hogy meghalnunk ne lehessen.*

Jövevény

*Megállsz majd az ajtó előtt
becsöngetsz
nem tudhatod
milyen szemek várnak milyen szavak
ha kiszolgáltatód
védtelen arcodat*

*A nélküled hozott
törvény kerget tovább
küszöbön habozó jövevény
járván ajtóról ajtóra amíg
neved nem hallod és megnyitvatik
az az amelyen többé ki nem lépsz*

A napbanéző

*félighúnyt pilláin át
csillámpápor szakad míg
sugárvakság nem forrasztja szemére
az éjszakát*

*Halántékán átvillanyoz
árama az emléktelelnek
üszökké lobbant évszakok
koromnapja száll
s hideg szikrapermet*

*Csak hó és fagy
láng és kioltás
égboltnyi szemhéj rejti-tárja
zuhog a láva- és kristály-idő
nyilallva tűnő fényjele izen*

*A napbanéző fölnyitja szemét
de nincs aki
a lüktető világsötét
delébe visszatálna*

Eldorádó

Nagyapánk a pénzt választotta egyetlen mércének. Csakhogy az fedezet nélkül romlott és javult. És hitelt még az a gyakori alkalom sem biztosított Nagyapának, amikor nemesfémek kerültek a birtokába. Mert feladata az arany megszerzésével mindig kimerült. Csak újabb üzletben megforgatni tudta, mást nem kezdhett vele. Mert ha embereket fizetett le, vásárolt meg a szilárd értékű fémmel, azok az emberek bizonyultak fedezet nélkülieknek csakhamar. Semmi sem volt tartós hatással rájuk, véleményük ingatag volt, ők sem igazolták Nagyapánk érvényességét. Berci volt az egyetlen kivétel.

Berci pedig a kórház kapujában a zavarodottan távozó Édesanya után nézve ismét megállapította, hogy Nagyapánknak rossz befektetés volt a lánya is. A vezér hasztalan iskoláztatta, szerzett neki szilárd családból való férjet, ez a vállalkozás is kavarogni kezdett. Belőle két állandónak tűnő menthetett ki, az unokákat. Ám Annamarit kénytelen volt átengedni Vizivárosi Nagypapának. És most, ugyanaznap vonják meg tőle az utolsó kártalanítást, a fiú-unokát. Sehol semmi ismétlődés. Minden viszony csak a befejezetlenség jeleiben állandó. A makacs önbizalom csak szervezést hoz szervezés után, amikor az ember futólag azt a tévhitet terjesztheti, hogy van feladata a világon. Talán Nagyanyánknak van igaza, hogy nem vagyunk idevalósiak erre a földre.

A fullasztóan meleg nap után gyorsan esteledett a kórház előtti téren. Nagyapánk Bercire nézett, mindkét keze a zsebében. Az egyikkel fogta az aranyat. A másikkal cigarettát vett elő, és megkínálta a szárnysegédjét. Rágyújtottak. A szertartás után Berci elszámolhatott a portástól vásárolt adatokkal. Kicsi tételt hajtott fel, de az értékes volt. A megmentésre kiszemelt orvos, dr. Szolga fiatalember, pontosan érkezik mindig a kórházba, és most éppen a harmadik épületben tartózkodik, mert inspekciós.

Nagyapánk az orvos fiatal korából indult ki. Ifjú embernek egy kiló arany – a szokatlanságánál fogva – nagyobb nyomaték, mint egy idős és megrogzított orvosnak. Meg fiatal kézbe adva az arany értéke megsokszorozódhat az élet élvezetében. Nem úgy egy kiélt és vagyonos főorvos esetében, aki az értéket elfogadja, de cserébe látszatintézkedéseket mutat, és akkor én meghalok. A nemzetségfő tekintélyes fellépésre határozta el magát. Nagyobb kísérettől övezve kívánt dr. Szolga előtt megjelenni, ezért a visszaérkező Gombait is a háta mögé utasítva indult a kórházkertbe. „Maga velünk jön” – adott át menet közben egy meglepő összeget a portásnak. Ezt a hivatalos személyt a ragályövezetbe való bejutásnál akarta használni. „Vezessen minket ahhoz az orvoshoz. És ha az illető nincs egyedül, hívja majd hozzánk.” És így, szárnysegédekkel az oldalán ment a portás után az utódlás kérdését eldöntő találkozóóra a fák alatt, a már lámpafényes ablakú, sötét épületek között.

Berci, aki nyikorogva ment mellette akkor, egyre azt ismételte nekem később, amikor megint értettem az emberi beszédet: „Nagyapád arannyal váltott ki téged a hullaházból. Ha ezt elfelejtet, sose lesz belőled ember.” Ő maga csak egy-két évet élt ezután, és ezalatt nem beszélt nekem többet Nagy-

apánk egyéb tetteiről. Csak ezzel az arannyal állt elő mindig. Azt a kilónyi értéket úgy becsülte föl, mintha vele nemcsak Nagyapánk, hanem ő maga, Berci is megvette volna magának az életemet. És most tessék, legyenek a ket-tőjük folytatása. Dr. Szolgát alig említette. Mellesleg néha, hogy az az orvos elfogadta tőlük az aranyat, együtt mentek el a hullaházba, kiválasztottak a hullák közül engem, aztán dr. Szolga egy csövet nyomott le a torkomon, a csőbe nagy fecskendőt dugott, és azzal kiszívta belőlem a halált. Aztán külön szobába helyezett el.

Arra már én is emlékszem. Nagyon kicsi szobában éledeztem. Csak az ágy fért el benne, és kintről benézni az ajtóba vágott üvegen lehetett. Amikor látogattak, egyszerre több fej jelent meg az üveg mögött. Nehezen tudtam odafordítani a fejemet a párnán. A fejek távoli hangokat hallattak, de engem csak az élénk színek érdekeltek. Egy sötétre rúzsozott szájra emlékszem belőlük. Mondják, Édesanya sirva rohant el, mert nem ismertem meg. A sovány-ságom és a szívemet ért megterhelés miatt ezután sem volt biztos, hogy meg-maradok.

Sokáig, egészen a dinnyeszezon követő tavaszig tartottak a kórházban. Ágyam végében, a fehérre mázolt csövekhez kötve gyakran lebegett színes léggömb a különsszobában. Beszélni, mozogni elfelejtettem. Olykor erőlködve a szemem elé emeltem a kezemet. A többi összezárt ujjamtól próbáltam minél messzebbre elfeszíteni a hüvelykujjamat, mert a tövében mutatkozó bőr-redő sötétlila volt, és mintha át lehetett volna látni rajta. Kedvelt szórakozá-som volt ez.

Sokszor vittek hordágyon a kórházkerten át különböző épületekbe, hogy megvizsgáljanak. Műszerekből és orvosokból is csak részleteket tudtam meg-figyelni. Az egyik ilyen alkalommal ropogó bevonatú díványra fektettek, el-szorították a karomat. Mutatókat figyeltek egy gépen. Én fekvemből a falra bámultam, mert ott egy világoskékén vagy lilán fénylő üvegfélgömb hívta a szememet. Éjszakai lámpa üvege lehetett, ha most meggondolom, vagy vala-melyik műszer tartozéka. Ragyogó nappal volt kint a kertben, és az árnyékos vizsgálószoba falán ez a színezett üveg odatükrözte nekem a külvilág egy ré-szét. Megnyúlt fák között két vékony emberalak közeledett felém benne a kinti sétányról. Amikor az orvos, aki a vizsgálatot végezte hátranézett rám, észrevette, hogy mit bámulok olyan mereven. Megértőleg mondta a tükrör-képre: „Ott megy a mama és a papa.” Csakugyan egy férfi és egy nő köze-ledett a szép, hideg színben, egymásba karoltak, kis alakjuk egyre vékonyabb-ra magasodott. Tömött cekkert hozott a nő. Nem is hasonlított Édesanyára, az apám pedig, így emlékeztem valahonnan, szintén másmilyen, mint az a ballonkabátos férfi. De az a pár, kijátszva magát a világból torzított kettős alakjával, bágyadtságom ellenére megmaradt. A vonulásuk.

De az igazi menetet Nagyapánk szervezte, amikor hazavitt. Egy lovasko-csival és egy autóval érkeztek. A lovat Babának hívták. Nagyapánk, aki min-den vasárnap nagyban fogadott a lóversenypályán, kiöregedett versenylóként vásárolta meg azalatt, míg a kórházban voltam. Kétkerekű, párnás kocsit is vett hozzá. Baba szürke volt, a kocsi fekete, minden küllőjén egy-egy sárga csik. Mindkét jármű ott állt a kórházkapu előtt, amikor Nagyapánk a karjáb-an hordozva kivitt engem tavasszal oda. Az autót az időközben kézhez szok-tatott sofőr vezette. Hátral ült Berci és Gombai, a sofőr mellett egy Szöszi nevű zsoké, a haja fehér, a szeme piros. Nagyapánkat és engem Baba húzott ra-gyogó utcákon, szédítő fényben hazafelé. Az autó mögöttünk berregett, Szöszi olykor kihajolt belőle, és biztatta, dicsérte Nagyapánkat, mert próbaút is volt

ez, amikor kiderül, hogy mire képes Baba a városi forgalomban. A zsoke csak egyben korlátozta Nagyapánkat. „Ne! Az ostort ne, Sanyi bácsi! Csak az ostort soha ne tessék!” – ordította az autóból, valahányszor Nagyapánk az ülés mellé tűzött, bólogatva hajladozó csodához nyúlt. Berci is kiabált, nevetett, a sofőr is, Gombai úgyszintén, bár ő nagyon részeg volt, míg a többiek nem annyira. Én pokrócba csavarva pislogtam a fényben, és csak a fejemet tudtam forgatni. A járdákról integettek nekünk.

A házunkhoz vezető út egyik oldalán, amelyiken a standok voltak, sok piacbeli, árusok és ismerős vevők sorakoztak fel, és kiabáltak nekünk, Berciék meg vissza nekik az autóból. Az út másik oldalán a bérházak ablakaiból hajoltak ki az emberek. Nagyapánk lassú kocogásra fogta Babát, egyenesen ült, oda se nézett a közönségre diadalában. A mi földszintes házunk kapujából is elősiettek a lakók, amikor odagördültünk. Csupa asszony. Élükön Nagyanyánk fogadott. Odajött a kocsihoz. Én már szédelegtem. Egy csöppet sem élveztem a gügyögő, dédelgető női hangokat, amik elárasztottak a kapuban, a fényességben. De Nagyanyánk még a káprázatból is kiemelkedett. Fekete ruhája és még annál is inkább a sötétlő szeme. Ahogyan megnézett magának, míg biztos kezével leemelt a kocsiról, Nagyapánk mellől, és lassú léptekkel a lakásba vitt. Komoly figyelemmel nézett, nem úgy, mint az ajnározó, tréfás többiek. Már az első pillantásával méregetett. Nagyon messziről jött utazót fogad így az, aki induláskor fontos megbízást adott neki. Magához vett, ő fektetett az ágyba, aztán egy szavával mindenkit elzavart. Kábaságomban is éreztem, hogy az ő ideje következik.

Hosszú ideig kellett gyógyulnom otthon. Alvásaimból csaknem mindig Nagyanyánk figyelő szemére ébredtem. Naponta többször bejött hozzám a piacról. Ételt hozott és gyümölcsöket. Várt. Valamit várt tőlem, azt éreztem. Ismét meg kellett tanulnom járni, enni, a szavak értelmét. Mintha másodszor születtem volna meg. Nagyanyánk óvatosan bánt velem, és – hamar feltűnt nekem – nem úgy, mint egy gyerekkel. Hanem mint egy ismeretlen valakivel. A diftéria előtt – biztosan emlékeztem – még ő is dédelgetett, tréfált, lekicsinyelt. A lábadozásom idején már sokat beszélgettünk. Széket húzott az ágyamhoz, egy ideig némán néztük egymást, és csak ezután szólalt meg. Amikor a szavak elérkeztek hozzá.

Mindent előről kezdtünk mi ketten. Nagyanyánk többször beszélt az én első megszületésemről. Elmondta, hogyan álmodta meg. Akkor már értettem a nyelven valamelyest. Mindig az álmok és a földöntúli jelek utasításait követte. Beavatottként hallgattam.

Megtudtam tőle, hogy a háború után még jóideig hármasan éltek ebben a lakásban, ő, Nagyapánk és a gondjukra bízott Annamari. Édesanya és az apánk valahol Ausztriában bolyongtak abban az időben. A harcok végetértek, és az itthoniak sokáig hiába várták a házaspárt. Annamari már el is felejtette őket.

Aztán Nagyanyánk hajnalok hajnalán ébredt egyszer. A házban olyan csend volt végre, ami nem fenyegetett. Se bombázás az égből, se hadak vonulása és kivégzés a földön, és a szobakonyhás lakásunkba sem állíthatott be akárki bármit követelve. Ebben ébredt Nagyanyánk, a derengésben felismerte a bútorait, cserébe azok visszaadták az öntudatát. Nagyapánk mellette aludt a kettős ágyban, a díványon Annamari, mint csöppség. És akkor a hajnali csöndben Nagyanyánknak eszébe jutott az éjszakai álma. Nekikezdett megfejtetni. Olyan cinkossággal beszélt nekem erről, mintha én is jártas volnék a sejtelmekben. Nagyapánkat csak figyelmeztetni szokta. „Vigyázz, mit csi-

nálsz ma, tűzzel álmodtam.” „Most vásárolj, mert egész éjjel babot válogattam.” Semmi több. Nekem viszont úgy mondta el a háború utáni álmát, mint egy másik vajákosnak, akitől véleményt, az övét kiteljesítő tudást vár. Lassan rájöttem a betegágyamban fekve, hogy Nagyanyánk hírhozóként fogadott vissza engem. Hiszen én a majdnem-halálom idején olyan területeken jártam – ebben bizonyos –, ahol az ő képességei leginkább otthonosak. Túlvilági hírnöknek tart, mióta hazatértem a kórházból. Én pedig féligmeddig önkéntelen igyekezettel próbáltam megfelelni a várakozásnak. Közbeszóltam. Saját álmomat hasonlítottam az övéhez. Türelemmel meghallgatott, aztán folytatta.

Azon a hajnalon is, amikor megálmodta a születésemet, a szokott módszerét alkalmazta. Az ébredés után a hátáról az oldalára fordult, az ablak felé nézett, hogy megnagyobbodjon a tér, amiben fekszik. Ismét végignézte az álmot. Nem képről képre, csak nagyjából. Próbált úgy sodródni az álombeli eseményekkel, mint az elmúlt éjszaka. Eközben sorra magába idézte a velük együtt jelentkező érzelmeket. Mert míg álmodott, pontosan érezte a tarka képek kavargásából, hogy melyik közülük a rossz, melyik a jó, melyik az erős, a gyöngé, és ez a tudása már akkor eleve felvilágosította. Néhány alapvető érzellemmel tartott rendet a kavargásban. Alvás közben sírni, nevetni, révülten nyögdecselni vagy felcsattanni szokott – ezt mindannyian tapasztaltuk, akik egy szobában szoktunk aludni vele. Így egymást kizáró jelenések – tűz, víz, simogatás, ütés – ugyanazt jelentették neki, ha ugyanazon érzést váltották ki belőle. És hajnalonta nem kellett sokat töprengenie. Hasonló egyszerűséggel igazodott el az ébrenlétben. Álomszerűen. Az ablak felé fordult, felébresztette az éjszakai érzelmeket, és közben az előtte álló nappali élet épp akkor fontos talányait is. Ilyenkor sosem kellett sokáig várni a megfoghatatlan pillanatra. Egyszer csak az álmok néhány, ám nagyerejű érzelmi utasítása egy formáló alakban találkozott a kibontakozásra várakozó eseményekkel. Nagyanyánkat ébren is csak kevés dolog foglalkoztatta. De azok annyira és olyan állandósággal, hogy hamarosan mindegyik egy-egy érzéssé változott. És ezeket hajnalban megtisztítva csak párba kellett állítani az iménti álom érzelmeivel, máris tettenérhető volt az az esemény, ami jövendő.

Nagyanyánk életének két világháborúja közül a második végleg tökéletesítette ezt a módszert. Az elsőben még szemléletes álmokban és csak a saját kedvére úszkált, hiszen fiatal volt. De ez, az imént elmúlt világégés Nagyanyánk érzelmeinek végképp az ellenőrzése alá került. Olyannyira, hogy módszerét már visszafordíthatóvá tette. Az ébrenlét képeit is álomfejtéssel magyarázta.

Gyógyulásom idején Annamari is meglátogatott szombatonként. Ebédre érkezett, iskolatáskát hozott magával. Érkezésekor szabadult mozdulattal hajította el a táskát, kicsit ő is odaült hozzám, aztán futott az udvarra, vagy Nagyapánk standjába ki. Szeretett a piacon lenni.

Nagyanyánk tanúnak hívta az ágyhoz a nővéremet. Annamari igazolta. „Tényleg megálmodta, hogy Édesanya hazajön és te megszületsz. Tényleg.” Abban a hajnalban ugyanis őt ébresztette föl a Nagyanyánk a jóslattal. Miután megfejtette az álmát, némán ujjongva papucsba lépett, és a konyhába ment begyűjtani. De csak addig tudta a nagy hírt magában tartani, míg vizet tett fel melegedni egy nagy fazékban. Ebédet fog főzni még két személyre. Visszament az alvókhoz a szobába, hosszú hálóingben Annamari fölé magasodott. A kislány, aki éppen hogy értette a szavakat, arra ébredt, hogy megrázzák, és egy nagy, hosszúhajú árnyék súgdos neki forró lehellettel, kiszáradt nyelve csattog a szájában. „Bogaram. Bogaram. Örülhetsz. Ma hazajön az

anyád meg az apád. Anyukád megérkezik máma. Hallasz? Megálmodtam az éjjel. És egy testvérkéd született. Mind hazajönnek."

Nagyapánkat is felébresztette ezután. Ő beleegyezett, hogy a felesége nélkül nyitja ki a standot aznap, hogy elkészülhessen az ünnepi ebéd. Szokása szerint nem hitt feltétlenül, de utat engedett a jóslat beteljesedésének. Annamari és Nagyanyánk a legszebb ruháikba öltöztek, hosszan fészülködtek. A nővéremnek akkor még hosszú haja volt. Aztán egy sámlin üldögélve babázott. Nagyanyánk bevetette az ágyakat. Zsákok és ládák, árucikkek, élelmiszerek közötti keskeny járatban oldalazott közben. A szobakonyhás lakás raktár is volt, mert kint a standban nem fért el minden, amit Nagyapánk abban a mások számára oly szűkös időben szerzett.

Kora délután Berci kopogtatott. Nagyapánk ebédjéért jött a standból. Elmondta, míg Nagyanyánk teli kislábasokat tett a kosárba, hogy mekkora kint a vevők forgalma és a főnöke milyen kedvében van. Kiderült, hogy Nagyapánk nem mondta neki, mire vár a család. Ez már a hitetlenség bizonyítéka volt, Nagyanyánk mégsem szomorodott el.

Csak sötétedéskor lett szótlán. Akkor kiment a piacra, hogy a zárásnál ott legyen ő is.

Nagyapánk valami nagy üzletre készült aznap. Sok emberével érkezett vissza a lakásba, Annamari rögtön tudta ebből, hogy ma este megint tanácskozás lesz. Nagyanyánk leghátul jött, a férfiak mögött. Neki ilyenkor a konyhában volt a helye az unokájával együtt. Le is ült azonnal a gondosan megterített asztalhoz. Meg se hallotta, mikor Annamari szólt hozzá. Egy idő múlva a nővérem odament és kérte, vegye föl az ölébe. Ezt némán megtette. Vártak a lámpafényben az álmok jelölte eseményre.

A szobaajtó mindkét szárnya nyitva volt a benti tanácskozásra, kihallatott minden szó. A férfiak már a sokadik teherautónál tartottak, szállítmányokkal, felvásárlással és raktárral kívánták behálózni az éledező országot termelőtől termelőig. Később sokszor néztem én is a konyhából be rájuk. Az idő múlásával a csapat egyre fogyott, de akkoriban virágkorát élhette.

Ha tanácskozás volt, Nagyapánk mindig az ágyán feküdt hanyatt. Cigarettazott. Egy széken ott volt mellette a hamutartó, többnyire fölötte tartotta és pöcögtette a cigarettát, a jobbkarja a feje alatt, hogy kényelmesen végignézhessen az emberein, zoknis lába bokában keresztbe vetve. A többiek körben ültek székeken, sámlin, féloldalasan az ágy támláján. Néha még álldogálók is voltak, mikor zsúfolásig megtelt a szoba. Ilyenkor Berci a konyhába szorult ki, de ha a tanácskozás olyan fordulatot vett, hogy neki is jutott feladat, beszólitották. Ekkor odatolakodott a főnöki ágy végéhez. Az utasítást kijelentő módon kapta mindenki. Nagyapánk a sokadik cigarettát pöcögtette a hamutartó fölött, parancsaival emberek távoztak a konyhán át, még visszafordultak, ha Nagyapánk utánuk kiabált egy-egy módosítást az ágyról, aztán csókolommal köszöntek el Nagyanyánktól, aki ridegen búcsúzott mindig, akkor este is, mintha rossz véleménye volna mindegyikről. Még dűnnyögött is valami becsmérlet, amikor betették az ajtót maguk mögött, és eltűntek a horgolt függönyön túlról. „Ravasz paraszt” – mondta az egyikről maga elé, de Annamari is hallotta, hiszen az ölében ült. – „Na, te jóféle.” „Csak te hiányoztál innen.” „Menj csak, menj. Bár sose jönnél vissza.”

Késő este lett, odabent a szobában fújták a füstöt, Nagyapánk a párnája alá nyúlt, pénzköteget húzott elő, megnyálazta a két ujját, számolta, osztogatta, árumintákat vett szemügyre, ékszereket, amiket zsebkendőből csomóztak neki elő, vagy egyszercsak felült az ágyban, ronccsá döfködte a cigarettát a

hamutartóban, és közben kiabálva kirúgott egyeseket, akikkel még tréfálkozva állt szóba nemrég. Ezek sietve távoztak a konyhán át, nem feleseltek, mikor a benti hang azt kiáltotta utánuk, hogy végzett velük, és bár lendületesen nyitottak ajtót, meggondoltan csukták be maguk után. Közülük sok jött vissza előbb-utóbb. Ezek a bűnbánók új beosztást kaptak, akkor már nem annyira nekik, inkább Nagyapánk érdekeinek megfelelően. Akik pedig nem jöttek vissza, azok végleg eltűntek a környékről, ha a lakásunkból is, mert a piac hangadói voltak jelen ezeken a tanácskozásokon, és összevont érdekszövetségük el tudott zárni minden visszautat.

Annamari elaludt Nagyanyánk ölében. Aztán arra ébredt, hogy erősen megszorítják. Az udvarról közeledő léptek hallatszottak. Az illető a kapu felől érkezett, először a szobaablakunk került az útjába, azt kopogtatta meg erősen, aztán a konyhaajtó üvegét. Aztán várt, pedig benyitható volt. Mégis várt a csipkefüggönyön túl, a sötétben, addigra a szobában is csend lett, Nagyanyánk pedig nem mozdult. A nővérem vele együtt nézett a konyhaajtóra. Ami az érkezőből látszott, – a kalap, meg a tartása – férfinak mutatta, aki az üveghez hajolva próbál belesni. A nővérem addigra megfélemedezett a jóslatról, ezért Nagyanyánk viselkedését úgy értette, hogy félni kell ettől a jövevénytől.

Nagyapánk szólta ki a szobából:

– Nyissátok már ki azt az ajtót? Ki az?

Nagyanyánk akkor se mozdult. Az illető maga nyomta le a kilincset, tárt ajtót önmagára és a mögötte álló sötétségre. Egy férfi. Annamari nem tudta eldönteni, hogy emlékszik-e rá. Mintha. „Szervusztok” – mondta a jövevény és becsukta gondosan az ajtót. Nagyapánk bentől kiáltott: „Ki az már ott? Ki az már ott?” Leugrott az ágyról, áttörtetett az emberei, az árui, a bútorai közt.

– Marika hol van? – kérdezte Nagyanyánk.

– Te vagy az? – érkezett a konyhába Nagyapánk.

– Semmi baj. Mari is megjött velem – mondta a férfi.

Barna kalapja volt. Galambszürke, mocskos kabátot viselt hozzá, nem csoda, hideg, keményre fagyott sarú télt volt, és gyalog nyugatról hazajövet gyakorta aludtak a szabadban Édesanyával. Sovány volt. A szeméből ítélve rossz hírt is hozhatott. Távoli volt a tekintete, mint aki túl sokat látott ahhoz, hogy most belenézzen bármibe is. A kezéből bőrrönd lógott le, nehéznek tűnt, ő mégsem eresztette el a fogantyút, mintha gyorsan tovább akarna állni innen, ahogyan a háború idején kellett neki egyre-másra. Magas volt Nagyanyánk öléből. Nem nézett Annamarira, csak hol Nagyapánkra, hol Nagyanyánkra, így a nővérem nem tudhatta rögtön, hogy az apánk érkezett meg azon az éjszakán. És miért volt zavarban?

– Még az úton, Pest határában elment a magzatvize, és szülni kezdett. Katonák hoztak be minket teherautóval a kórházba. Ma délután született a gyerek. Fiú.

Annamari éppen Nagyapánkra nézett akkor. Ő megfordult a szoba, az emberei felé.

– Hallottátok? Fiú.

Nagyanyánk azt mondta, hála Istennek, és megkérdezte, hol vannak, melyik kórházban. Elhatározták, hogy másnap reggel bemennek értünk kocsival, és mindenképpen hazahoznak minket. Nagyapánk nem bízott a kórházakban. Italt vett elő, a konyha tele lett az embereivel, akik mind őt köszöntötték, a nemzetségfőt. Nem aludtak reggelig. Annamarinak is csak néha sikerült. Egyik

felébredése a karosszékekben történt, amikor éppen Nagyanyánkat ünnepelték, mert megmondta előre. Már egy-két szomszéd is ott volt. Nagyapánk az egyik emberét további italokért küldte. Máskor a nővérem arra ébredt, hogy énekelnek. Nagyanyánk szép hangja a harsogó többiek fölé emelkedett. „Fiú!” – kiabált Nagyapánk. Nagyanyánk fölemelte Annamarit, a hírhozó ölébe tette. „Na, hát megjött az apád. Látod.” Ő pedig megcsókolta a nővéremet.

Mikor erről az emberről, apánkról kérdeztem Nagyanyánkat, hogy mégis, hová lett ezután, miért csak a nagyszüleim hoztak ide, a földszintes házba minket, Édesanyát és engem az első megszületésem utáni napon, hová tűnt az az ember a következő eseményekből, akkor Nagyanyánk nem tudott vagy nem akart válaszolni. Inkább nem tudott. Erősen figyeltem akkor az ágyamból, láttam, hogy Nagyanyánk próbál emlékezni, de erre valami miatt nem tud. Talán egyikük sem törődött azzal az emberrel. Így aztán észrevétlenül eltűnhetett. Felállt a nagy ünneplésben, kilépett a hajnali udvarra, és csendben maga mögött becsukta az ajtót. Nem akart velünk lenni tovább. És mivel az én megszületésem idejéből ment el, feltételeznem kellett, hogy valamiképp előlem szökött és bújkál azóta is. Mondtam is ezt a feltevésemet Nagyanyánknak, aki csak legyintett erre. Vagy nem is erre legyintett, hanem apánkra? Vagy mindkettőnkre? Vagy az egész világra, amiben ilyenek fordulhatnak elő? Biztos, ami biztos, későbbi beszélgetéseinkben kerültük azt az embert.

Aztán Édesanya jött látogatóba hozzám. Érkezése után azonnal ruhába öltöztetett, hogy sétálni vigyen. Amíg gyöngye voltam, babakocsival jártuk a várost. Édesanya a hátam mögött tolta a kis kétkerekűt, én a karfát markoltam, előttem szíj, nehogy kiessek. Idegenkedve néztem az elémsiető és kanyarodó városképeket, mögöttem Édesanya hangja mondta, mit látok éppen. Az útvonalak hasonlítottak egymásra, a végcél mindig ugyanaz volt. Kezdetben tágas pesti utakon mentünk, dübörgő villamosok mellett, aztán egy hídon a Duna fölött, a végén egy budai utcába jutottunk, mely az első volt a rakparton túl, és párhuzamosan haladt a folyóval. Édesanya végigtolt ezen az utcán, majd visszafelé mégegyszer, és ezután indultunk haza. Néha, nem mindig, egyszer-kétszer találkozott egy emberrel véletlenül abban az utcában. A férfi egy nagy épületből jött ki, vagy az épület felé tartott éppen. Már megszűröl kalapot emelt, aztán mindig megálltunk egy-egy rövid beszélgetésre. Általában csodálkozással kezdtük, hogy így összeakadtunk. „Nahát!” – mondtam én is, ahogyan ők. Majd rendszerint azt kérdezte a férfi – mint kiderült, Laci volt a neve –, hogy mi van, gyógyulok? Én azt mondtam erre, hogy igen, és búcsúzásig semmi többet, mert ezután Édesanya érdeklődött, mi hír a férfi, vagyis Laci édesapjáról. Laci panaszkodott, hogy még mindig, már megint semmi hír az édesapjáról, hiába kérdezősködött aznap is a nagy épületben, nem mondtak semmit. Aztán elköszöntünk egymástól. Ilyenkor a férfi kalapot emelt, „kezicsókolom”, mutatójával picit az orromra ütött, és elváltunk. Ezek után gyorsan gurultam a hídra, a pesti körútra, onnan meg haza, ahol Édesanya ismét Nagyanyánkra bízott.

Az egyik séta Édesanyával olyan volt, mint a másik, a nővérem szombati látogatásai szintén összekeveredtek, annyira hasonlítottak egymásra. Az idő múlását azon éreztem, ami változott. A gyógyulásomon és Nagyapánk viselkedésén. Azt hallottam innen-onnan, hogy Nagyapánkkal baj van. Akik róla kezdtek beszélni, elmentek a közelemből. Bercit olyan régen láttam, hogy megkérdeztem, mi van vele. Kiderült, hogy időközben meghalt. Gyógyítóim talán féltettek a hírtől, azért tudtam meg későn. Amikor a szárnysegéd utolsó látogatásaira visszaemlékeztem, a szemét láttam meg hirtelen. Egy villanást,

ahogyan rámnézett egyszer. Néha bejött a piacról, de mindig Nagyanyánk társaságában talált. Kompóttal kínáltam, amit az egyik szomszédasszony hozott nekem. Inkább rágyújtana. Nagyanyánk mondta, hogy le is ülhet. Neki kényelmesebb volt állni. Egy ideig kerülgette a dolgot, aztán kínos fordulattal, hirtelen kezdett bele az arany emlegetésébe. Finoman akart viselkedni Nagyanyánk előtt, célozgatva beszélni hozzám, ehelyett némi akadozás után indulatos lett. „Nehogy elfelejtsd az aranyat, aminek az életedet köszönheted, mert sose lesz belőled ember.” Hálával tartozom Nagyapánknak, akinek épp most volna rám a legnagyobb szüksége.

– Mi baja neki? – szólt közbe Nagyanyánk. – Mindene megvan. Inkább egy kicsit meg kéne húznia magát. Nem a botrányt csinálni mindig. Nagy-képüsködni.

Akkoriban sokszor hozták haza Nagyapánkat részegen, véres fejjel. Verekedett. Mikor belépett a kocsmába, rögtön lehúzta a redőnyt, és azt kiáltotta, hogy addig onnan ki nem megy senki, míg nem iszik az egészségére, mindenkinek ő fizet.

– Inkább azt nézd meg, hogy milyen erős lett a Gyerek – mondta Bercinek Nagyanyánk, és ez utasítás volt, hogy a szárnysegéd másról beszéljen mostmár.

Berci azt mondta, örvend, hogy erősödöm, de Nagyapánk többet, mást is elvár tőlem. Kérdeztem, mit tehetnék érte, mi a baj? Berci egy pillantást vetett Nagyanyánkra, és töredezett válaszokat adott. Valami piacfelügyelő árt Nagyapánknak. Hogy „az emberek széltolók”, meg „mindenkit kinyírnak, aki férfi csak van a világon, mert aki férfi, az útban van nekik”. Annyit értettem belőle, hogy Nagyapánk férfi, ezért útban van, mert manapság irtják azt, akinek saját munkája meg pénze van, mert azt akarják, hogy ne legyen senkinek saját büszkesége, csak szolgáljon mindenki. És hogy a nők ezt nem veszik észre, mert a nőknek ez nem rossz, ők nem is tudhatják, hogy mi ez. Sőt, ebben a nők a szövetségesei a piacfelügyelőknek meg az ellenőröknek, mert a nőkkel jól lehet bánni, becsapni őket, és hogy a nőkből lesznek a legjobb ellenőrök. „Rossz világ van megint” – foglalta össze Berci. És hozzátette: „Brigantik ezek mind. Brigantik.”

Erre Nagyanyánk megkérdezte tőle, de már nevetve: „Hát te mi vagy, te híres? Mi vagy te?”

Erre a nyomorék csak annyit morgott, hogy „ha én azt tudnám”, és elköszönt.

A halálhíre hallatán – hirtelen kényszer – sokkal tisztábban ismétlődött meg a pillantása bennem, nem úgy, ahogy az utolsó látogatásakor melleleg láttam. Akkor, amikor a kérdésre, hogy „hát te mi vagy?” azt válaszolta, hogy „ha én azt tudnám”, nem Nagyanyánk felé fordult, hanem az ágy felé, rám nézett ide. A szemembe, mintha az én véleményemre bízna magát, de kételkedve. Az odavetett, bizalmatlan és megbízó villanás után köszönt el. A vége felé már nem lehetett tudni pontosan, mit akar tőlem. Hogy majd én döntsem el, mik voltak ők? A szemére emlékeztem leginkább az ágyban fekve, órá gondolván.

(Folytatjuk)

A világ deszkáin

*Azt hittem, végleges a pusztítás.
 A szokásos színhelyen, a játszótér hintái
 alatt, bekötött szemmel, a göndörödő
 fűben, a madarak izgatott fűttyétől
 bátorítva, a gyerekzsivajban,
 mintha csak játszanánk, gyilkoljuk
 és vigasztaljuk egymást.
 A történet túl modern, de véres is.
 Egy üres medencéről álmodom aztán,
 magasban állunk mind a ketten,
 a csúszós ugródeszkán,
 észrevétlenül megpróbálsz lelökni,
 de megkapaszkodom a leváló fémszegélybe.
 Kezedet nyújtod, ravaszul mosolyogsz,
 megdöbbenek, mennyire alacsony vagy,
 és félek, hogy látod rajtam, láttalak –
 Már nem emlékszem a folytatásra,
 visszasegítesz a vizes deszkára,
 ahonnan bármikor ügyis lelőkhetsz,
 vagy függeszkedem az üres medence fölött?
 Ennek az álomnak vége, de jönnek mások.
 Ki akarna menni a töviskoszorúzott úton?
 Engem először ösztökélni kell, aztán már
 megyek.*

*Biztosan emlékszel a költözésre!
 Míg kiviszed a szomszéd ház elé a szemetet,
 titokban megeszem az egyetlen vajas zsömlét.
 Bajszomon morzsa billeg, lelepleződöm előtted.
 Én megértően nevetek, persze, magamon:
 „De hiszen menni készülsz, és én
 a gyerekek miatt úgysem mehetek!”
 De te a háborús éhezésekre gondolsz,
 és azt a remegést most nem bocsátod meg.
 A titkos verseny nyílt lesz ezután.
 A madarak kiáltása mostmár vérre megy.
 Hátrálnak és eltűnnek a szemtanúk.
 Fülemben sípolás, süvölt és elakad.*

Végül fölhev egy barátod és számonkéri,
mi változott, mért válok tőled el?
Ó, Isten! – ahogy ezt Hamlet mondja.
Hisz mind a ketten gyilkosok vagyunk.
Világ porszeme! azóta
elkerüljük egymást. Lassabban, későbbben
mint te, vígan kerengek a beeső fényben.
Járkál a világ deszkáin valaki.
Táncunkat közelgő lépte röpteti.

Töredék

– Vagyok, de nem én vagyok már! – mondta
a középkorú nő a vele szemben ülő
fértfinak. – Már hogyné te volnál!
A bátyja lehetett, vagy gyöngéd,
hajdani férje. Volt valami testvéri
és érzéki abban, ahogyan a nő lábának
a lábai között helyet engedett.
– Vagyok, de nem én vagyok már! –
fennhangon ismételte az, mintha
először mondaná. – Nincs logikája
annak, amit állítasz! – tiltakozott
a férfi.

Nem tudtam másra figyelni.
A nőnek sima, hátrafésült, barna
haja volt, éles és nyugodt arca.
Egy fantommal szemben ült, egyébként
nem volt körülötte senki. Az ünnepi,
kivilágított állomások közt
az öntelede, elszabadult, boldog
szerelevény megállás nélkül csattogott.
Már csak az ostoba, de számára mégis
kedves körvonal-lény kínálta
a teret, amit örökre elhagyni vágyott.
Nem akarta volna mégsem elrebbenteni
és menekülésre kész tartása
meg is hatotta, nem akart egyszerre
minden új tudást közölni vele.

Mint a sortüzek után égő hosszú csend

Nem tudtam merre járunk. A hintó zökkent, a kocsis mutatta, melyik rúd törött el, a domboldal nem különbözött más domboldalaktól, késő délután, vagy kora délelőtt, ez is bizonytalan maradt, a felhők olyan sűrűek voltak, hogy elzárták a fényt, tovatűntek az erdő tájolási pontjai, szintelen volt a fű, mint olvadás után a néma domboldalakon. A kocsis csak kérdésemre mondott volna jelentésénél többet, nekem azonban nem volt tőle kérdezni valóm, a földkupacról sem pillanthattam messzire, így nem láttam meg az emelkedőt követő alacsonyabb dombon túl azt a mozgó pontot, amit kis idővel később, mikor már szemem hozzászokott a ködös és sivár látképhez, mégiscsak fölfedeztem, hintó haladt ott, bizonyos voltam benne, hogy Clara hintója. Miből, mikor azt is nehéz volt megállapítani, hogy egy hintó az? Mégis biztosan tudtam, de nem szóltam a kocsisnak, Hankának sem, mert attól tartottam, hogyha nem látják azt, amit én látok, erősködnöm kell, nevetségessé változik a feltevés, álltam hát mozdulatlanul, mintha attól félnék, hogy egy lépésemre szétfoszlik a kép, a pont pedig távolodott, szalaggá változott, de éreztem, hogy mégiscsak nézi más is, talán a hátam mögül, talán máshonnan. Valóban, mögülem, így történt, mikor végre megfordultam, három huszár állt ott, és ahelyett, hogy a megcsúszott hintót szemrevételezték volna, a tekintetemet követték olyan arccal, mint akik megszokták, hogy egy feszült pillantás láttán az ő dolguk az, hogy próbáljanak valamit fölfedezni. Ám nem láttak semmit, elárulta az arcuk, s én nem bántam, mert fogalmam sem volt róla, hogy az első vagy a második századhoz tartoznak-e, az elől haladókhoz, vagy a nyomonkövetőkhöz, igaz, azt képzeltem, hogy mindkettőnek ugyanaz a feladata, ugyanannak a parancsnak a végrehajtása, és ebben az is benne foglaltatik, hogy egymást biztosítják, vagy, de ez a sejtés csak éppen megvillant bennem, jobb szó lehet a szolgálatuk meghatározására az, hogy egymás mozdulatait ellenőrzik.

Mintha véglegesen el akarta volna takarni a távoli szalagot, máris esett az eső, meleg tavaszi permet, nyomában, akárha maga a föld párologna, vagy a domb hajlatán lecsúsztak volna az égről a szürke felhők, gomolygás lepte el a lucskos fücsomókat. A három huszár, lovuk kantárszárát kezükben tartva várakozott, csizmájukat, a lovak patáját is elárasztotta a gőzölgés. Akkor értettem meg, hogy szavamra, netán parancsomra várnak, ami bár abban a helyzetben nevetségesnek látszott, de mégsem volt lehetetlen, mert egyikükben hajdani őrmesteremet ismertem föl, s hogy ő is fölismert, sőt egyenruha nélkül is annak tekintett, akinek régen, bizonyos volt, mert tisztelgett, főhadnagy úrnak szólított, megkérdezte, hogy mi a teendője. Fejemmel a hintó felé intettem, a két közhuszár odasietett, az akácfa egyik vastag ágát levágták, a rögtönzött rúddal percek alatt kicserélték a töröttet. Az őrmester még mindig lecövekelve állt, csizmaival a sár mélyére, mint valamiféle múltba aláereszkedve az idő rétegein taposott, az eső is olyan volt, mint a Belgrád alatti harcok idején, amikor a gyalogostrom kíségetésére érkezett gubás parasztok

gödröket ástak, a föld alatt pedig továbbmélyítették oldalt a gödröket, hogy legalább éjszakára ülve beleférjenek. Még mindig nem szólt egy szót sem, de némasága csak erősebben mosta az évek választóvonalát, ugyanis mindig ilyen szótlan volt, s ha most már számot kellett volna adnom, hogy milyen külső jel mutatta a találkozás felett érzett örömét, akkor semmit sem tudtam volna, mégis, talán abból a mozdulatból, ahogy bajszához nyúlt és lesöpörte az esőcseppeket, nos ez a hajdani kedélyes pillanatokra emlékeztető kis csavarintás elárult valamit az érzéseiből. Az maradtam számára aki voltam, láttam a készséges tekintetéből, valahogy részévé tett ezzel az éppen láthatatlan, de már közeledő századnak, úgy tüntetve föl, mintha a folytonosság megmaradt volna: az én jogaim, az ő kötelmei a régiek; én meg arra gondoltam, hogy egy szavamba kerülne csak, és újra közöttük lehetnék, biztosan meghallgatást nyerne kérésem a magas fórumokon, s szolgálhatnám az új császárt, ami talán nem akadályozna abban, hogy azért mindannak a megváltoztatásán fáradozzak, amit a hatalom hozott, s nem volna ez mégis csak több annál, mint ahogy most élek. Mert mire érzek egyedül ösztönzést? Arra, hogy Clara közelébe kerülhessek.

Legszívesebben hátatfordítottam volna mindenkinek, a hintónak, a huszároknak és elindultam volna visszafelé. Az őrmester nem kérdezte, hová igyekszem, ami azzal a nevetséges érzéssel töltött el, hogy talán úgy véli, civilként is, (amolyan hadászat-taktikai inkognitó), az ezredhez tartozom, s a közös útvonalon ugyanazzal a céllal haladunk előre. Meg is kockáztatott végre néhány szót arról, hogy nehéz terepre érünk, úgy gondolja, hogy az el látás is akadozik, bár a várostromnál nehezebb földadat már nem juthat nekünk, amivel a belgrádi súlyos harcokra célozhatott, hozzátette: úgy bizony főhadnagy uram. Lovára szállt, intett embereinek, mint akinek most már az út következő szakaszára kijelölt feladata mellett, előőr, vagy utóvéd, nem kérdeztem tőle, gondja lesz a hintó sorsára is, s ettől hozzájuk tartozónak tekinthettem magam, az eső is egyforma látványban részesített bennünket, tengerre ömlesztve felhőket és a tavaszi föld fölött úszó párát, miközben a ránktelepedő homály magábaszívott, én pedig süllyedve benne oly mélyre kerültem, ahonnan már csak kontúrok látszottak, ennyi távot biztosított a helyzetem, árnyéktól árnyékig; újabb dombokat hagytunk el, a patakok partjához, mint hullákat tapasztotta oda a zajlás a jégtabladarabokat, ágak, nádszálak, felismerhetetlen hordalék is úszott a sodrásban, éppen csak kiszabadulva a fagy kocsonyájából, a fordulónál a lapályon még a masszív összetömörülő fehérség, de az elénkfutó fenyvesekben már a hó alól éneklő madarak hangja.

A huszárménték látványa ismerős volt az idegenségben, a következő fogadó, a többi fogadóéhoz hasonló súrolt asztala mellett. Kis gőzfelhők csapódtak le körülöttünk, mert a szabadba vezető ajtó csukva volt, de a konyháé nyitva, a pára ráereszkedett a rézedényekre, elhomályosítva az éppen odahajló hosszúkára vagy kerekre táguló arcát, volt akinek csak lócák jutottak, s mikor már mozdulni sem lehetett az asztal körül, összecsendültek a poharak, magasba röpült néhány kar. A tiszték között ismerős ugyan nem volt, a sohasem látott arcok mégis felém fordultak.

Poharamat a számhoz emeltem. A bor már elindult belőle, ám még nem ért ajkamhoz, az ízét szinte már éreztem, bár nem azt a valóságos ízt, amivel rendelkezett, hanem azt, ami ha arra gondolok, hogy bort iszom, nem szólva arról, hogy már egy másodperc tizedrésze választ el csak attól, hogy valójában igyak, vagyis, hogy a sokféle ismert ízről kikevert ingerérzés helyére egy

valóságos íz kerüljön, amit tehát még nem éreztem, de már szinte hozzám tartozott, mintha valójában tele lett volna vele a szám, nos ebben az ízek telítődésének idővel alig meghatározható folytonosságában meghallottam, hogy a felém forduló a nevemet kiáltják és egyszerre ürítik rám a poharaikat. Minden kettévált, mintha a pohár széle és a szám között lett volna annyi távolság, hogy abba egy lezuhanó kard vékony pengéje elférjen, a vivátot hallottam, de a száypadlásom, a nyelvem, az inyem, s persze az ajkam is olyan fájón száraz maradt, mintha a szárazságot beleégette volna az a kiáltás, a kezem a felemelt pohárral együtt visszaereszkedett, lassan, mert éreztem, hogy ha nem fegyelmezem magam, úgy zuhan vissza a pohár az asztalra, hogy a koppanása talán túlharsogja a kiáltásokat, a bor meg szétspriccel; az a suhanó penge szétvágta előttem az időt, egyszerre újra múltam lett és jelenem, mintha a szétválasztódás a testemben történt volna, fájt a villanás, láttam az őrmester hatalmasra nyitott száját bajuszának árnyéka alatt, de a száj nem azért volt tátva, mert a bort éppen beléöntötte, hanem azért, mert ő kiáltott leghangosabban, a nevem beleúszott a párába, mintha kivilágosodott volna, mégis úgy éreztem, hogy a balsorsom zúg, mert nem tudtam a nevet azonosítani azzal, aki hallgatja.

Egy hadnagy állt előttem. Arcát a nagy gomolygásban nem láttam, de mentéjének sújtásait és a stráfokat felismertem, a hajdan beidegzett működés indult meg bennem, ami ilyenkor először is a szembenálló rendfokozatát tisztázza, mielőtt bármi mást szemügyre vennék. Csak hát ezzel az érzéssel együtt, mint akiben egyszerre tevékenykedik önmaga felülbírálója is, megállapítottam, hogy bizony üres és céltalan működés ez. Most már néztem, ki ez a hadnagy, miért köszönt a tisztelgés oly kemény mozdulatával, ami csak a feljebbvalónak jár ki, miért nevez mégis Báró úrnak ugyanakkor, miért kéri, hogy vonuljunk félre néhány mondatra. De hiszen az imént még nem volt itt, bizonyára a másik, az előbb haladó századhoz tartozik. Félrevont, körülpillantott, vajon nem hallja-e más is a szavait, egynapi járásra egy hintó halad előttünk, annak bizonyára jólismert utasa üzeni nekem, hogy a szokásos, Krakkóba vezető útján halad. Mielőtt bármit mondhattam volna, még halkabban, és most némileg tanácstalanul azt kérdezte, kérheti-e a felhatalmazásomat, hogy aggodalmáról beszámoljon. Magam sem tudom, hogy miért, de bólintottam. Új parancsnokot kapott a százada, mondta, az idősebb tisztek szerint egyik régi kapitányukat, a belgrádi harcok idejéből, nekem tudnom kell, kiről beszél, néhányuknak az a gyanújuk, hogy nincsenek biztonságban, mert a kapitány, minden bizonnyal a rendőrmíniszter megbízottjaként érkezett, s erre kötelessége figyelmeztetni, ugyanis ismeri szerepemet az egykori tiszti feliratok megfogalmazásában.

Különálló asztalhoz ült, bort kért, két pohárral lehajtott, csákóját az asztalra helyezte, hajfűrtjei nyakába hullottak. De hiszen a kapitány is részt vett hajdan a fölíratok átadásában, fordultam hozzá. Csakhogy ő most már a kezükben van, felelte hevesen, körmével ábrákat kezdett rajzolni az asztalra, két testvériesen egymásba hurkolódó félkört, és egy háromszöget, amelynek egymást metsző oldalait karikák vették körül, Bécsben azon a találkozón a könyvesboltban láttam ezeket a jeleket, ott tanultam meg a választ is, két egymás alatt haladó vízszintest, az egyenlőség jelét karcoltam körmömmel az ő jelei mellé. Kosciusko tábornok Krakkóba érkezett mondta, a piacon beszédet tartott, fölfegyverezte a népet, nem tudom, Báró úr, vajon nem az volna-e mégis a föladatunk, hogy visszaforduljunk, és Budára siessünk, talán

ott nagyobb szükség van ránk, Platón állameszméihez lélekben közelebb áll, mint Robespierre magatartásához, folytatta, bár tudja, hogy a változásokhoz elszántság kell, mégis kérdéses, hogy vajon a köztársasági kormányforma megoldaná-e azt, amire a monarchikus uralom képtelen, nem kellene-e inkább megelégedni a sajtószabadságot kimondó rendelkezéssel, valamint azzal, hogy törvényes idézés nélkül senkit sem lehessen lefogni, és azzal, hogy a nemesi előjogok meghagyása mellett ugyan, de azért biztosítsák, a parasztnak is a birtokjogot. Ön ismeri a Nádort, fordult később újra hozzám, vajon ő valóban hajlana arra, hogy közvetítsen bátyja, a császár és közöttünk? Mi akadályozhatná őt meg ebben, ha nem lépünk túl követeléseinkben bizonyos határt, hiszen mégiscsak a nemzetet képviseli? Nekem meg újra eszembe jutott a Nádor szeme. A koronázáson, később az erdőben, mikor a vadászok közeledésére figyelmeztettem. A tompa félelem. Bocsánat, mondta hirtelen a hadnagy, azt hiszem, össze-vissza beszéltem.

Megköszöntem az üzenetét, az ablak keretéből láttam, hogy nyeregbe száll, hosszú árnyékok vették körül, mintha búcsúzó nap sütött volna, pedig sűrű felhők vonultak odafönt, (az erdőhöz ért, a levelekről már leolvadt a hó, indák kúsztak a törzsekre, a fák, bárha ágaik közel voltak, más fák ágaihoz, magányosan álltak, az összeölelkezés és elkülönülés alakította az erdőt, hosszan elnyúlt, mintha őrzött volna valami belső csendet, amit csak az érzett meg, aki eljutott a közepéig, ahonnan sem előre, sem hátra pillantva nem látszott már más csak a körülhatárolt, hangtalan sűrűség; a hadnagy eljutott idáig, megérezte önmagában is a csendet, nem állította meg a lovát, bár szeretne volna az érzést így megőrizni, de mégsem állt meg, mert tudni akarta, hogy elveszít-e, ha rögtön tovább halad, vagy talán mégis valami olyannal ismerkedett meg, ami a birtokában marad annak, aki egyszer fölfedezte. A ló, máskor is gazdája hangulatához igazodó állat, nyugodt volt, fejét a kantárszár utasítása nélkül is középtartásba emelte, kizárólag attól a méltóságérzéstől, ami az erdő csendjéből áradt, s ami a huszár lélegzetvételével az ő ereibe és az izmaiba is továbbáramlott, igen, az állat lassú galoppból, kizárólag ettől, lépésre váltott át, s így haladt tovább az erdő széléig, ahol egy rothadó őszi avarral teli horhosba kellett aláereszkedni annak, aki a megnyíló mezőn akart továbbhaladni; a hadnagy megállapította, hogy el tudta hozni az erdő sűrűjének illatát és nyugalma, nem sietett tehát, őrizhesse minél tovább, de azért is lépésben tartotta a lovat, hogy elkerülje a mező túlsó oldalán könnyed vágásban haladó őt lovast, tudta, hogy kik, hallott érkezésükről, még mielőtt elhagyta századát, csak azt nem gondolta, hogy már itt vannak, bár bizonyos volt benne, hogy elkerülhetetlenül megérkeznek, volt már tanúja az ezredek gyors munkájának, amikor a listák tanulmányozására táborbaszállnak, tudta azt is, hogy az új kapitány éppen azért érkezett, úgy ahogy érkezett, váratlanul, magas parancsra, hogy ezeket a listákat, akár meggyőződése ellenére is előkészítse, pontos munkát kellett végeznie, ha nem akarta, hogy elsőül vele történjék meg, akár ott rögtön a helyszínen, vagy éppen egy különben nyugalmat árasztó erdő szélén az, ami most majd azokkal történik, akik fölkerülnek a listára, igen, látta már a megtorlás módozatait, ismerte az istállók szomszédságában, gesztenyefák alatt, forróságban, fagyban elhelyezett, ki tudja honnan előkerített asztalok mögött ülő ezredek rövid kérdések után meghozott gyors ítéleteit, a máris pergő dobokat, a mentékről letépett aranyzsinórokat, a vörösrú, télben fagyott arcú, nyáron verejtékes felvezetőket, a gyorsan megalakított kivégzőrajokat, a szemekre kötött kendőket, látta már, a két oldalról

megragadott, erdőszéli fák alá hurcolt elítélteket, a sortüzek után a rögtönzött palánkok előtt egymásradobált, a kiáltás után a kinyúló faág alatt himbálódzó testeket, ismerte azt az egyszerű és végső mozdulatot, amivel a hatalom önmagát elvitathatatlanra teszi, és ami után még sokáig, mint a múltból induló, véget nem érő üzenet, miként az erdők szélén, a szérűk alján a sortüzek után égő hosszú csend, megállapíthatatlanul, hogy meddig tart majd, úszik a rettegés.

Semmi kétsége nem volt, hogy merre kell továbbmennie. Átvágott a pályán az ezredesek mozgásától eltérő irányba, elérte az estét, haladt tovább az éjszaka útján. Nem volt bolyongás ez, bár látszólag annak tűnt, hiszen nem ismerte az ösvényeket, de mert ha ismeri, sem láthatott volna semmit a sötétben, határozottan tartva lovát, léptetett egy irányba, csak arra ügyelve, hogy az eléje kerülő törzseket, az arcába csapó ágakat kikerülje. Fölrémlett benne, hogy netán körben halad, de ezt a lehetőséget elvetette, nem azért mintha bármi rendelkezésére állott volna a cáfolathoz, hanem mert tudta, hogy ha megáll, ha tanácstalanságában kémlelni kezdi a fák oldalát, hogy mohát talál-e és hol, vagy csillagot keres a lombok fölött, akkor végérvényesen lemond az előrejutásról, ami vezessen bárhová, de legalább mozdulat, amolyan lélegzetvétel az éjszakában, hiszen az ilyen vidéken a fatörzs minden oldala mohás a nedvességtől, csillagok pedig a felhős égen nem látszanak. Lehet, hogy minden, ami megtörténhet vele, most már ebben az erdőben történik meg, de vigyázott arra, hogy ez az érzés ne hatalmasodjon el rajta, mert akkor átveszi a ló, így is nyugtalan volt már az állat, a szokásosnál sűrűbben kellett megpacskolnia a nyakát. Ez volna a kilátástalanság, ő ha ez, akkor nem sok újdonság van benne. Miközben egy kisebb, a többihez hasonló tisztásra ért, visszanézett, próbált azért támpontokat kijelölni, hogy elraktározzon emlékezetében legalább annyit, miképpen jutott ide, de abból, amit maga mögött hagyott, semmi nem volt pontosan felidézhető, az ösvények elvesztették alakjukat, az egyik bozotos nem különbözött a másiktól, nem tudott már úrrá lenni az állandó ismétlődéseken, miközben a változatlanságot érezte, az őt körülvevő térben a számára kicsikart időben; léptetett a virradatból a hajnalba, az újabb éjszakából világos mezőkre, folytatta menetének kísérletét, meddig bír az ember útja kilátástalanságának tudatában előre jutni, a tanyákon, már lengyelföldön járt, az asszonyok és a gyerekek az idegennek kijáró bizalmatlansággal fogadták, ami talán nem történik meg, ha már nem üritették volna ki a szérűket, pincéket, kamrákat, padlásokat a porosz katonák, nem tarolták volna le a kertet, mezőket, gyümölcsösöket a cári lovasok, nem adták volna oda a még élő öregek a lengyel szabadcsapatok katonáinak, azt ami mindezek után megmaradt, az idegennek miért jutott volna több a víznél, két-három naponként kenyérnél, lovának az éhhalál elkerülésére éppen elegendő magoknál, titkon kiforgatott dohos zaboszsákok maradékánál, a szikkadó utakon még ott voltak az arra haladó csapatok nyomai, a patkók méretéből megállapíthatóan, hogy milyen nemzet lovasai törték fel a terepet.

És miközben visszavonhatatlanul tavaszodott, akár ösvények is nyílhettek volna, ám valahogy mégis mindig fogytak a számára járható lehetőségek, miközben fölnézett azokra a hegyekre és letekintett azokról a magaslatokról, ahová előtte annyian néztek föl, és annyian tekintettek le alulmaradva az események ismétlődésének szakadatlan folyamatosságában, megpillantott a völgyben egy szalagot, ami először olyan elomló és puha volt a

messzeségben, mint a ködcsik, aztán hullámszerűen kezdett, az eső utáni szivárványhoz hasonlóan színeket szórt szét, s miközben alakját változtatva lebegett, hol valamilyen fehér selyemcsíkokkal körütekert ékszeresdobozkára, hol egy csillogó kardpengére emlékeztetve, anélkül, hogy kibontakozna, és a sok lehetőségből így kiderüljön, valójában mi is az ott, ám az egyre bizonyosabb, hogy előrehalad, és annak aki a nyomába ered, nem kisebb vágta kell kapnia, mintha valami üstökösst venne üzőbe; a hadnagy meg is tette, így a sárból, a maga mögött hagyott hullákkal teli mezőkről, a kilátástalanság és a reménytelenség közötti sávból, s a kettő csak annyiban különbözött, hogy az egyik a külsőt, a másik annak következményeként a bensőt fejezte ki, egyezőval az éjszakából fölbukkanó lovas, aki éppen túljutott a pusztulás és félelem tájain, amelyeken annyian haladtak már végig előtte, akkor amikor még falvak sem voltak arrafelé, s haladnak majd akkor is, mikor már városok emelkednek ott, aki mint elődei és utódai is persze remélték, hogy felbukkan azért valami csalóka enyhület, mely ugyan nem képes felnyitni a kilátástalanság és reménytelenség kapuját, de egy tekintettel, kézzsorítással, ismerős gondolattal, a társtalanság helyére az élet egyetlen és utolsó ajánlatként legalább az együttérzést lopja, aminek nyomában, ha fű nem is terem, de talán fény villan a kopárságban, nos, a hadnagy hosszú vágatában végül is beérte a hintót.

Megálltak, Clara kilépett, a hadnagy lecsúszott nyergéből, próbált tisztelni, próbálta úgy kimondani azt a néhány szót, hogy igen találkozott a Bárányval, megmondta, hogy a hölgy Krakkó felé halad, mintha csak azért lenne itt most, hogy erről beszámoljon. Clara köszönetet mondott, semmiről sem kérdezte, tudta, hogy akinek a hívása szólt, megtesz majd mindent, hogy megtalálja őt, átvillant ugyan rajta, hogy nem volna-e jobb ha itt várakozna, de azután arra gondolt, hogy csak elkerülnék egymást, intett tehát a bakon ülő köpenyesnek, indulhatnak, de a hadnagy élelmet kért lovának, s csak amikor már megkapta, kockáztatta meg, hogy ő sem evett két napja. Amíg a köpenyes a zsákokat rakosgatta, Clarát az ajándékozás melegsége öntötte el, először csak az jutott eszébe, hogy a hadnagy útja fárasztó lehetett, akár jutalom is illethetné, annak, hogy kis idő múltán ennél több is eltöltötte, kizárólag az volt az oka, hogy az ismerős egyenruha láttán, felrémlt előtte a múlt valamely pillanata, ami arra ösztönözte, hogy a tiszthez lépjen, lábujjhegyre emelkedjen és megcsókolja a szemét.

A fű már növekedett azon a helyen, ahol a cipőcskék hegye találkozott a földdel, a férfi szemhéján a melegséggel átölelte, igaz, csak képzeletben, mert tartott tőle, hogy ha valóban megtenné, elriasztaná, s ezzel megfosztaná magát a puha telítettségtől, amit így érzett. A hintó már messze járt, ő befejezte az evést, mikor a domb hajlatában megjelentek a huszárok, élükön öt osztrák ezredes, mögöttük a kékmantés, ismerős kapitány, akinek bár ő is tollforgós csákót viselt, olyan volt az arca, mintha csuklya árnyéka borult volna rá,) én pedig, egy nappal később haladtunk arra, sokáig nem tudtam elfelejteni az erdőszélen fekvő mozdulatlan teste látványát.

Jaj cica

(fasirt)

jaj cica karácsony van
akárcsak a hentesnél
toporgunk fikszírozván
hogy jut-e még szenteste
a pulton egymás hegyén
eléggé bőven hever
de mire odaérünk
jobbára bennünk fogy el
csontozhassa az isten
beárazhassa márja
bensőség nem jut éppen
a lélek tányérjára
nem a fasirt a lényeg
hanem hogy sorbanállás
közepette a lények
magukban megtalálják
ebből hoztam egy kilót
ki csinál hüje viccet
az igazat nézd ne a valót
erre bizvást építhecc

(angyalhaj)

jaj cica karácsony van
ne izélj én is látom
ma kaptam angyalhajat
letépték a kabátom
mer egy szeméj csak húsz dekát
kapott és hárman voltam
három király vagyok dehát
hijába montam
hogy három király csak egyben
viszontag hatvan deka
kell mer a szeretetben
kigyótt a tavalyiak haja
és kopaszok mint egy narancsok
mer egy van ámde három
van egybe nem olyan sok
csak mikor parokázom
üket mer szálanként kell
visszahelyezni beléjük
s maguk a bizalmukkal
montam de már letépték

(mák)

jaj cica karácsony van
egészen ellirulok
ilyenkor máshogy dobban
a láb és a szívburok
a mákkék hópihékhöz
nincs fogható a földön
csak egyfelé darál ez
visszatelére följön
időnk is éppígy fogy el
mér mondd hogy siessé
darálom magam figyelj
irreverzibilissé
milyen deszép az ünnep
ujjam becsípte kissé
de fájdalmaim szűnnek
s a fájdalom az is szép
a vér is máshogyan ver
vastagon mint kalácsok
s a belső rétegekben
te képezed a mákot

(ponty)

jaj cica karácsony van
mennyei ki egy pillanat
eléggé herótom van
agyoncsapom a halat
de hát vagy ő vagy én
csak add ide a kisláb
ost na ez a szegény
meg se tejes se ikrás
könnyű mondani onnan
asszed egy leányálom
epéje mindennek van
csak ezét nem találok
a fal pirinyót véres
de mindennek van ára
ne kijabáljál édes
dehogy mostad hiába
azért nem könnyű élni
éppenséggel prompt nehéz
pont olyan a halé ni
ahogy isten szeme néz

(büfezz)

jaj cica karácsony van
ez meg egy papírdoboz
mi vagyunk benne mostan
a kicsi betlehemok
te meg vagy szeplő nélkül
én meg csak ácsolgotok
a gyerek ott van bévül
tarcsuk a kapcsolatot
mondjuk neki te édes
büfezz büfezz büfezz
meghajja ezt heródes
menten cupogni kezd
zörög a papendekli
veri a téli verő
minket ez nem érdekli
hol van a levesmerő
a napkeleti bölcsek
kérdézték van-e jelvény
hadd hogy egy kicsit tölcsek
mielőtt félrenyelnél

(gyanta)

jaj cica karácsony van
én meg csak itt ülek
izegmozog a sojhaj
fényes nehéz ülep
úgy nézünk mint a holdfény
mikor még föl se jött
és csak egy lábas hó lóg
a fenyvesek fölött
de összeszedem magunkat
bár nyikorog a szeretet
azér az sose lankad
ha bizváston kenyed
mer akinek kitartó
annak is csak kopig
a francba lett a tartó
fogjam három napig
levágom hol a balta
tavaj is összedült
te van most annyi gyanta
vegyünk egy hegedűt

(zselé)

jaj cica karácsony van
óvjuk mer oly törékeny
mint ez a szegény csúcsdisz
igaz hogy rá is léptem
fontos hogy megértés van
oda ne tégy zseléset
megsúgom alattomban
fenn az ernyő az élet
mer a kast azt megettük
talán ha pár szem maradt
üres burkok felettünk
lógázó aranyhalak
az élet kirakat csak
hátlja nincs is neki
s akkor pont ezt a vacsak
fát raknánk telis teli
most feldisziájuk szépen
aztán holnap kilopjuk
s egymás tekintetében
két visszacsomagolt lyuk

SZÍNÉSZPORTRÉK PÉCSI HÁTTÉRREL₃.*

SPÁNYIK ÉVA

Sugárzó szőke királynők, napleányok, a színpadi irodalom grandes dames-jai merülnek föl emlékeimben; aztán didergő szívű, fiús flapperek, sebzetten is rendíthetetlen asszonyok. Olykor fenségesek, olykor érdesek, fanyarak. Színpadi alakítójuk Spányik Éva volt, valamennyien az ő telt, kemény vagy bársonyos altján szólaltak meg. A ma is lányos, Jászai-díjas érdemes művész ezúttal éppenséggel olyan, akár egy nyurga bakfis. Rendszeres sportolónak látszik orkándzsekiájában, melegítő nadrágban, nagy csizmákban, melyekkel a sziget sáros útjain gázolt át. A margitszigeti Művész SC-ben fut, úszik. Mintha edzésről érkezne: csapzottan röpködő haj, szeles-friss mozdulatok. Csak mélyenülő macskaszemének derűje világít sokat ismerő bölcsességgel vagy csupán nyugalommal?

– Nem! – hát bölcsnek aligha lehet nevezni, nézz végig a pályámon! Négy évtizedet töltöttem szerződésben. Eleinte nemcsak színpadon, filmekben is játszottam...

– ...*"hideg szépsége ragadta meg a rendezők érdeklődését"* – olvashatni rólad máig minden lexikon-cikkben, ismertetőben...

– No, lásd! Pécsre például azért hívtak 57-ben, hogy Évát játsszam a *Tragédiában*. Éva ugyebár nem lehet csúnyácska, ványadt, cérnahangú? Utána öt évadon át zsinórban játszottam nagy szerepeket. 62-ben Eger, majd Veszprém következett, aztán három évad Pesten a Vígyszínháznál, utána Miskolc, megint Veszprém, Győr, itt hét évet töltöttem, volt egy debreceni kitérőm, aztán 81-ben visszatértem Veszprémbe. – Elneveti magát. – Valódi vándormadár voltam. Most persze hihetetlenül hangzik, ha mégis azt mondom: alapjában hűséges természetű vagyok. Kinevethetsz.

– *Nem nevetlek ki. De ki vagy mi után mentél? Mit kerestél?*

– Hol szerep, hol rendező után. Hol inkább menekültem... nem kenyerem a megalkuvás.

– *Nem voltál kicsit szertelen, vadóc?*

Elmélázva forgatja a szót: – Vadóc? Meglehet. A méltánytalanságot nem viseltem el, de nem kívántam túl sokat. Mégis volt részem több olyan sikerben, színészi élményben, melyekről egyenként elmondhatom: EZÉRT ÉRDÉMES VOLT ÉLNI. – Várakozásomra folytatja. – Nagyszerűen indultam Debrecenben, az akkor még Téri Árpád vezette színházban. A *Kispolgárok* Jelenaként kezdtek komolyan venni, aztán a *Bánk bán* Izidórájával leptem meg a szakmát. Azért merem így mondani, mert ezt a szerepet mindig mellékesként kezelik, akkor Vámos László rendezte a darabot, és vele együtt döbbenünk rá, hogy milyen fontos, milyen gazdag figura. Mikor a megbetegedett Gertrudis helyett Gobbi Hilda beugrott az előadásba, azt mondta: ti fölfedeztél Izidórát. A sikerek hamar Pestre sodortak, majdnem el is sodortak. Egy darabig színházak között hányódtam, illetve fiam születése, cseperedése fog-

* A Magyar Színházi Intézet felkérésére adott interjú.

lalt le. És akkor jött Téri Árpád, hogy „visszakérjen” a férjemtől. Téri nemcsak fölfedezni szeretett, figyelemmel kísérte a színészei sorsát, kifuttatta őket, talán elég, ha Mensáros, Márkus, Latinovits nevét mondom. Visszatérve Debrecenbe egy kétszemélyes játék női szerepét kaptam Bángyörgyi Károly mellett, Mensáros rendezte akkor már vendégként, és a kezdő Latinovits volt a segédrendező. Hát nem gyönyörű? Csakhogy 56 ősze volt... Szívmelengető emlék maradt.

– *Mesélj még ilyet vagy hasonlót!*

– A legszebbet, jó? Németh László *Nagy család*jának 64-es veszprémi ősbemutatójáról. Katát játszottam, a széthullás ellen küzdő asszonyt. A család anyját. Köztudomású, hogy Németh László milyen aggályos, akkor még különösen sok sérelmet hordozó ember volt. A próbákra nem jött el, a bemutatóra sem, csak később nézte meg az előadást. Lendvay Ferenc igazgatónk különféle értelmezési problémák ürügyén vitt el néhányunkat hozzá, hogy megismerhessük a szándékait, a gondolatai hátterét. Utolsó percig nem hitt a sikerben, de aztán végtelenül hálás volt érte. Az egész történetet megírta *Veszprémi példa* címmel. Az ő barátsága, sőt bizalma irántam, mindennél szebb emlékem.

Sötéten fényes hangja meleg hullámokban tölti meg a szobát. Leemelem a *Megmentett gondolatok* kötetét, felütöm a cikket. Spányik Éva szerepfelfogását, a „számomra legmeglepőbb alakítás”-t az író azzal értékeli, hogy elhárítja a kifogásokat, melyek szerint a színésznő „nagyon fiatalos”, „ugra-bugra mozdulatai” vannak, „Katának csak a szenvedését, érzelmi életét játszotta – a bölcsességét nem” stb. Majd kiemeli, hogy az alakításban megtörténik a legfontosabb, „a szövegnek és a szöveget játszó-mondó lénynek tökéletes és természetes összeforradása... / ...miután egyszer elhitette velem, hogy ő Kata, többé nem emlékeztetett rá, hogy nem az. »Kár, hogy ez az egyetlen nőalakom, amelyet eljátszhat« – mondtam neki..., ha a *Gyász, az Iszony* nem regény, hanem dráma volna, ővele kéne eljátszatni.”

– Személyes sikerem annál felejthetetlenebb, mert az előadásnak – mindnyájan éreztük – volt valami missziója. Mikor Pápan eljátszottuk, másnap minden Németh László-kötetet megvásároltak a városban. Két hétig játszottuk Pesten nagy feltűnést keltve. Mostanában sok szó esik a család társadalmi fontosságáról, ilyenkor mindig eszembe jut a *Nagy család*, eszembe jut Kata, akinek sikertelen küzdelme annyira a lelkemből lelkedzett.

A szavai közt bujkáló árnyalat szinte gondolkodás nélkül indít kérdésre:

– *Mi következett ez után?*

– A gödör következett. Az, az. Várkonyi Zoltán hívott a Vigszínházba; remek szerepeket ígért, remek volt a társulat, a színház népszerű. Ki tudott volna ellenállni? Én nem tudtam. – Jellegzetes mozdulattal emeli a csuklóját, felém nyíló tenyérrel. Mintha azon nyújtana át a szavait. – A Vigben három évig nem csináltam semmit.

– ???

– Semmit. Játszottam egy gyöngé cseh darabban, amely hatalmasat bukkott. Benne volt Latinovits, Tomanek; képzelheted, mit ért, ha velük se ment. Várkonyi egyetlen rendezésében osztott rám szerepet, egy elsüllyedt Csiky-darabot próbált fölélesztetni, nem sok sikerrel, abban alakítottam valami királynőt. Alig emlékszem rá. Más feladatom nem volt. A harmadik évad végén behívott, hogy keressek helyet magamnak, ő nem tud nekem szerepet adni. Mai napig az fáj igazán, hogy még alkalmatlanságomat se volt módom

bizonyítani, egyszerűen nem kaptam lehetőséget. – Keményen, szaporán peregnék a szavak; sűrű esőcseppek. – Mentem ismét Lendvay után Miskolcra. Egy kitűnő kolleginával, Kovács Máriával a *Stuart Máriában* fölváltva játszottuk a két királynőt. Mindig megbeszéltük. De ez csak közjáték maradt. Lendvay elment, engem pedig a Veszprémben rendszeresen dolgozó Horvai István hívott.

– *Mikor és hol kerültél ismét a „helyedre”?*

Kicsit talányosan mosolyog, talán nem egészen ért egyet a kérdéssel, de azért válaszol. – Később. Már Győrben. A korszak kevés győri sikereinek egyike a *Warrenné mestersége* volt. Valaki azt mondta, én Warrenné tragédiáját játszottam el. Ma sem tudom, megrovásnak vagy bóknak szánta-e. Annyit tudok, hogy Shaw nem tagad meg minden részvétet attól az asszonytól. Bűnös áldozat; kapzsi és megalkuvó, de rejtegetett tisztaságvágya legyőzhetővé teszi. A sors abban bünteti, amiben ártatlan. A közönség jól értette. Aztán a 70-es évek elején-közepén a fertőrákosi Barlangszínház klasszikus előadásain kerültem – úgy hiszem – a „helyemre”. Mikor Grillparzer *Médeiójának* a címszerepét alakítottam, a fanyalgós kritikusok is fölfedeztek. Nem először és nem utoljára, de akkor egyhangúan. Euripidész *Elektráját* és *Oresztészét* folytatólag játszottuk egy estén; én voltam Elektra. Máskor az *Iphigénia*-tragédiában meg Klütaimnesztra. Gyönyörű volt! Azok a hatalmas sziklafalak inspirálták a játékmódot. Ott nem lehetett naturálishan játszani, de szavalni sem, mert az kongott. Szó szerint. Ott egy tömbből való alakként kellett viselni az elkerülhetetlen sorsot. Ezen a szinten kellett létezni.

– *A nagy klasszikus iskolát kijártad már Pécsen?*

Bólint. – Jórészt, igen. Voltaképpen ott lettem színész. De erről többet is el kell mondanom. Győrben nagyon szerettem még az *Árva Bethlen Katát*.

– *Kocsis István monodrámáját?*

– Azt. Annak az asszonynak a sorsa, alakja – ha szabad így mondanom – az enyém volt, művészileg az enyém. A szöveg is csodaszép. Gali László szerette volna Pestre fölhozni, a Nemzeti Színház emeleti társalgójában került volna közönség elé, de aztán semmi nem lett a dologból. Nem engedték be.

– *Hogy érted ezt?*

– Ahogy mondom. A Nemzeti átlátszó kifogásokkal akadályozta meg a pesti előadásokat.

– *Talán mert a Nemzeti is előadta a darabot...? – próbálkozom.*

– Á, dehogy! Amiatt különösen érdekes lett volna. Ugyanaz másképp. Mind a két produkció jogos volt. Az én Bethlen Katám kevesebb női-asszonyi sérelmet hordozott, több volt benne a hitvalló hűség fanatizmusából, a protestáns szentből. Meg akartam mutatni a mégoly tisztességes indítékú fanatizmus torzító erejét is általa. Szerintem ugyanis ez az általános aktualitása ennek a példának. Az én értelmezésemet, alakításomat sokan elfogadták, sőt lelkesen dicsérték. Visszaigazolásban nem volt hiány... Csak megfűszerezte kicsit művészi örömeimet a pesti elzárkózás.

– *Szívesen játszol monodrámákat? Kocsis István Jászai Mari-darabját is előadtad.*

– Igaz, de *A megkoszorúzott* nem sikerült úgy. Magamat se tudtam meggyőzni arról, hogy a sértettségnek az a paroxizmusa, az az önistenítő művészgőg hiteles, illetve értékes. Kerényi Imrével sokat húztunk a szövegből, próbáltuk közvetlenebbé tenni, de nem lett az igazi. Sohasem elégitett ki ez az alakításom.

Karcsún, hanyagul hátradől a fotelban. Tágas hely van mellette. Kortalan mosolyából fáradt figyelem sugárzik.

– *Te is hordozol sebeket...*

– Persze; mindenki hordoz. Kivált ezen a pályán! De nem ez adja az ember jelentőségét. Nagyság és sértettség fordítottan arányos is lehet, nincs rá törvény. Ettől függetlenül a Jászai-dráma előadását nem tartom számon a sikereim között. Az *Árva Bethlen Katát* – igen.

– *Van-e valami gyűjteményed, dobozod, ahol a rólad szóló kritikákat, képeket, pályád dokumentum- emlékeit őrzöd?*

– Nekem? Semmim sincs. Könnyelműen hagytam mindent feledésbe merülni. Nem törődtem az utókorommal. – Csöppnyi ironia ízesíti a szavait, de több bennük a nyílt őszinteség. Az a fajta ember, aki nem szokott meghatódni önmagától. Határozott, pajkos és fanyar a hangja, ahogy hozzáteszi: – Az az életelvem, az ember sohase foglalkozzon túl sokat önmagával. Még művész-önmagával sem.

– *Tudod, milyen meredeken hangzik ez ma? Hiszen egész világunk az önmegvalósítás programjától visszhangzik. Jó házból való művészek mind a személyiségüket keresik; a fiatal korosztályoknak rendszerint ez a megfogalmazott célja, módszere, mentsége, magyarázata...*

– Jó, jó, de azért ők is tudják, hogy sokszor valami helyett beszélnek róla. – Előredől, kicsit elhúzza a száját. – A fiataloknak nehéz dolguk van ám! Mérhettelen közöny veszi körül őket. Másokat is, de ők eddig ezt nem ismerték. A tanulmányaik idején tele vannak szívárványos illúziókkal, aztán a pályára lépve egyszerre megfordul velük a világ. Keresik magukat – szoktuk mondani, és ez egészen természetes. Főleg, miután a képzésük sem mondható hiánytalannak, például a különféle játéktípusokat illetően. A klasszikus, a romantikus gesztusrendszereket nem tanítják, ami a legfontosabb lenne...

– *Igen, értem. Te a szakmai gyakorlatról beszélsz, amit jól ismersz. Én inkább egy általános magatartásra céloztam, ami a környezettel is összefügg, arra reagál.*

– A környezet...? – Legyint. – A környezetet a közöny jellemzi. A színházon és a szakmán belül éppúgy, mint a közönség részéről.

– *No várj csak! A közönség nem közönyös. Pesten egyfolytában a színházi konjunktúra jeleivel találkozni...*

– Pesten! De vidéken éppenséggel dekonjunktúra van. Az operettek, a könnyed bohózatok még mennek, komolyabb előadásokra már úgy kell összebúvészkedni a közönséget. Még egy-egy pesti sztár vendégjátékára se sokan kíváncsiak. Mondhatok példát, de ne írd róla. (Mondott.) A színházon belül meg mindenki zseni. És azt hiszi, hogy csak ő az. A vezetők inkább hivatali főnökök, mint partnerek. A partnerek egymást se érdeklik, legföljebb mint riválisok. Ha a vezetés nem tudja őket a helyükre rakni, ami igen fontos lenne, akkor egymást fojtogatják. Nem tehetség kérdése ez, a legtehetségesebbek sem kivételek. – Mindig csodáltam a hangszínei gazdagságát; a karakterteremtő orgánusát. Elmarasztalása úgy kopog, mint sok kemény kavics egy üveglapon. Kis szünet után meglassul a szava, fátyolos lesz. – Valahogyan a színház – széles fogalomként értve – csupasz keret ma, belső szellemi, erkölcsi kohéziója szűnt meg. Lett egy gazdasági szervezet, egy üzem. Elég rosszul ellátott üzem, mert például nélkülözni kénytelen a profi kiszolgáló sze-

mélyzetet. A szakképzett műszaki és segéderőket. Ennek következményei is a színészeket sújtják, erről az oldalról is csökken a biztonságuk.

– *Milyen oldalról még?*

– Hát, a szakmai oldalról, ahogy a fiatalokkal kapcsolatban említettem. De a labilitás nemcsak rájuk jellemző. Ugyanehhez vezet a megalapozatlan öntudat is, hogy finoman fejezzem ki magam. Idő- és idegpcsékoló önfitogatáshoz, vitákhoz. A próbák gyakran elfelejtett instrukciók visszakeresésétől, a szövegtudás hiányából előálló megállásoktól esnek szét. Húsz-harminc éve ilyenekre még nem volt példa. A rendezők se tudják megállítani ezt a szakmai süllyedést, ami a nyilvános előadások minőségén jól lemérhető.

– *Neked mindig fontos volt a rendező, ezt nem is titkoltad.*

– Így van. És a legalapvetőbb rendező-élményeim Pécsről valók. Tudod, én nem végeztem főiskolát, a Rózsahegy-féle magániskolában tanultam két évig, aztán nyomban szerződésbe léptem. Pár évig csak mentem az orrom után. Pécssett 57 ősztől 62 nyaráig dolgoztam. A szakmát ott tanultam meg tudatosan. Fel kellett nőni a feladatokhoz.

– *A rendezők segítettek?*

– Főképpen, de mások is. Akkor mi, kollégák még egymástól is tanultunk. Nem mintha mind nagyon szerettük volna egymást, de az előadásnál semmi sem volt fontosabb. Azt mindenki tisztelte, még a link színészek is. A rendezők nem Pestről jártak le, hanem ott éltek velünk. Amúgy nagyon különbözők voltak. Katona Ferenc, Lendvay Ferenc, Németh Antal... leginkább ő különbözött mindenkitől. Úgy komponálta az előadást, mint egy professzor, egyetemi szinten. Nála minden kis részletnek klappolni kellett, de a színészeket alig instruálta. Sokan haragudtak rá, néha én is. A módszereit a háta mögött kinevették. Mégis rengeteget tanultam tőle, például kor- és helyzetértelmezést. Ő úgy próbált, hogy két hétig csak a drámára tanított minket. Azt értelmezte, magyarázta. Mit kínlódtam aztán a *Macbeth* Ladyjével, míg kidolgoztam?! És a *Bernarda házában* is!

– *Pedig Martirio egyik legnagyobb alakításod volt. Ma is előttem van.*

– Sajnos az előadás nem lett siker. Egyik kolléganőm bőgött a kudarc miatt, többen is zúgolódtak. Németh Antal rendhagyó jelenség volt. A rendezői eljárásaihoz férhetett szó, a tudása viszont lenyűgöző volt. Neki köszönhettem életem egyik legjobb szerepét, Josie-t a *Boldogtalan holdban*. Egy O'Neill-műsort rendezett a városi művelődési házban, ott adtuk elő a darab III. felvonását Tomanekkel. Kitűnő kétszemélyes dráma ez önmagában. Két tönkrement ember utolsó, nagy lehetősége jön és enyészik el – erről szól. Senki nem osztotta volna rám akkoriban a mocskosszájú, trampli farmerlány szerepét. Jaj, de jó szerep! Kár, hogy színházban sohasem játszhattam. Tomanek is remek volt.

– *Arra a műsorra sokan emlékeznek még. Akárcsak az Elektra-estre!*

– Ó, azt a csodálatos összeállítást most is őrzöm. Ahány jelentős Elektrát írtak Aischylosztól máig – mind szerepel benne. Látod, ehhez értett Tóni bácsi nagyszerűen! Rajongtam Elektráért! Hű is maradt hozzám, éppúgy, mint Médeia.

– *Már említeni akartam. Pécsi Médeia-alkításod roppant hatásos volt. Akadtak ugyan kritikusok, akik kétségbe vonták Katona Ferenc elképzelését, kifogásolták, hogy „egy germán istennővé” stilizálta benned Euripidész feketé, keleti varázslónőjét, ami a Médeiáról szóló hagyomány. A mitológia sze-*

rint az a napleány ő, aki a Holddal áll kapcsolatban, van benne valami éjszakai...

– Dehát mi a lényeges benne?! A szenvedély. A megsértett szerelem. Médeia szerelme emberfölöttien tökéletes, mellette Jászón hitvány kis karrierista. Mikor megsérti a meg nem értett és érdemelt szerelmet, az asszony bosszúja a saját nagyságrendje szerint tökéletes. Nem lehet köznapi mértékkel mérni. Így transzponálható át nagyon jól a mára is. Rajta és Elektrán értettem meg, hogy a klasszikus drámai hősök nem változó, alakuló jellemek, hanem szimbólumszerű sorshordozók.

– *Nemcsak klasszikus heroinákat játszottál a pécsi színházban...*

– Nem. Romantikusakat is; Máriát *A királyasszony lovagjában*. Lehet, hogy nem volt mérföldkő az előadásunk, de egy biztos: nem Don César volt a főszereplő, mint rendszeren, hanem Ruy Blas, azaz Avar István. Nagyon jó munka volt az övele. Az emberi helyzet valósága fölébe nőtt a naiv rekvizitumoknak. Játsoztam persze mai alakokat is. Emlékszel az *Ilyen nagy szerelemre*? A Kohut-darab akkor roppantul formabontónak számított brechtes jeleneteivel. Katona nagy élvezettel, ötletesen rendezte. Lidát alakítottam, Tomanek volt a partnerem. Azt hiszem akkor mindketten pécsi kedvencekké lettünk. Vigyáznom kellett, hogy ne sajnáltassam jobban a lányt, mint amennyire az író sajnálta. Nagy volt rá a kísértés. Kedves szerep volt, akárcsak a *Libikóka* könnyed, játékos mai asszonya. No, amíg tényleg könnyed és játékos lett – alapos színészi erőpróba elé állított. Mennyiségileg óriási szöveggel is, meg főleg azzal, hogy le kellett ráznom magamról minden súlyosságot. Bánffy Gyurival csináltuk, hozzá alkatilag jobban vágott, de neki se ment egyszerűen. A színész nemcsak a szerepével, a saját személyiségével is hat, ezzel számolnia kell.

Kezdem érteni a Spányik Éva által megformált sok-sok alak sokféle karakterének egy állandó, közös árnyalatát: benső lényegük kikezdehetetlen tartását. Lehet, hogy a színésznő privát lényéből ered?

– *Két pécsi szerepben másokat is láttam, többször is, de úgy vélem, senki sem volt jobb nálad. Persze ezek az alakítások is elmerültek az időben, mégis megérdemlik a visszaidézést. A Salemi boszorkányok Proctornéja meg a Ljubov Jarovaja. Mind a két nő az erkölcsi bátorság nagy példája, más-más helyzetben és karakterrel.*

Nem sokáig kutat az emlékezetében, a szerepek elevenen élnek benne ma is. – Elisabeth Proctor a maga puritán módján szerelmes az urába. Az ilyen hideg, erős karaktereknél hajszálfinom rezdülések adhatnak hírt a belső érzelmi élet gazdagságáról. Azt a mértéket azonban nem könnyű megtalálni, hogy valami átmenjen a rivaldán, mégis megmaradjon hajszálfinomnak. Úgy emlékszem, én csöppet ridegebben voltam puritán a kellenél, és inkább ettől erős, mint asszonyi ragaszkodásból. Az előadás viszont tényleg nagyon jó volt, pazar szereposztással. A Ljubov Jarovaja említésének örülök, nagyon szép emlékem! A produkciónak súlyos tétje volt; le kellett győzni előítéleteket, az élet hitelével elfogadtatni brosrákból ismert tételeket. Szinte képtelenség!

– *Akkor sikerült! Hallatlanul szuggesztíven csináltad, élted.*

– Lendvay rendezése a két ember politikai szembenállásából az érzelmi, lelki konfliktust hangsúlyozta, mely Ljuba számára egy összetett, szinte önmagát meghaladó-fölemelő kataklizma. Nagyon segítettek a Lendvaytól megszokott módszerek, vagyis a játék hajszálpontos beállításai. Ötöle tanultam

meg a mesterséget. Nemcsak azért, mert ragyogóan értett hozzá, azért is, mert szenvedélyesen csinálta. Nekünk is szenvedélyünkkel tette, ez volt a titka. Ma persze mást értenek a színházban szenvedélyen. Akkor még úgy tartották, a rendezés annál jobb, minél kevésbé véteti észre magát, a színész játéka meg akkor jó, ha a szerep teljes életében mozog, akrobatika és mutatványok nélkül. Ma az extravagáns, a meghökkentő, a szélsőséges az, amit méltányolni szoktak. Nem baj, ha egy színésznek két-három gesztusa, manírja van, csak elég szokatlanok legyenek! Évek óta szó sem esik a játék realizmusáról.

– *Az ismert paradoxon szerint a színész úgy vált át a fiktív személyiségre, hogy közben nem szűnik meg saját, le nem vetkőzhető személyisége sem. Az átlépés, átalakulás bizonyosan nem lehet korlátlan, jó esetben mégis megtörténik.*

– Ami megtörténik, annak egy része technika, mesterség. Nélkülözhetetlen, de nem elég önmagában. Ha a belső életnek – a szerep belső életének – megérzéskeltetése is társul hozzá, akkor születik művészi ábrázolás. Emberformálás. Szerintem ma gyakran megelégszünk, illetve a színházi közeg megelégszik a külsődleges technika csillogtatásával. Az ábrázolás nélküli jelzésekkel. – Elhallgat, kis töprengés után folytatja: – Merész ötlet, ha a szenvedélyes magamutogatást összefüggésbe hozom a színházak életében uralkodó individualizmussal?

– *Lehet merész, de igaznak látszik. Az az öncélúság, amit sűrűn tapasztalunk, valóban képes valami megszállott szenvedély látszatát kelteni.*

– Csakhogy mesterkelt szenvedély ez! Megtévesztő külsőség. A fegyelmezett, szigorú munka meg hiányzik. Mondják, hogy így korszerű; mostanában mindent ezzel szokás indokolni. De én nem hiszem. Inkább olyan szét-eső minden. . . – Kifejező gesztussal toldja meg a gondolatát.

Azon tűnődöm, hogy a színházi realizmusról is érdemes lenne beszélni egyszer. De most más ötlik föl. – *Minden embernek, a művészeknek bizonyosan megvan a maguk virágkora. Alkatuktól függően más-más életkorban, más pályaszakaszban következhet be. Egy művészpálya nem egyenesvonalú haladás. . .*

Gyors kézmozdulattal félbeszakít. – Azt akarod kérdezni, mikor volt – ha volt – az én virágkorom? Gondolom már kitűnt, hogy a pécsi években. Akkor a csúcson jártam. Azt a szintet néhányszor később is elértem még, de nem azzal az egyenletes biztonsággal. A színházi háttér átalakult mögöttem, körülöttem, olykor szét is esett, az évek pedig múltak. Nem különleges a sorsom, talán csak jellemző. Tükröződik benne egy és más. A színész története mindig látványos, mert színpadra viszi a bőrét.

– *Ezért lehetne tanulságosabb. Imént utaltál rá, hogy nem törödsz az utókorral, de az utókor – jól tudod – mindig megbánja korábbi érdektelenségét...?*

– Az az ő dolga. Miből áll egy színész utóélete? Még a legnagyobbaké is – néhány emlékből. A lényeg eltűnik. – Vállat von és feláll. – Csak az fontos, amit még csinál az ember. A színház mindig jelen idejű.

Gyorsan búcsúzik. A kapuból visszaint könnyed szögletes mozdulattal. Az ellentétek ingerlik a képzeletet. A panelház kapujából távozó, sportos nőalakra emlékezetem rávetíti az égi sárkányfogaton távozó Médeiát. Az előbbi bizonyosan valódi, utóbbi meg bizonyosan igaz volt. Az átváltozás mindig titok; a művész titka. Miképpen Németh László írta: „... miután egyszer elhitette velem, hogy ő (<..>), többé nem emlékeztetett rá, hogy nem az.”

Carme carnale

*Téged anyád csak megszült; már ott ért ükanyáid
méhében szép terved; a míves idő is úgy áradt
sejteden át remekelve, hogy tartalma tebenned
buggyanjon csuklóra, bokára, tejes rügyezésre;
felmért egymillió év emberi arcú hiánya,
s most tenyered tükréből bízva kitetszik a válasz.*

*Így lettél töredelmes taglejtése a múltnak,
csókrok összenövése ősi koroktól a máig,
így lettél te a gyémánt visszaütése a húsban,
s ím, ma sűrögsz, hogy a napsugaraknak hűn eleget tégy,
már tegezödsz a csodákkal, a köznapi ünnep-örömmel,
rügy szemeiddel összevetnek a mandulaszirmok.*

*Lám, az idő beidegzett! Lágy reflexe ma oldott
téged elő a növényi s állati terjedelemből.
Fájtál már megelőző formáidban a létnek!
Kallódtak hegedűk mély titkai térfogatodban:
mindent tudtál zengeni, már csak önmagadat nem.
Megszületéseddel most végre magára talált az*

*emberi összhangzat, fejlődését betetőzve,
szöcskék billentyűi között halkán kotorászva
kísér téged a nyár – a bibék, a csigák kinyomulnak
kelyhükből, szarvuk tapogatja dalod repesően,
mert a te asszonyiságod terhes a nappal, a holddal,
hárslevelekkel, méhekkkel, gyerek-arcú jövővel,*

*combod pillangója, ha tárul, felkerekednek
lassan az őstenger hullámai parttalan éjben,
pikkelyes erdő ébred, szél apostola, páfrány
mormol orkánt benned, sós zivatar viharoz rád,
melleid ajzott fénybolygók kettéhasadása,
osztódó kegyelem, mely ittasul égi rügyekben!*

*Ó, aki férfi, értheti csak, milyen ó- s nagy igénnyel
tódul bennem lényed, a sejtek hogy követelnek!
Mert elvenni lehetne belőled; tenni azonban
hozzád már lehetetlen: a föld meg az ég a tanum rá!
És – mert nincs rád törvény, te vagy minden törvénye –
így alakult ez a vers is,
törvényeid szerint!*

LAKE HOPE

Néhány nappal a veszprémi Anyanyelvi Konferencia után indultam Amerikába, hogy részt vegyek és előadásokat tartsak az Itt-Ott – Magyar Baráti Közösség augusztus harmadik hetében rendezett hagyományos konferenciáján. Az Itt-Ott-kör és a belőle kinövő Magyar Baráti Közösség még a hatvanas évek közepén jött létre Éltető Lajos és Ludányi András szervező munkájának eredményeként. Mindketten a louisianai egyetemen végezték tanulmányaikat, s a forró déli égbolt alatt határozták el, hogy erejük javát az amerikai magyarság, elsősorban az ottani magyar értelmiség megszervezésének szentelik. Tudományos munkájuk során is a szórványokban élő kultúrák fennmaradásának lehetőségeivel foglalkoztak: Ludányi a nemzeti kisebbségek helyzetét vizsgálta, Éltető pedig a régi ohioi német telepek történetét tárta fel. Már diák éveiket is Amerikában töltötték, és nem éppen kedvező tapasztalatokat szereztek az emigráció belső életét tekintve, e tapasztalatok hatására kerestek megbízhatóbb tájékoztatósi pontokat: jó amerikaiak akartak lenni, ugyanakkor jó magyarok. Minderről tanulságosan számolt be Éltető Lajos a Magyar Baráti Közösség 1984-es konferenciáján: „Magyarnak neveltek olyan szülők, akik nem is tehettek másként. Caelum, non animus mutant, qui trans mare currunt – mondták a régiek: eget, nem lelket cserélnek, kik a tengeren túlra futnak, s mi ezzel az öntudattal nőtünk fel. Ugyanakkor beláttuk azt is, hogy mi már nem vagyunk emigránsok abban az értelemben, ahogyan e szót általában használjuk, hogy az ég fölöttünk Amerika ege, hogy életünket alatta kell leélnünk, s gyermekeinknek is itt kell megalapoznunk a jövőt. Más szóval: amerikai tartózkodásunkat nem tartottuk ideiglenesnek, a mindenkori magyarországi helyzet függvényének, mint annakidején még nagyon sokan, a fiatalabbak közül is.” Elutasították a teljes beolvadást, a természetlen emigrációs politikát, és elfordultak a kisebbségi „gettók” minden távlatot nélkülöző életéről. „Mindebből – írja Éltető Lajos – azt szűrtük le, hogy a legmaradandóbb, sőt talán az egyetlen lehetséges építmény, amely ilyen körülmények közt megalapozható, olyan, amely nincs röghöz kötve: sem épülethez, sem helyi csoportosuláshoz, hanem egyénenként, családokból áll, akik remélhetőleg éppúgy barátaivá válnak majd egymásnak, mint mi ketten. Más szóval: hogy olyan baráti kapcsolatok hálózatát kell kiépítenünk, amely szétszóródottságukat, a fizikai távolságokat áthidalja. A hálózat kiépítésének s fenntartásának eszközei pedig: a sokszorosító gép, a posta, a telefon, a gépkocsi, a repülőgép s ma már a számítógép is. Az ilyen «haza a magasban» aztán kiterjeszthető, elméletileg legalább, az egész földgolyóra. S valóban: sokan közülünk az irtózatosságot dacára szorosabb törődő kapcsolatban vagyunk egymással, mint közvetlen szomszédainkkal, s ha gyenge is még a hálózatunk, egyes szálai mégis elnyúlnak Sydneytől Sepsiszentgyörgyig.”

E gondolatok jegyében alakult ki az Itt-Ott-kör, amelynek elnevezését Ady Endre híres verse sugallta: „Itt valahol, ott valahol / Esett, szép, szomorú fejekkel / Négy-öt magyar összehajol...” A „négy-öt” magyarból hamarosan többszáz lett, közöttük az amerikai magyar értelmiség számos tudós képviselője, egyetemi tanárok, katolikus és református lelkészek, írók, orvosok, mérnökök. Így Éltető Lajos portlandi, Ludányi András adai, Nagy Károly, Held József és Kolumbán Miklós New-Brunswicki, Várdy Béla és Várdy-Huszár Ágnes pittsburghi, Bíró Béla Los Angeles-i egyetemi tanárok, Boros Lajos, a Bolyai Kollégium egykori elnöke, Hamza András, a nemrég elhunyt református lelkész, Cseh Tibor, Értavy-Baráth József, Fekete Pál, Böjtös László, Lipták Béla, Mahics Csaba, Mócsi Ferenc, Sass Márton, Somogyi Balázs, Tamási Miklós, Venczel János és mások. Közel két évtized leforgása alatt az Itt-Ott című folyóiratnak tizennyolc évfolyama látott napvilágot, megjelent néhány magyar, illetve angol nyelvű kiadvány, megalakult a Magyar Baráti Közösség, és megszerveződtek az Ohio állambeli Lake Hope-nál – a Reménység Tavánál – rendezett Magyar Hetek, amelyekben hosszú évek óta magyarországi előadók és vendégek is részt vesznek, előttem például Csoóri Sándor, Czine Mihály,

Salamon Konrád és Köteles Pál a többi között. Nem kevés várakozással és érdeklődéssel utaztam tehát Amerikába, hiszen nemcsak az Egyesült Államok és Kanada nagyvárosait látogathattam meg, s egy hatalmas ország életébe pillanthatam be, hanem az észak-amerikai magyarság szellemi életével és törekvéseivel is megismerkedhettem, részben a Reménység Tavánál rendezett egyhetes konferencia, részben az összejevetelt követő előadókörút jóvoltából.

A Magyar Baráti Közösség konferenciája mindig igényes programot állít össze, s emellett a szervezőknek arra is gondja van, hogy az erdős dombok övezte szelíd tó mellett a résztvevők kellemes pihenéssel, baráti eszmecserével töltsék el a szabadon maradót. A konferencia augusztus 17-től 24-ig tartott, napi két-három előadással, esténként irodalmi műsorral, filmvetítéssel, és mintegy százötven résztvevője volt. Az előadások sorában Ludányi András (Ada) az Ohio-állambeli Toledo magyar negyedének szétszóródásáról, Király Béla (Highland Lakes) az emigráció feladatairól és lehetőségeiről, Hámos László (New York) a magyar kisebbségi jogok nemzetközi fórumokon történő védelméről, Held József (Camden) Hunyadi János korának magyar társadalmáról, Szóts István (Bécs) a Batthyány Lajos-perről készült forgatókönyvről, Monoszló Dezső (Bécs) Mécs László költészetéről, Györgyey Klára (Orange) Örkény István drámáiról beszélt, magam a mai magyar irodalom irányzatairól és törekvéseiről, illetve az erdélyi magyar irodalomról tartottam előadást. Levetítették Szóts István klasszikus fekete-fehér filmjét: a Nyíró József elbeszélése nyomán készült *Emberek a havason-t*, szerzői estet tartott Monoszló Dezső, szépen sikerült ifjúsági szavalóverseny adott számot a már Amerikában született magyar gyermekek versszerzetetéről és anyanyelvi hűségéről, és igen értékesek voltak Nyeste Zoltán (Hopatcong), Éltető Lajos (Portland), illetve az akkor éppen Chicagóban tanuló budapesti Horváth Erzsébet „istenszolgálati”, amelyek nemcsak az ígérgetés hagyományos feladatainak feleltek meg, hanem a Magyar Baráti Közösség távlatosabb céljait és közvetlen tennivalóit is megfogalmazták. Ezek között a célkitűzések között mindig is fontos szerepet töltött be a magyarság egyetemességével fenntartott kapcsolatok ápolása, annak a „lelki hazának” a megteremtése, amelynek történelmi hagyományok, kulturális és erkölcsi értékek által rajzolódnak ki a körvonalai, és amelyben éppen ezért mindenki otthonra találhat, aki magyarnak érzi magát, éljen bár Budapesten, Kolozsvárott, Pozsonyban, Újvidéken, Bécsben, Párizsban, New Yorkban – bármely táján a nagyvilágnak. Ennek a „lelki hazának” a megtalálása, fenntartása és gazdagítása köré épül az Itt-Ott-kör, illetve az ennél tágasabb körben elhelyezkedő – több amerikai és kanadai magyar kulturális és öregdiák egyesületet, illetve egyházközséget is átfogó – Magyar Baráti Közösség munkája. A Közösség képviselői, mint legutóbb is Nagy Károly, Fekete Pál, Vigh Katalin, Kolumbán Miklós, Várdy Béla és Huszár Ágnes, ezért vesznek részt rendszeresen és építő módon az Anyanyelvi Konferencia munkájában, illetve az anyanyelvi mozgalom Nyelvünk és Kultúránk című folyóiratának szerkesztésében. Igen komoly munkát vállalnak magukra, és igen sokrétű feladatot oldanak meg: a hétvégi magyar iskolák fenntartásától a magyar történelmi, művelődéstörténeti tárgyú, általában angol nyelvű tudományos konferenciák megszervezéséig. (Ez utóbbi tevékenységük során hasznos együttműködést alakítottak ki a bloomingtoni egyetem magyar tanszékével s ennek vezetőjével, Ránki Györggyel.)

A Magyar Baráti Közösség konferenciája után vette kezdetét az általuk szervezett előadókörút, amely során az Egyesült Államok és Kanada több magyar közösségét látogathattam meg, a többi között New Yorkban, Chicagóban, Clevelandban, Atlantában, Los Angelesben, San Franciscóban, Vancouverben. Nem az addig ismeretlen világ látványosságairól akarok ezúttal beszámolni, noha kétségtelen, hogy Amerika „turisztikai” tekintetben is hatalmas élményt jelent, hanem utazásom tapasztalatairól, mondhatnám így is: tanulságairól. Számos magyar egyesülettel, egyházközséggel és értelmiségi családdal találkoztam, s tapasztalataim szerint mi idehaza bizony alig-alig ismerjük a sokszázezer főt számláló amerikai magyarság belső helyzetét, gondjait és eredményeit. A népszerű útirajzok ugyanis sok tekintetben eltorzítják a valóságos képet, inkább a meglepő élményeket, a „szenzációt” találják,

és nem a köznapi életet mutatják be. Igen, az amerikai magyarság nagy tömbjei még megismerésre várnak, és ezt a megismerést csak elfogulatlan érdeklődés alapozhatja meg.

Nos, az első fontos tapasztalat: az amerikai magyarság megosztottsága. Közismert dolog, hogy az emigráció világnézeti, illetve politikai tekintetben rendkívül megosztott, és a különböző liberális, polgári demokratikus, az egyetemes humanizmus gondolatának elkötelezett katolikus, protestáns vagy zsidó mozgalmak, törekvések mellett igen erősen érvényesülnek a konzervatív törekvések is, erősebben mint Nyugat-Európa magyar szórványáiban. Sokan élnek az óceán túlsó partján olyanok, akik 1945, 1948 vagy 1956 óta még egyáltalán nem látogattak haza, nem tartanak semmiféle kapcsolatot a magyarországi élettel, és nincs is megfelelő képük az itthoni társadalom és kultúra valóságos eredményeiről. Igen nagy mértékben hódítanak az amerikai magyarság körében a különféle délibábos történelmi-nyelvészkedő irányzatok: a turánizmus és a vele általában összefonódó sumerológia, amely mifelénk inkább csak a közneveltség tárgyát képezi. Az igazság kedvéért azonban meg kell említenem, hogy az áltudományos fantazmagóriák mellett jelenik meg néhány figyelemre méltó kiadvány is, például az az Érdy Miklós által szerkesztett könyvsorozat, amely a sumerológiai kutatások korábbi (múlt századi, századeleji) dokumentumait hasonló kiadásban adja közre, és ennyiben tudománytörténeti értéke van. A világnézeti-politikai szétszóródáson belül ugyanakkor mindinkább érezhető azoknak a csoportoknak, illetve személyeknek a tekintélye, akik eleven kapcsolatot keresnek és tartanak a magyarországi szellemi élettel, kultúrával és értelmiséggel. Ilyen csoport első sorban a Magyar Baráti Közösség széles tábora is, amelynek képviselői igen tevékeny szerepet játszanak a hazai kulturális élettel szövődő kapcsolatok alakításában, és éppen ezért az emigráció más csoportjai részéről nem egyszer gyanúsításokkal, mi több, rágalomokkal kell megküzdenniük, az emigrációs sajtóban időnként olvashatók az ellenük viselt hadjárat dokumentumai. Mindazonáltal meggyőződtem arról, hogy a Baráti Közösség szellemi integritásra, egyszersmind a hazai kapcsolatok ápolására törekvő tevékenysége mindinkább megbecsülést szerez, sokszor olyan csoportosulások körében is, amelyek nemrégiben még határozottan elleneztek mindenféle kapcsolatteremtő kísérletet, és szembeálltak az anyanyelvi mozgalommal.

Az erős ideológiai és politikai megosztás mellett érezhető a fiatalabb értelmiségi nemzedék – az 1956-os emigránsok, illetve a már Amerikában felnőtt s igen gyakran tudományos-egyetemi pályán érvényesülő fiatalabbak – növekvő szerepe is, amely kétségkívül jótékony értelemben küszöbölheti ki a politikai megosztásból következő belső küzdelmek bénító következményeit. Érdemes felidézni Szendrey Tamásnak, az erie-i egyetem történészprofesszorának *A közép-nemzedék szerepe a külföldi magyar életben* című előadását A XXII. magyar találkozó krónikája (Cleveland, 1983) című kötetből: „Nekünk (ti. a közép-nemzedéknek. P. B.) a változott politikai helyzetben más álláspontunk van (mint az idősebb emigrációs nemzedékeknek. P. B.) és ezért fegyvertársainkat nemcsak az emigrációban, hanem az egyetemes magyarságban keressük. (...) Amikor ezt a jogunkat szeretnénk gyakorolni, akkor az idősebb nemzedékek tagjai részéről az eddiginél több jóindulatot és megértést szeretnénk kérni. (...) Az intézményes magyar élet fennmaradása nehezen képzelhető el a mostani idősebb korosztályok szervezetei nélkül. Ezek nélkül nehéz elképzelni a magyar jövőt Amerikában. Viszont történelmileg tájékozott magyarság nélkül nincs jövő. (...) A közép-nemzedék megbecsüli a magyar múltat s annak értékelését itt szerzett felkészültségével kiegészíti. Az egyetemes magyarság szempontjából kell gondolkoznunk. (...) A közép-nemzedék elismeri, hogy az idősebb nemzedék viszonya merőben más a mai Magyarországgal, mint az övé, de viszont az idősebb nemzedéknek meg kell értenie, hogy a fiatalabb nemzedéknek szüksége van arra, hogy az egyetemes magyarság szempontjait juttathassa kifejezésre.”

Ez a nemzedéki program, tapasztalatom szerint, elsősorban a Magyar Baráti Közösség munkája során érvényesül, nemcsak a Lake Hope-i konferencián, hanem az észak-amerikai kontinensen szétszórta élő Itt-Ott-tagok köznapi tevékenységében is. Számos helyen találkoztam jólműködő magyar hétvégi iskolával, ahol a má-

sodik-harmadik nemzedékbeli amerikai magyar fiatalok tanulhatnak a család nyelvén, ismerik meg a magyar történelmet, irodalmat, a népi kultúra hagyományait, Magyar Házakban jártam (köztük talán a vancouveri jelentette számomra a legnagyobb élményt), amelyek mindenütt a magyar kulturális, illetve társas élet tüzehelyei, és katolikus, illetve református magyar egyházközségekkkel találkoztam, amelyekben nemcsak a keresztény ökumenizmus jótékony szellemisége érvényesül, hanem megeremtődik a magyar közösségi élet is, igazolva a legutóbbi Anyanyelvi Konferenciának azt a felismerését, amely szerint a magyarságtudat legfontosabb otthonai a szétszóródásban ma a magyar egyesületek és gyülekezetek. Csak egy-egy példát említenék: az egyesületek közül a Los Angeles-i Arany János Kultúrkört, amely nemrégiben külön emlékfüzetben vetett számot tíz esztendő tévétevékenységének eredményeivel, s ebből a füzetből is látható, hogy az önkéntes előadók – Trombitás Dezső református lelkész, Kannás Alajos költő, Birnbaum Marianna és Strém Géza egyetemi tanárok és mások – milyen áldozatos munkát végeznek, hogy a Californiában élő sokezer magyar ne szakadjon el teljesen a magyar kultúra élő forrásaitól. Ugyancsak a fél-dunántúlnyi terjedelmű Los Angelesben találkoztam a San Fernando-völgyi magyar református gyülekezettel, ahol Kálmán Szabolcs nagytiszteletű úr és pesti Zeneakadémiát végzett, kórusvezető felesége gondozza a néhány száz főt számláló kis magyar közösségnek nemcsak a lelki életét, hanem a nemzeti tudatát, anyanyelvi hűségét is. Ezekben a gyülekezetekben győződtem meg arról, hogy az amerikai magyarság nemzeti identitásának megőrzése nemcsak fontos, hanem elvégezhető feladatot is jelent, és a gyakran hősies áldozatvállalásnak emberi-közöségi küldetése, értelme van.

Folytathatnám a beszédes példák sorát, s bemutatnám az amerikai magyarság néhány igen tevékeny képviselőjét is, például közelebből Éltető Lajost, aki németet és spanyolt tanít a távoli Portland egyetemén, s nemrégiben meghonosította a magyar nyelv oktatását is (elsőnek, és pedig kitűnő eredménnyel, született amerikai feleségét tanította meg magyarul), Nagy Károlyt, aki a hírneves New Brunswick-i Rutgers-egyetem szociológia-professzoraként vállalt a hétvégi magyar iskolában tanítói szerepet, Püske Sándort, aki New York-i könyvesboltjában szinte egész Észak-Amerika magyarságának könyvellátását végzi, s emellett arra is jut ereje, hogy könyveket jelentessen meg, előadókörutakat szervezzon, Böjtös Lászlót, aki templomokat tervez és épít Ohio állam-szerte s közben mérnöki pontossággal szervezi a Baráti Község konferenciáit, vendégeinek amerikai körútját is, Tamási Miklóst, aki vancouveri erdőmérnökként igazgatja az ottani Magyar Ház életét, szerkeszti a Tárógató című lapot, s emellett vallomásosan szép verseket ír (*Eszkimó szerelem* című kötetét idehaza nem is ismerik), Miklóssi Istvánt, aki a világ végén: a kanadai Calgaryban szerkeszti a magas színvonalú Nyugati Magyarság című lapot, vagy Értav-Baráth Józsefet, aki Atlantában adja közre a Hungarian Cultural Foundation angol nyelvű könyvsorozatát, amelyben Petőfi, Ady és József Attila válogatott versei mellett olyan történelmi, illetve művelődéstörténeti munkák láttak napvilágot, mint Edsel Walter Stroup, az akroni egyetem tanára *Hungary in early 1848*, Mályuszné Császár Edit *The theatre and national awakening* vagy Z. Kramár *From the Danube to the Hudson (1850–1900)* című – ez utóbbi a magyar kivándorlással foglalkozó – kötet. Az amerikai magyar szellemi élet kétségtelenül számos olyan értéket hoz létre, amellyel a magyar kultúra külföldi recepciójának felmérése során nekünk is számot kell vetnünk, amelyet kell ismernünk.

Igen, az amerikai előadókörút, amelyet bátran nevezhetek tanulmányútnak is, talán ezzel a legfontosabb tanulsággal szolgált: ismernünk kell egymás munkáját, szellemi birtokunkba kell vennünk egymás eredményeit. A Reménység Tavánál rendezett összejövetel ebben a tekintetben figyelmeztetést, egyszersmind jelképet jelent: arra a közös reményre utal, hogy egymás megismerése, számontartása nemcsak szükséges, hanem lehetséges is. Mondhatnám így is: jövője van. Valóban, én abban az amerikai magyar értelmiségben bízom, amelyet nem (nemcsak) szép nosztalgiák fűznek a magyar kultúrához, a magyarság egyeteméhez, hanem elsősorban az elvégzendő tennivalók, a közös felelősség, az alkotó köznap munkája hatékonyságába vetett remény.

erotomantikus nocturne

*Veritékedben hentergetlek
sikoltó szerelmi nedveinkben fürdik meg
szánk
szomjúságtól felrepedt egymáson vándorló
otthontalan szánk*

*Most ismeretlen a szégyen a kimélet a tagolt
szavakkal elmondott értelmes beszéd – – –
csak a ragyogás csak a fehér lihegés a ragyogásunk*

*: és széttárt combjaid között vár a kikerülhetetlen
zuhanás*

*és vár rám a holdról fűrtökben lógó hinár-ringású
halál*

*Heverj a tűre gerincedre fordulj mint lángjaitól szenvedő
megrészegült kanca Rúgj fel az égre vergődj zokogva vissza
rám*

*Feküdj felhőre hogy melleidre tapadva lelkemig ázzak
ne essem az égő város vörösen párálló örvényes hávára*

: és fogaim megismerik mellbimbód rózsaszín vacogását

és ujjam rángó szakadékok hálás sötétjébe rántja

*Vörösbort locsolok végig hűvös rajzú hátadon
s mint derengő kelyhekből kiiszom szíved gyöngyöző borát
tarod kerek dombjaira ereszkedem lágyan
hogy megkeressem mélyedben évezredek elvermelt árvaságait*

*: és hogy sóhajtasz meglebben a gyertyák szemérmes lángja
asztalodon a sirokon templomoknak áldott hajói árnyán*

s a gyönyör végigharangoz gerinced szétdúlt gyöngysorán

*! Hogy hívnak mondd most a neved hogy hívnak a nevem
mondd a nevem a neved mondd végre mondd a nevem a neved
Isten négykézlábra ereszkedett gyönyörű állatait
milyen néven nevezheti magához az álmélkodó lét*

*Testünk ritmusa a szív gyorsuló verése – ezt megérzed?
húsunkban hullámszik a tenger tovább tovább*

*Vállad most vállamnak feszül
őled türelmetlenül emelkedik nyílik enged mohón
újra magába
zenék ömölnek belőled áttetsző gomolygó zenék
s mikor beléd ömlök hallom méhednek áldott mosolyát*

: és hajad körül lehelletem ezüst glóriája

*és combodon aranyló kialudt magok s fölöttük lustán
elgörög a hajnali fény*

PILINSZKY JÁNOS

4.

Amikor 1975 nyarán a XII. tours-i zenei fesztivál alkalmából Kocsis Zoltán Richter meghívására Párizsba érkezik, és találkozik az ugyancsak ott tartózkodó Pilinszkyvel, a fiatal zongoraművész és a költő már jól ismeri egymást. Most baráti körben valóságos „zenei éjszakákat” töltenek együtt. „Nem volt ez „házi koncert”, inkább „beszélgetés” – írja a költő. – Játékában két elem ragadott meg leginkább: személytelen odaadása s ugyanakkor személyiségének hallatlan ereje, fiatalos lendület és homogenitása. Shelley és Petőfi lehetett ilyen!” Később így beszél: „a leg-tündöklétesebb találkozásom Kocsis Zolival volt. Nála lenyűgöz, hogy ilyen mezítele-nül a tehetség jelenlétét még nem láttam emberben. A szeretetnek és az aggodásnak olyan fokát váltja ki bennem, amit én nagyon kevés ember iránt éreztem.” Kapcsolatuk tartalmáról maga a zongoraművész is többször vall, ír, és barátságuk dokumen-tumait, a költőnek hozzá írt leveleit – a tizenhétből nyolcat – Pilinszky halála után közzéteszi.

A zongoraművész opera írására buzdítja Pilinszkyt. „Azt mondja – idézi Kocsist a költő –, szeretnék veled egy operát csinálni, mert te vagy az egyetlen olyan szer-ző, aki helyet hagy a muzsikusnak.” El is készül a *Kopogtatások*, a *Vacsora* és a *Ki-áltás* szövegkönyve. Közös címük: *Három egyfelvonásos opera, énekesek nélkül*. Ami-kor elküldi Kocsis Zoltánnak, ezt írja levélben: „Igyekeztem ... valami olyasmit csinálni, ami „helyet hagy” a „komponistának”. Az első darab tiszta ritmus, a második merő blaszfémia, privát koncentrációs tábor, a harmadik műanyag-liturgia, míg az utolsó kép aranyozott maszk, alulnézetből.” Utóiratban hozzáfűzi: „Az első kivételé-vel, a második és harmadik darab helyett – akár menetközben – kitalálhatunk valami mást is. De ha nem, akkor is mindhárom egyfelvonásos – beleértve a záróképet – plasztilinből van, vagyis tetszés szerint lehet gyúrni és vágni őket.”

Végül is a költő életében a három darab zenéje nem készül el, színpadra nem ke-rülnek a művek. A költői alkotóműhely „működését”, a motívumok egymásba fonó-dását, elágazását és továbbélését, a költői gondolkodás „mechanizmusát” azonban igen jól mutatják ezek a szövegek. Az első egyfelvonásos, a *Kopogtatások* például a Sheryl Sutton-könyv egyik részlete, és ugyanez a motívum él tovább, önállósul, épül vers-egésszé a *Kráter* kötet egyik darabjában, a *Kopogtatás* című költeményben. A *Beszél-getések* ...-ben olvassuk: „Kellene írni egy olyan darabot, ami csupa kérdésből állna. Vagy olyat, amiben csak kopogtatnának. Az első fölvonásban csupa kisgyerek ko-pogtatna, a másodikban csupa aggastyán. A harmadik fölvonásban a szín üres lenne, és most a csukott ajtókat bentről kifelé döngötnék.” Az egyfelvonásos opera szö-vegkönyvének egyik részlete: „Csillárok fényében kör alakú barokk előcsarnok, csukott, hófehérre lakkozott szárnyasajtókkal. A szárnyasajtók előtt gyerekek egye-netlen csoportja. Kopogtatnak, hallgatóznak; kopogtatnak, hallgatóznak, dörömböl-nek. (A sorrend szabadon váltokozhat.)” Egy interjúban így foglalja össze az egyfel-vonásos opera „meséjét”, „cselekményét”: „egy barokk foyér, olajfestéses ajtókkal, amiben a legkülönbözőbb korú gyerekek állnak, és a legkülönbözőbb korú kosztü-mökben, korszakbeli kosztümökben, és hallgatóznak, kopognak, dörömbölnek, majd egész mozarti ritmusokat vernek ki az ajtón. Ez az első kép.” A költemény a kép-zetlebeli darab (a *Beszélgetések* ...-ben említett mű) és a valóságban megírt opera (a Kocsis Zoltánnak elküldött szövegkönyv) egyetlen mozzanatát, az „első felvonás”, az „első kép” motívumát, a gyerekek kopogtatását emeli ki, és „alkalmazza” hason-

latként a felnőtt költő emberi-érzelmi kapcsolatának kifejezésére. Az operában és a költeményben az ajtó és a kopogtatás ugyanazt „jelenti”, csak a „mozarti ritmus”-ból lesz „kerubi verdesés”, és a költő álmában éli át az „együtt kopogtunk” élményét.

Aludtunk. Álmomban fa voltam,
majd semmi, majd egy olyan kisgyerek,
ki kopogtat egy felnőtt ajtaján.

Közben te is fa voltál. Gyerekszoknya.
Nem ajtó. Kopogtatás. Kopogás.
Együtt kopogtunk. Azt már nem tudom,
hogyan ugyanazon ajtón? Ami biztos:
ilyen lehet egy kerub verdesése.

(Kopogtatás)

Pilinszkynek a hetvenes években megnyilvánuló mohó érdeklődése a színház, a drámai műfajok iránt nem újkeletű. A zene megnyugtatta, a színház mint műfaji és filozófiai probléma érdekli. Már az ötvenes évek végének alkotói válságából a párbeszédes forma, az oratórium irányában keres kiutat. A realista színházban csalódik: a realista dráma lehetőségei kimerültek, „sem a színpadon nincs jelen, sem ott, azokban az eseményekben, amikre utal”; s az abszurd dráma, a szakrális színház izgatja, „az abszurd dráma: örült erőfeszítés visszajutni a színpad jelen idejébe”. Alkata, világérzékelése drámai hangoltsága, a tragikus helyzetekre fogékony. A lírát is drámának állítja, és viszont. A költőnek nem a külső történet a fontos, hanem az emberi létezés rejtett drámája. Versei tele vannak drámai szituációkkal, végletekig átélt feszültségekkel, s drámáinak struktúrája inkább egy vers struktúrájára emlékeztet, mint egy drámáéra.

A filmben, ebben a drámai műformákhoz legközelebb álló modern kifejezési formában is a konvencionális eszközöktől eltérő lehetőségek, a mozgás és a csend ellentéte, az emberi arc, a nagy színészegyéniségek beszédes jelenléte, szinte tárgyként való szerepeltetése ragadja meg. Azok a filmek tetszenek neki, ahol a rendező számára a színész „csak tárgy”, sőt „kész tárgy”, s „a jelentést inkább kiolvassa belőlük, semhogyan rájuk kényszerítse. Mégis e kölcsönös passzivitás alkotásnak és alakításnak is a legteremtőbbnek bizonyul.” Ezért figyel föl már a hatvanas évek végén Jancsó Miklós filmjére, a *Csönd és kiáltás*-ra, s benne Törőcsik Mari alakítására, „akit soha ilyen csupaszon, csak tárgyként nem láttunk, s ugyanakkor személyiségének ilyen intim, képességeinek ilyen döbbenetes dimenziójában, forrás közelében.” Egyébként Törőcsik Marival való barátsága még az ötvenes évek végétől datálódik, s a szoros barátságot Törőcsik Marival és férjével, Maár Gyula filmrendezővel élete végéig megőrizte. A színésznőnek ajánlja a *Szent Lator*-t, a *Két arckép* (Brontë, Rembrandt) fölött pedig ez áll: „Marinak és Gyuszinak”. Lányuknak, Törőcsik Julinak, a „világszép kislánynak” ő a keresztapja. 1978-ban Maár Gyula a rendezője és riportere annak a portréfilmnek, amelyet a televízió készít a költőről. S amikor 1979-ben a győri Kisfaludy Színház Maár Gyula rendezésében és Törőcsik Marival a főszerepben bemutatja Szép Ernő *Patika* című színművét, Pilinszky negyven fokos lázzal is elmegy a premiért megnézni: „mindenesetre a rendezés, a színészek, Törőcsik fantasztikus alakítása, az együttes teljes értékű együttműködése, jelenléte, zárt áramköre számomra esemény volt” – mondja az előadás után.

A színházzal, a dráma műfajával kapcsolatos gondolatait az 1971-es nyári párizsi tartózkodás, a Wilson-színházzal való megismerkedés tereli új irányba. Pontosabban: mindaz, amit a *Sötét mennyország*-gal kapcsolatban már 1967-ben Cs. Szabó Lászlónak az abszurd drámáról és a szakrális színházról elmondott, megsejtett, most kap nála végső megfogalmazást. Beszámolóját a *Regard du sourd* (A süket pillantása, később *A néma pillantása*-nak fordítja) párizsi előadásáról így kezdi: „Levelemben egy rendkívüli színházi élményről szeretnék beszámolni, életemnek bizonyára eddigi legnagyobb színházi élményéről.” Az amerikai társulat játéka elragadtatással

tölti el. „Ez a színház, amit elhamarkodottan ‚néma színháznak‘, vagy akár ‚lassított színháznak‘ nevezhetnénk, bizonyos értelemben semmi lehetőségről nem mond le, mégis minden eddigi kísérletezést fölülműl. Nem pantomim és nem akrobatika. A színpadi sűrítettséget, ami szükségszerűen az idő összevonását jelenti, Wilsonék minden eddiginél szorosabbra vonják...”

Az előadást többször megnézi, nem tud elszakadni az együttes varázsától. Újabb és újabb terjedelmes levélben számol be élményeiről, leírja „eszközeiket”, próbálja definiálni hatásuk titkát, összeállítja a Wilson-színház szótárát. „Wilsonék színháza a modern művészet eme örök *hazatalálási* kísérletében (a kísérlet szó itt, hála Istennek, frivolnak hat, s csak jobb híján használom hirtelenében) egyszerre találkozója, s ugyanakkor meghaladása a század minden eddigi ‚iskolájának‘” – foglalja össze benyomásait. Később a *Szálkák* egyik ciklusának nyitóversét, a *Kőfal és ünnepélyt* Robert Wilsonnak ajánlja.

Pilinszkynek saját drámaelmélete van; a színházzal foglalkozó, egymás után sorjázó írásaiból egy virtuális drámateória rajzolódik ki. Szakit a klasszikus dráma alapelveivel, a hármas egység törvényével, de az abszurd dráma kiütkeresését is kudarcnak látja. A cselekmény, a történés megjelenítése helyett másféle, a hagyományostól eltérő színpadi jelenlétet keres. Az események lineáris folyása és körülhatároltsága helyett a végtelen idő megragadása izgatja. Az időt nem a körbejáró óramutató rab-ságában élő ember türelmetlenségével és aggodásával érzékeli. (Jellemző, hogy leveleit, dedikációit sosem keltezi: mintha mindenfajta történést – saját életét is – az időtlenségben szemlélne.) A drámától a cselekmény horizontális kiterjedtsége és az abszurd színház vertikális mélysége, kinagyított pillanatai helyett az „igazi” jelenlét megéreztetését várja.

Már a teremté képzeletéről írva Auschwitzban arra lát példát, hogy „a valódi dolgok mennyire kívül esnek a személyes teljesítmény belátható határán”. S már a *Sötét mennyország*-ról szólva a metafizikus dráma lehetőségéről elmélkedik, a liturgiára hivatkozik, ami „bár mást csinál, önálló drámává vált”: „A szentmisét tudnám felhozni a legcsodálatosabb példának. Döntőnek. A mise nem narrátor egy megtörtént tragédia és a színpad között. Csak a profán, hitetlen dráma próbálta narrátorral visszaküzdeni magát, mert nem volt más lehetősége.” Most, Wilsonék színháza megerősíti fölfogásában: a színpad ne a valóság tükörképét mutassa, ne dokumentáljon, ne kosztümöket vonultasson föl; a színház eleve szakrális művészet – mondja –, s ennek gyökereit, előképét az Evangéliumban, Jézus életének egy-egy jelenetében és a liturgiában, a szentmisében találja meg: „csakis a transzcendens utalás képes annak is, ami a színpadon történik, s annak is, amire a színpad utal, megadni a jelenlét igazságát.” A kvázi jelenlét, a másolt történés helyett a „kölcsonös és tökéletes jelenlét” megteremtése a színház igazi célja, a mozgalmasság helyett – a Simone Weil-től kölcsönzött fogalom – a „mozdulatlan dráma”, a „drame immobile”, a beszéd, a hangosság helyett a csend, a hallgatás az eszménye: a valódi dráma a világot a tér és az idő koordinátái helyett álomszerűen, „álomidőben” mutatja.

Színpad iránti vonzalma, sajátos drámaszemlélete teszi fogékonnyá Witold Gombrowicz, a kiváló lengyel író gondolatainak a befogadására. Naplóját forgatja, ismeri véleményét Simone Weilről, s minden bizonnyal az ő drámái is bátorítják és inspirálják saját drámaszemléletének kialakításában és színpadi műveinek megalkotásában.

Találkozása a Wilson-színházzal megerősíti drámaelméleti sejtéseit, és a hetvenes évek első felében alkotói érdeklődésének középpontjába a dráma kerül. 1972 végén szinte lökésszerűen születnek meg első színpadi művei: egyetlen hét leforgása alatt két darab fut ki a tolla alól, a *Gyerekek és katonák*, valamint a *Síremlék*. „Hogyan és miért? Szinte maguktól íródtak” – válaszolja a maga által megfogalmazott kérdésre. Ezeket hamarosan két újabb színmű követi, két egyfelvonásos, az *Urbi et orbi* – a *testi szenvedésről* és az *Élőképek*. (Együtt 1974-ben, a *Végkifejlet* kötetben jelenteti meg őket.)

Megközelítésükhöz a legalkalmasabb kulcsot Radnóti Zsuzsa tanulmánya adja az olvasó kezébe, mely még a költő életében, 1979-ben lát napvilágot, de színpadi

műveit maga Pilinszky is több cikkben és interjúban kommentálja, értelmezi és magyarázza. A *Gyerekek és katonák*-ról írja: „alapvetően zenei konstrukció. Szövege, bár anyaga a szó, oly módon beszédes, mint egy kotta. Evidens és enigmatikus, közérthető és szökevény egyszerre, akár egy dallam 'jelentése'. És ez vonatkozik nemcsak a 'szövegre', de a 'történésre' és a 'szereplőkre' is.” Az újabb színpadi mű, a *Síremlék* megírását a véletlennek, egy „érintésnek” tulajdonítja. Kezébe kerül egy fénykép, ami annyira megrendíti, hogy még az előző darab „lendületéből” szinte órák alatt papírra veti az újabb színpadi művet. Mi látható ezen a fényképen? „Önöknek talán nem sokat mond: fiatal napfürdőző nő egy szőlőlugasban. Számomra bonyolult szomorúságot idézett fel, jelenlétnek és távollétnek, tragikumnak és idillnek pontosan azt az ötvözetét, amire szükségem volt ahhoz, hogy megírjam egyfelvonásosomat...” Az *Élőképek* pedig éppen egy ilyen mozdulattal, egy ilyen érintéssel kezdődik: „A fiú kinyújtott karral megérinti a lány vállát”, és „hosszú, álomszerű szünet után” azt mondja: „Megérintettelek”, mire a fiatal lány azt válaszolja: „Megérintettél.” A költő értelmezése szerint az egész darab „az érintkezések konfliktusait hordozza”. Miről szól a mű? „A maga rettenetes mikrovilágában ez a két kis lény fölvezöl egy makrokozmoszt, annak ellenére, hogy a darab egy kis mikrokozmosz marad, de lényegében makrokozmoszt vázol föl; találkozást, egyesülést, elszakadást, a variánsok iszonyú, végtelen lehetőségét.”

Mindebből nyilvánvaló, hogy ezeknek a színpadi műveknek nincs elbeszélhető meséjük, cselekményük, nincsenek hagyományos értelemben vett hősei, szereplői. Nem valamiről szólnak. A szakrális színház, a drame immobile, a mozdulatlan dráma teóriájára épülnek, nincs bennük történés, „álomidőben” játszódnak, szimbólumok szövik át őket, enigmatikusak, költészettel telítettek, statikusak, az alaphelyzet az egész mű során nem változik meg, a csend, a hallgatás éppoly beszédes bennük, mint a szó. „Dramaturgok mondták a darabjaimról, hogy nem mennek semmi fele, szóval ez a bajuk, de én nem is akartam, mert valahogy úgy szerettem volna ösztönszerűen, hogy a darabom állókép legyen és egyidejű, egy kinagyított pillanat legyen, amiben viszont potenciálisan benne van az egész.”

Éppen ezért színpadra állításuk sem kis gond. Pilinszky már egy 1967-es naplójegyzetében amiatt panaszkodik, hogy oratóriumának előadása az Egyetemi Színpadon – tizenhat realizisztikus képben történt „kibontása” – merő tévedés és félreértés. S amikor 1981-ben arról hall, hogy a *Gyerekek és katonák* előadását a pécsi színház művészei és tehetséges amatőrök tervezik, levélben küldött tanácsaival, maradék erejével is segíti a rendező munkáját: „Hálásan köszönöm, hogy egyáltalán foglalkoztok ezzel a szeliden álmodozó darabommal, e különös idillel... Úgy vélem, nem szabad sose félni attól, hogy egy-egy jelenet túlzottan lelassul, ami nem zár ki esetleges szép forgószeket. Épp az idő-viszonyt kívántam legyőzni...” Pilinszky színművei, ezek a magyar dráma történetében szokatlan és hagyomány nélküli művek még várnak az értő rendezőre, aki a szerző elgondolásai szerint állítja őket színpadra.

A hetvenes években furcsa ellentmondás támad mű és befogadás, költői teljesítmény és lírai érték között. Pilinszky elfoglalja méltó helyét a kortárs magyar irodalomban, de azok a versek, amelyeket most ír, mások, mint amilyeneket a korábbi években írt. Egyre-másra jelennek meg kötetei, a kritika osztatlan elismeréssel ünnepli, de ezeknek a köteteknek az anyaga művészi szuggesztivitásban nem éri el a *Nagyvárosi ikonok* színvonalát.

A sikernek, az elismerésnek sokféle jele van. Amíg a hatvanas években a magyar líra évi vertermését bemutató reprezentatív antológia, a *Szép versek* alig néhány költeményét közölte, sőt voltak évek, amikor teljesen kihagyták a kötetből, a hetvenes években minden esztendőben arcképe és számos verse szerepel a gyűjteményben. Kétévente sorjázó és az új versanyagot bemutató kötetei (*Szálkák*, 1972; *Végkifejlet*, 1974; *Kráter*, 1976) igen széles körű és elismerő kritikát kapnak: egy-egy könyvről a lapokban és a folyóiratokban nyolc-tíz magvas kritika jelenik meg. Még olyan könyve is, mint a verses meséknek újbóli, bővített kiadása (*A nap születése*, 1974), vagy a *Kráter* kötetből mintegy előleget adó *Tér és kapcsolat* (1975) a kritika részéről megkülönböztetett figyelemben részesül.

Bár még 1975-ben, a Fészek Klubban megrendezett szerzői estjével kapcsolatban is támad olyan aggály: „helyes-e vajon Pilinszky Jánosnak éppen itt és most szerzői estet rendezni? Mi köze van neki az 1975 mögött kerekedő évfordulóhoz?“, az akadémikusok hangját elnyomja a tiszteletadás és az elismerés szava. Éppen az említett szerzői est bevezetőjében mondja Fodor András: „Örömmel jelentem: a következő órában önök olyan költővel találkozhatnak, akinek sikerült a maga számára föladata lelkét, a mágikus realizmus egykori rejtélyét megoldania. Olyan költővel, aki harmincöt éves írói pályáján mind több súllyal terhelve a kifejezés vékonyuló eszközeit, szeretett festőjével együtt mondhatja immár: „Világ báránya, lupus in fabula, / a jelenidő vitrinében égek!“ (Van Gogh)

1977-ben az Akadémiai Kiadó gondozásában, a Kortársaink sorozatban megjelenik Fülöp László könyve, mely a költő pályáját a hetvenes évek közepéig tekinti át, rendszerezi az élménytípusokat, elemzi költészetének vezérmotívumait, vizsgálja formanyelvi sajátosságait, és egy meghatározott kritikus pozícióból igyekszik fölteni életérzésének és világképének sajátosságait. A következő évben a Magvető és a Szépirodalmi Könyvkiadó közös, reprezentatív vállalkozásában, a *Harminc év* sorozatban kiadják Pilinszky válogatott műveit. A könyv magában foglalja a költő válogatásában verseit (a kötetek és a ciklusok tagolása nélkül), két tanulmányát, melyek a *Nagyvárasi ikonok* végén jelentek meg először, valamint négy színművét.

Neve egyre szélesebb körben válik ismertté és tiszteltté. Költeményeit versmondó versenyeken, Ki mit tud?-okon szavalják. Versei – a költő előadásában – hanglemezen is megjelennek. Nagylemezen – Maár Gyula rendezésében – harmincöt versét mondja el. A Magyar Hanglezgyártó Vállalat a költő előadásában más műveiről is – például a *Hármasoltár* című kisprózáról – fölvételt készít, de ez az anyag még publikálatlan.

Az elismerés jele a hozzá írt, neki ajánlott, előtte tisztelgő versek számának gyarapodása, valamint műveinek megzenésítése. Alighanem az egyik legkorábbi *Pilinszky* című verset a fiatal Aczél Géza írja, s az Alföld közli 1968-ban. Makay Ida, aki több versét Pilinszkynek ajánlja, ugyancsak már 1970-ben egyik versének címében a *Poeta christianus* jelzővel illeti. A megzenésítések sorában az egyik első Szervánszky Endre műve, akinek zenéjével mutatta be annak idején az oratóriumot a rádió. Több versére Kósa György és Kurtág György ír zenét, ezek a megzenésített Pilinszky-versek hanglemezen is hozzáférhetők. Kurtág György *Négy dal Pilinszky János verseire* (Op. 11.) című művét Kocsis Zoltánnak ajánlja (Pilinszky viszont *Hölderlin* című versét ajánlja Kurtágnak).

Amennyire a korábbi évtizedekben elhanyagolták a riporterek, most éppen olyan sűrűn keresik föl, s mohón és kíváncsian faggatják életéről, műveiről, világképéről. Míg a hatvanas évek végén, 1967 és 1969 között csak Cs. Szabó, Hornyik Miklós, Alberti Gyöngyi, Kovács Júlia és Lengyel Péter készít vele interjút, most, a hetvenes években egymásnak adják nála a kilincset a rádió és a lapok számára beszélgetést kérő riporterek és újságírók. Életének utolsó tíz évében háromszor annyi beszélgetés készül vele, mint egész addigi pályáján. Mintha valami furcsa versenyfutás kezdődne a múlt idővel: egyedül a halála előtti évben, 1980-ban öt terjedelmes és tartalmas interjút ad. Bár nem kis ellenszenvet érez a televízióval szemben („képtelen vagyok a televízióban szerepelni“ – írja még 1974-ben), éles averzióját legyőzi, és 1978-ban a televíziós portréfilm elkészítését is vállalja. (A legfontosabb sajtó-interjúk és rádióbeszélgetések szövegét halála után, 1983-ban a Magvető Kiadó jelentette meg Török Endre válogatásában és szerkesztésében.) Az interjúk megszaporozásának kettős oka van: egyfelől megnő az irodalmi életben betöltött szerepe, ismertsége, megnő költészetének jelentősége, népszerűsége, másfelől – a korábbi évek személyiséget és személyességet elfojtó törekvésének ellenhatásaként – egyszerre megnő az érdeklődés mindazzal kapcsolatban, ami az emberi szubjektumot érinti, az interjú műfaja valósággal divattá válik, és Pilinszky sem kerülheti el, hogy a riporterek egymás után ne kopogjanak ajtaján.

Milyenek ezek az interjúk?

A beszélgetés Pilinszky számára nem pótszer, nem a költészetet, az esszéírást

helyettesítő műfaj, hanem azokhoz szorosan kapcsolódó, azokkal egységet alkotó, azokat kiegészítő, kísérő, kommentáló – néha szószserinti átfedéseket mutató – írói megnyilatkozás. Ez persze nem jelenti azt, hogy minden Pilinszky-interjú egyformán súlyos, de az semmiképpen sem állítható – amit egyik értelmezője mond –, hogy csak akkor születtek ezek a beszélgetések, „amikor lirája kiapadni látszott, s egy évtizede elkezdett kisesszéi is egyre ritkábban jelentek meg”. Ezeket a beszélgetéseket egyébként is sosem a költő kezdeményezte, őt keresték föl a lapok, a folyóiratok, a rádió, a tévé munkatársai. Ha másfél évtizeddel korábban teszik a mikrofont az asztalára, minden bizonnyal éppúgy nem hárítja el a kérdéseket, mint ahogy készséggel fogadja beszélgetőtársait élete utolsó évtizedében.

A riporterek fölkészültségét, kérdéseik autentikusságát a költő válaszai minősítik. Milyenek ezek a válaszok? Nem anekdotikusak, a kérdésre nem történettel felel, nem „mesél”. Nem hárítja el a „borzasztóan nehéz” kérdéseket sem, bár azt is tudja, hogy „teljes” válasz nem mindig adható. Nem „nyilatkozik”, nem mások helyett és mások nevében beszél, nem intézmények, nem a hatalom megbízottjaként szól, „csak” a maga nevében válaszol. Ezért lehet mindig őszinte és személyes. Ha megszólal, nem játszik szerepet, nem szépít, tudatosan nem táplál legendát. Az interjú manapság sok esetben a szerepjátszás, a magyarázkodás, a mentegetőzés, a mellesbeszélés műfaja. Pilinszky minden szava hiteles, és éppen ezért szuggesztív. Számára a beszélgetés a személyes megnyilatkozás alkalma, az őszinteség lehetősége, a vallomástétel műfaja. Nem mond mást, mint verseiben, a beszélgető Pilinszky sem oldottabb, mint a költő, a műveiben megszólaló, de annál személyesebb, artikulátlanabb, közvetlenebb, spontánabb, „formátlanabb”, „alakatlanabb”, föltáruulkozóbb. Nem „stílusban” beszél, mindenfajta irodalmiság idegen tőle. Ahogy költőként nem a művésziességre ügyel, azonképpen a beszélgetésekben is mindig a kifejezendő gondolat az igazán fontos a számára. A beszélgető, a lámpalázzal küzdő költőt Cs. Szabó László figyelte meg először, és jellemezte a legtalálóbban. Az interjú – mondja Cs. Szabó – segítette föltární „lénye legismeretlenebb részét, a költőt... Áldás volt a szorongás, fokról fokra behajtott a kellő szavakért tusakodó elemzés mély vizébe... Szavaiból süttött az irgalmas értelem, ami több, mint a fürge eszesség vagy a leltározó műveltség.” Pontosan egybevág ezzel a képpel, amit maga a költő mondott egy alkalommal: „riporterkérdésekre spontánul illik felelni. De a spontán válasz nem föltétlenül hiteles, ha mégoly árulkodó is.” Pilinszky válaszai árulkodók is, hitelesek is.

A beszélgetések képet adnak sajátos gondolkodási mechanizmusáról, mondatfűzéséről, – a legtagabb értelemben vett – „stílusáról”. A szöveg olvasása közben látjuk tűnődő arcát, töprengését, követni tudjuk gondolatainak keletkezését, kibontakozását, a megformálás útját, megismerjük eszméinek érlelődését, érzéseinek letisztulását, érzékeljük ihletének „természetét”, kitapinthatjuk gondolkodásmódjának fő jellemzőit.

Nyelvét, stílusát általában kopár, dísztelen stílusnak írják le kritikusai, s maga is szegényes szókincsét, nyelvi puritánságát hangsúlyozza. Éppen ezért meglepő, hogy a beszélgetések szövege mennyire át meg át van szöve választékos költői stílusesszközökkel, metaforákkal. A „borzasztóan nehéz” kérdésekre bonyolult fejtegetés, spekulatív gondolati elemzés, elvont töprengés helyett a legszívesebben és a leggyakrabban metaforával válaszol. „Miért írsz olyan keveset?” – kérdezi tőle Cs. Szabó László. Pilinszky válaszal: „Nem az a fontos, hogy a madár hányszor csap a szárnyával, hanem hogy íveljen.” Milyenek kell a mai költőnek lenni? – hangzik a kérdés egy másik interjúból. „És semmiképpen se lehet entellektüel; miként a költészet se park, hanem fa” – zárja le a gondolatsort. Amikor olvasmányairól faggatják, így jellemzi egyik legkedvesebb szerzőjét, egyik legfontosabb olvasmányélményét: „Homérosz: hangvilla. Ha kimond egy hasonlatot, az mindvégig szól a műben... Homérosz: tenger. Hasonlatai rejtélyes módon mindenütt, még a művön túl is hullámnak.”

Kedveli a tömör, aforisztikus fogalmazást, a szélsőséges gondolatok ütköztetését, a látszólagos fogalmi ellentéteket, a nyelvi paradoxonokat. Eszményeitől, Simone

Weiltől, Rilketől ilyeneket idéz szívesen, és saját gondolatait is kedvvel fogalmazza meg paradoxonokban. Ilyen esetben mindig a mehökkentés, a rejtett igazság kimondása a célja, s nagy hiba lenne ezeket a mondatokat szó szerint értelmezni, mert ezáltal Pilinszky gondolataitól csak idegen, helytelen következtésekre jutnánk. Vagyis e mondatok tartalma nem a szavak nyelvi értékének matematikai összegével azonos, a szavak a mögöttes tartalomra, a sejtett, nyelvileg nehezen megfogalmazható gondolati fölismerésekre utalnak. Ilyen félreértett gondolata: Assisi Szent Ferenc óta nincs keresztény művészet. Amikor Cs. Szabó megemlíti a barokk költőket, a spanyolokat, a németeket, a franciákat, az angolokat, Kereszties Szent János nevét, Pilinszky a következő mondatban már hátrál, és belátja: „Kereszties Szent János! Hogyne. Hogyne.” S amikor Cs. Szabó tovább bombázza a neveket – „Szóval mégsem Assisi Szent Ferenc az utolsó keresztény költő?” – visszavonja, illetve megmagyarázza előző állítását: „Hát akkor mégsem. Ezt csak annak jelzésére mondtam, hogy milyen ritka.” Ugyanilyen belátással, toleranciával, rugalmas értelmezéssel kell fogadnunk más paradox gondolatait is. Íme, néhány ezek közül: „a keresztények számára Isten egy kivégzett bűnöző”. (Nyilván ezzel Jézus Krisztus halálára, keresztrefeszítésére céloz.) „Azt lehet mondani, mennél kértelműbb, annál kevésbé az...” (*Élőképek* című szindarabjának egyik jelenetéről van szó, de versei is tele vannak egymás mellé állított, tagadó tartalmi kifejezésekkel, főként igékkel.) „A tragikus derű vonz, a görögöké, ahová eljutni szeretnék.” (A „tragikus derű” szókapcsolattal a költészetét kategorizáló pesszimista vagy optimista jelzőt utasítja el.) És amikor a riporter vonzalmairól, eszményeiről faggatja – „név szerint kiket érez közel magához a kortársak vagy a klasszikusok közül?” – így válaszol: „Nagyon sokat, és ugyanakkor – ez ne legyen szerénytelenség – senkit.”

Vannak gondolkodásában ellentmondások? Igen, vannak. Találni költői gyakorlata és az interjúban megfogalmazott gondolatok között alkalmanként ellentétet? Igen, találni. A költői jelenlétéről szóló interjúban még egyetlen beszélgetés keretén belül is. A különféle helyekről összeollózott idézetekkel pedig még az alapelveivel ellentétes nézeteket is bizonyítani lehetne. De gondolkodásmódjára nem ez jellemző, nem a rögtönzés, a pillanatnyiség, a gondolati frivolitás. Inkább a néhány fontosnak vélt gondolati alaptétel megismétlése, sulykolása. A naiv, ámuldozó kérdésekre – „hívó ember?” „katolikus költő?” „miért írt korábban keveset?” „miért ír ma sokat?” stb. – következetesen, csaknem mániákusan, gyakran még a megfogalmazáson se változtatva ismétli meg válaszait. Miért is cifrázná? Ha egyszer már megtalálta a pontos megfogalmazást, nem keres másikat, nem akar „érdekes”, „eredeti” lenni. Újra és újra fölbukkanó gondolatai legfőljebb tartalomban gazdagodnak, árnyaltabbá, sokszínűbbé válnak. Egyébként a beszélgetésekben előforduló ismétlések korábbi megfigyelésünket nyomatékosítják: költészetének, költői eszköztárának is egyik meghatározó eleme az ismétlés, az ugyanazon metaforák, szóképek, alakzatok, szókapcsolatok, a különféle tárgyi elemek újbóli és újbóli versbeszövése.

A beszélgetések, a költői önmeghatározás, a személyes öndefiníció alkalmi – egybevetve verseinek, prózai munkáinak gondolati tartalmával – föltárják Pilinszky életszemléletét, eszmerendszerét, lírai világképét. Az interjúkból néhány személyes mozzanatra, életrajzi tényre is következtethetünk – például a háborúval történt találkozására, olvasmányaira, külföldi utazásaira stb. –, de az igazán fontos nem ez bennük. Az életrajzi és irodalomtörténeti értékű információknál értékesebbnek látszanak azok a következtetések, amelyek a költő eszmevilágára vonatkoznak.

Melyek Pilinszkynek az interjúkból kiolvasható főbb eszméi? Mi jellemzi életérzését? Milyen gondolatokról esik a legtöbb szó a beszélgetésekben?

Költői világképének alapszavai: a remény, a gyermekség, az ünnep, az alázat, a vállalás, a halál... Ember-képe, létérzékelése: az ember drámai, ellentmondásos, transzcendens lény. A maga költő-szerepét roppant alázattal fogja föl és fogadja el. Eszménye a dosztojevszkiji magatartás: „magunkra venni a világ képtelenségének súlyát, mintegy beöltözve a lét és tulajdon ellentmondásainak terhébe.” Az interjúban olvashatunk részletesen magyarságtudatáról, hazaszeretetről, a népköltészethez való viszonyáról, az optimizmus és a pesszimizmus kérdésében elfoglalt nézeteiről, a

tapasztalat és a valódi tudás, a kozmosz és a természet, a tények és a valóság ellentétéről. Innét értesülünk a zenével, az irodalommal, a színházzal való találkozásáról, itt vall saját darabjairól. Legnagyobb élménye Homérosz, Bach, Mozart, Dosztojevszkij, valamint a találkozás Simone Weil „heroikus alámerülésével”, eszmesugárzásával.

Ars poeticája költészetéből és esszéiből is kihüvelyezhető, a beszélgetés-részletekből viszont művészetfelfogásának valóságos antológiáját állíthatjuk össze. Esztétikájának kulcsszava a csönd. Eszménye az a művészet, amely az első ember tekintetével néz a világra, az „ádámizmus”. „Az irodalom ugyanis nem leírás, még csak nem is kifejezés, hanem a dolgok megszólítása.” Másutt így beszél: „a művészet legfőbb tárgya a tragikum.” A szakrális, a metafizikus művészetben hisz: „a művészet transzcendentális jellegű”, a költészet, az igazi dráma a liturgiával rokon – mondja –, az az igazi művészet, aminek „igazi metafizikus tartalma” van, a művészet a teremtés része, vagyis – így jut vissza a kiindulópontához – minden igazi művészet szakrális jellegű.

Az interjúkban a leggyakrabban visszatérő kérdés a költő hitét, a költészet és a vallásos hit viszonyát érinti. Mintha a legtöbb kérdezőben valamiféle csodálkozás élne a kettő kapcsolatáról, összeegyeztethetőségéről. A kérdésre Pilinszky alig érzékelhető különbséggel mindig ugyanúgy és ugyanazt válaszolja: „nem vagyok keresztény költő, de szeretnék az lenni...”, „én hívő vagyok, nem minden probléma nélkül...”, „ha megkérdezik, és egy szóval kell válaszolni, hogy hiszek-e, azt mondom, hogy hiszek...” Három mondat három különböző interjúból, de tartalmuk megegyezik. Keresztény hite szervesen beépül költészetébe. Hite nem szóvirág, nem karácsonyfadísz, nem kegyesség, nem jámborság. Hite nem egyházon kívüli magánvallás és nem pusztán kultúrkatolicizmus. Pilinszky gyakorló keresztény. Hite egyénien és drámaian megélt, „egy személyes dráma gyümölcse”. Nem felhőtlen, nem derűs, ellentmondásokkal, tragikus elemekkel átszőtt, esendő, megkísértett, reménykedő hit. Csendben reflektáló, kérdéseket fölvető. Dialektikája keresztény dialektika: jó és rossz küzdelmét, kereszt és üdvösség, bűn és megbocsátás, menny és pokol ellentétét foglalja magába. De ami nála a pólusok közül a hangsúlyosabb, a meghatározóbb: a szenvedés-élmény, a mások tetteért érzett felelősség, a bűntudat vállalása, a keresztény tragikum, a „túl a reményen, de a végső kétségbeesésen innen” magatartás. Hitének teológiai és filozófiai műveltség-alapja van, de Pilinszky nem teológus, hanem költő, lírája nem versbe szedett hittételek vagy bölcséleti érvek gyűjteménye, hanem valódi költészet.

Ha világképének gondolati rokonságát keressük, mindenekelőtt a keresztény egzisztencialistákra, Kierkegaard tanítására gondolhatunk. Ha pedig költészetének ihletforrásait, élménytartalmait, ha a világhoz való viszonyának meghatározó elemeit kutatjuk, a keresztény misztikusokra kell gondolnunk. Viszonya a világhoz alapvetően a „misztikus pozíció”: leírás és megközelítés nélkül (és helyett) megnevezni és kimondani a dolgokat. Pilinszky hite a misztikus hívőé: realitás számára a kegyelem. Költészetének legtömörebb és legtalálóbb jellemzését abból a beszélgetésből idézhetjük, amelyet Cs. Szabó László készített vele Londonban: „valami kollektív bűntudat súlya nyom – mondja róla Cs. Szabó. – Olyan bűntudaté, amelyet nem akarsz elfojtani, ellenkezőleg, az ember érzése az, hogy makacsul rászögezed magadat.”

(Folytatjuk)

JÉKELY ZOLTÁN KOLOZSVÁRI TESTAMENTUMA

A Jékely Zoltánról kialakult, máig élő irodalomtörténeti kép legalábbis retusálásra szoruló voltát – az „esztéticizmus” bármiféle gyanúját végképp száműzendő – költőkről és költészetről írt eszmefuttatásai egyértelműen bizonyítják. A világrengésből levont következtetés verseinek egy részében talán valóban „metafizikai pesszimizmust eredményez” (amint ezt Rába György állítja egy kézikönyv-összegezésben), ugyanennek a korszaknak a publicisztikája és kritikai-irodalomtörténeti esszé-anyaga viszont nem gyömöszölhető be ebbe a skatulyába. Ellenkezőleg! Az elemzett művek és alkotók „pesszimizmusát” világosan korhoz köti, örökségük pozitív, cselekvésre késztető erejét hangsúlyozza. A Reményik-esszé méltó párja ebben a tekintetben a József Attila halálának nyolcadik évfordulójára írt jegyzete. A *Világosság* 1945. december 2-i számában megjelent eredeti szöveg még inkább meggyőz Jékely közösség-központú irodalomszemléletéről, mint a *Bárany Vérében* olvasható változat, ez utóbbitól ugyanis kimaradt a „magyar eszmélkedés”-re vonatkozó kitétel. Nézzük hát előbb a záró bekezdést, ahol a költőtárs – az utókor nevében – zászlót hajt József Attila előtt: „Nemzedékének gúzt és nyűgöt nem ismerő zsenije volt; élete és halála a szellemet korlátozással fenyegető mindenfajta önkény ellen való jelképes tiltakozás. Ma már mindenkié. Osztálya korlátain túlsugározva minden magyar eszmélkedést áthat és termékenyít.” Proletárköltő költő volt – folytatja Jékely a jellemzést –, de a gyárudvarok és külvárosi nyomortanyák megéneklése mellett „szinte mániákus módon a szerelemről is” énekelt és istenről, akár „a protestánsul perlekedő Ady” vagy Rilke, mindezt pedig „mily gyötrelmes intellektuálisan!” tette, az örök ember nevében. A cikk nagyobbik része azonban József Attila öngyilkosságát, illetve magányát, lírájának korabeli visszhangját és halálhírének hatását elemzi. És itt még határozottabb, még élesebb Jékely politikai állásfoglalása a történelmi tanulságok tudatosításában. Íme: „Egy nagy költő öngyilkossága sokban hasonlatos a felelős államférfi öngyilkosságához: valami ellen, amit nemzete szempontjából végzetesnek ítél, legfőbb emberi tiltakozás. Azoknak szól, akik még látni, gondolkodni s tán cselekedni is tudnak. S az ilyen áldozatokat, ha a tett előérzetes voltát az idő is igazolja, nem a „Volkov-temető” árka, hanem mauzóleum és panteon illeti meg. József Attila halála körülbelül arra az időre esik, amikor Magyarország akkori vezetői – mit sem törődve a szellem embereinek úgyszólván egyöntetű állásfoglalásával – a nemzetet a tengelypolitika vak eszközévé kezdték elkötelezni.”

Ide csatlakozik Illyés Gyula *Egy év* című versesfüzetének *Világosság*-beli méltatása (1946. február 17.), mintegy hangos továbbgondolásaként a történelmi – és irodalmi – eseményeknek. (Az 1981-es publicisztikai gyűjteményből ugyancsak hiányzik ez a Jékely-cikk; az Illyés-émlékkönyvben jelen van – csupán megjelenésének dátumát adja tévesen a szerkesztő.) Igen jellemző, ahogy a recenzió a külső leírással indul: „Kicsi, zsebkönyv alakú kötet, háborús papír, komor borítólap: bizony, annyi luxuskiadás után most koldusköpenyegben indultak országgá legnagyobb élő költőnk új versei. S még hozzá micsoda versek! A bujdosó lelkiismeret 1944 és 1945 szeptemberé közötti vergődésének írott jegyei, a magyar apokalipszis krónikás énekei: állandóan bennünk dübörögnek a halál vaspátás lovai.” Jékelyt elsősorban az foglalkoztatja, hogy Illyés emberként és magyarként – és persze költőként – miként állta meg a próbát. A recenzius elismerése maradéktalan: „Az országra szakadt, vakon csapkodó villámú történelmi vihar három fázisában: a végét érző véres nyilas-farsang tombolásában, a végkifejletében semmi egyéni érdemre, személyi érzékenységre nem tekintő háború utolsó ítélet-szerű harsogásában s végül a »feltámadás szomorú-

ságában* keletkezett versek mindenike teljes értékű, magyarságát és humánumát megóvó emberként mutatja meg." A kötet költészetesztetikai értékéről ugyanilyen jó a véleménye, sőt az előző évek „mindinkább elprózaizosodó, elszikesezővel fenyegető, észfogantatású” Illyés-versei után örömmel állapítja meg a költői megújulást: „az új Apokalipszis az üldözöttség, az alig elviselhető lelki sebek, az átélt borzalmak szabadították fel a tudatalatti sikoltásait és látomásait.” Két nagy elődhöz hasonlítja Illyés Gyula újabb verseit: Apollinaire „pontot, vesszőt elsősorban látomásossághoz”-hoz és „a tébolyodott Vörösmarty Vén cigányának rekedt hegedűje” zokogásához. (Reményik-cikkében az *Előszót* emlegette!) Mintha önmaga korabeli verses és prózai munkáit jellemezné e szavakkal: „Szomorúság és újjáéledő reménység váltogatja egymást e feljegyzésekben”; a recenzió-végi Illyés-idézetben szintén saját bizakodását láthatjuk: „Élni fogsz, élni, élni, / jó magyarom!”

Költői és költészetesztetikai örökségét újraolvasva, egységben szemlélve, az „újholdas” vonzódású Jékely többé-kevésbé meggyökerezett irodalomtörténeti besorolását ideje megváltoztatni: Vörösmarty, Ady, József Attila, Illyés Gyula nem csupán átmenetileg, az „Apokalipszis” éveiben állt Jékely Zoltánhoz közel – bizonyos, felületileg elválasztó jelenségek ellenére, Jékely az ő költő-rokonuk. Népművelésben gondolkozása mint kortársat elsősorban Illyés mellé állítja; európaisága és magyarsága, formatisztelése és a nagy közösségnek való elkötelezettsége, szoros kötődése egy tájhoz és mégis az egésze-retekintés, válságos pillanatban publicisztikai (politikai) szerepvállalása és kitartó küzdelme minden értékvesztéssel elfogultság, szabadságkorlátozás ellen – ezek az etikai és esztétikai minőségek indokolják és sürgetik Jékely valós helyének és szerepének felmérését. (Mindez természetesen költői eredetiségének részletesebb bizonyításával együtt lehet majd megyőző.)

Jékely esztétikai elfogultságának példázásaként állítsuk szembe, illetve egymás mellé Krúdy- és Móricz-értelmezését. Krúdy Gyula halál-évfordulójára (pár napos késéssel, 1946. május 22-én) úgy emlékezteti a *Világosság* olvasóit, mintha előre (?) ki akarná védeni az író és művét hosszú elhallgatással fenyegető vádak. „Az élet: álom” prózaköltőjét ugyanúgy a történelmi-társadalmi valóságból magyarázza, mint Reményiket, József Attilát vagy Illyés Gyulát. „Mint valami gépbe fogta-tömté magába egyik kezével az élet nyersanyagát: a századvégi és századeleji társadalom bűjait-bajait, lendületét és romlottságát, a legnagyobbakra jellemző feldolgozó erővel. Ebből a csodálatos gépből került ki a múlt század legteljesebb látomása, az a csodálatos szó- és képpáradat, melynek lehetnek a ma csúcstarától visszatekintő szemében hiányai vagy kivetni valói, nélküle azonban irodalmunkban kiálthatatlan úr táton-gana.” Móriczot 1946 szeptemberében nyilván nem kell védenie, *Móricz Zsigmond ébresztése* ekkor a legteljesebben irodalompolitikai napirenden volt (1945-ös jelzettel látott napvilágot a Darvas József szerkesztette emlékkönyv, benne az erdélyi tanítványok íásaival is, és ez a címe Jékely 1946. szeptember 9-i *Világosság*-cikkének), az viszont figyelemre méltó, hogyan beállítja egy irodalomtörténeti sorba: „... az óriások törzséből való ő, Adyéból, Szabó Dezsőéből, Krúdyéból, akiknek mintha már magvuk is szakadt volna”. A valóságkutató szenvedéllyel kapcsolja össze Móricz Erdély iránti érdeklődését, ismétlődő erdélyi útjait: „... a föld népe felett való gyámkodás, igazságtéves vágya hozta le közénk is Erdélybe 1941–42 nyarain. Ismert tájakon, ismert csontozatú arcok és ismerős csillogású szemek közt járt-kelt. Az Erdély-trilógia előtanulmányaiból mindent tudott, amit ez a föld szenvedésben, szépségben, gaztettben és nagy emberi példákban felvethetett. [...] Úgy járt Erdély sokat szenvedett népe közt, olyan nyilvánvaló segítő akarattal, mintha egy – éppen jószágért soha trónra nem ülhetett s tán még életében mesékbe foszlott – jó magyar uralkodó lelke költözött volna belé...” Ehhez az utazáshoz kapcsolja Jékely a máig sem megválasztott kérdést: „Vajon az a kicsi fekete notesz, amelybe erdélyi útján jegyezgetett (merőlegesen tartotta szeme elé, a plajbászt pedig majdnem vízszintesen irányította reá) s a többi rengeteg emésztetlen élmény és rovás méltó kezébe vagy ebek harmincadjára került-e? Eljön-e az idő, amikor olvashatjuk ezeket a számkra szokatlanul értékes, esetleg orákulum értékű jegyzéseket?” A fiatal *Természszerkesztő* személyes élményei, emlékei keverednek itt a *Világosság*-szerkesztő Jékely

új gondjaival; abban az általánosabb érvényű megjegyzésében is, mely szerint Móricz Zsigmond műve szikra, lángra lobbanthatja a hitet.

Noha nem állíthatók az idézett irodalomtörténeti szempontú és súlyú cikkek, esszék mellé, szólnunk kell Jékely Zoltán néhány (könyv)kritikájáról, amelyek a romániai magyar irodalom friss termését szemlézték. Kovács György *Boszorkány* című regényét például 1946 áprilisában mint „az erdélyi népi realizmus egyik legmarkánsabb egyénisége” szociológiai mélységű, „sebfeltáró, felrázó célzatú” művét méltatja, dosztojevszkiji sötéten-látással felrajzolt magyar faluképét a társadalmi lelkiismeret ébresztéseként értékeli. Pontos jellemzést ad a tegnapi szerkesztőtárs, a becsült költő-barát Kiss Jenő új verseiről (*Kínai császár*). „A háborúban morzsolódó nemzet sorsát figyelő költő remegései, a családjáért aggódó fiatal apa szorongásai”, a pusztta életbenmaradásért folyó küzdelem emberi dokumentumai egyetértésével és együttérzésével találkoznak. Hangvételük, formaproblémáik jelzésében a tapintatos bírálatot halljuk ki: „van bennük valami nemes régiesség, aranyjani veretesség; mintha Kiss Jenő a közbeeső irodalmi korszak kihagyásával egyenesen a XIX. századi klaszicizmushoz kanyarodnék vissza. Mintha az erdélyiség, a nemes értelemben vett vidékiség önérzetével tartaná magától távol a modernizmus egyes túlzásait s zárkózónak el az újakra jellemző lélektani érdeklődéstől – bár némely verse magán viseli az álom-fogantatás ismertetőjeleit.” Várja Kiss Jenőtől az 1945–46-os események lírai visszhangját. Hasonló igényt támaszt a harmincas években Reményik Sándor által fölfedezett tehetséges parasztköltő, Sárközy Gerő verseivel szemben is: „Ha valaki Dózsa Györgyhez írt verset az Úr 1942. esztendejében, fohászkodjék hozzá 1946-ban is. Mert a »sebhelyes parasztok« még nem fogytak el falvainkból.” Kacsó-kritikájában viszont (*Kacsó Sándor és az erdélyi novella*. Világosság, 1946. július 12.) a közéleti szerepvállalás és az irodalmi kiteljesedés összeütközését teszi szóvá, nem kevésbé értő méltányossággal: „Az író nálunkfelé mind kevésbé élhet művének; az alkotónak nélkülözhetetlen elmélyülés, elbúvás órái az utolsó emberöltőben percekke töpörödtek – mint ahogy a regény-ihletések is úgyszólván szemünk láttára zsongorodtak novella-csirákká. A reformeri láz hatalmasabb lüktetését a szépirodalmi alkotásból hovatovább végképp elcsalogatja a publicisztika.” A novella megkülönböztetett helyére az erdélyi magyar irodalomban (szemben a Benedek Marcell-féle okfejtéssel, amely a balladára vezeti vissza a novella műfaját) Jékely egy másik magyarázatot is keres: „tovább kutatva »kis sorsunk vidéke«, Erdély sajátos viszonyain kell fennakadnunk. Nálunk az összefüggések kurtább szállal függnek össze, mint akár Magyarországon, a mi kis térképünkön a csendes Donnak vagy a Dunának a Nyárad vize, esetleg a Maros felel meg, de a földrajzi tényezőkön kívül kis nép és nemzetiségi voltunk keitős árnyéka is hozzájárul ahhoz, hogy dolgainkra holmi szentimentopatriárkális, látókörszűkítő könnyfátyolon át tekintünk, mintegy a búcsúzkodás és elmúlás örökös kódéből.” E nagyon fontos irodalomtörténeti észrevételét Jékely egyrészt a Kacsó-novellákra, másrészt az erdélyi magyar prózára konkretizálja: „Az író még a hóstetteket is jobbadán ezen a síkon találja meg: 1943-ban az enyedi úrnapi körmenet zsoldárainak harca a katonazenekar csinnadrattájával vagy Tamási Ábelének időtlen küzdelme a csendőrmesterrel – ugyanebből a veszendőségérzésből táplálkozik. Az erdélyi élet színesebb és regényesebb, szélesebb szárnyalású jelleget inkább Magyarországon élő félerdélyiek (Grandpierre Emil, Hunyady Sándor, Cs. Szabó László) vették észre, egyszóval azok, akiknek megadatott a távlatosság.” Talán az elméletalkotás lendületében vagy urbánusabb beállítottságánál fogva, Jékely itt kissé elveti a súlykot – Tamásit és az *Ábelt* illetően például nyilvánvalóan nincs igaza, hiszen e trilógiánál színesebbet és regényesebbet sem erdélyi, sem „félerdélyi” prózaíró nemigen alkotott; ettől függetlenül megállapításában – a két világháború közti időszakra vonatkoztatva – van egy igazság-mag. Kacsó-értékelése pedig egészében reális, helytálló. Nyelvének egyszerűségét és erejét, élőbeszédben is megfigyelhető epigrammatikus teljességét dicsérve, írja: „Mi a kisebbségi sors? – tesszük fel a kérdést, hogy annál frappánsabban zuhanjon rá a háromszavas válasz: »Keserűségben izzó megaláztatás.«” Prognózist is ad kritikája végén Jékely, mégpedig kitűnőt: „E földtáj politikai fejlődésétől és társadalmi előmenetelétől függ, hogy

megadatik-e Kacsónak az egyre mélyülő szépirodalmi kiteljesedés, vagy publicisztikai tettekre konvertálja dúsán áradó tehetségét." (Kacsót rövidesen a Romániai Magyar Népi Szövetség országos elnökévé választották, Kurkó Gyárfás helyébe. Pár év múltán „szélvédettebb” helyre, a kolozsvári könyvkiadói fiók élére került – a szépirodalmi kiteljesedés azonban itt sem adatott meg neki, sőt nyugdíjas éveiben sem: Kacsó Sándor érdekes, dokumentum értékű önéletrajzi emlékezései nem nőttek regénnyé, önértékű memoárirodalomná – nem támasztották fel a viszonylag korán publicisztikába eltemetett író.)

De az igazsághoz tartozik, hogy a publicisztika nem zárja ki eleve az írói megnyilatkozást, az esztétikailag mérhető teljesítményt – az újságban élő, lehetséges műfajokban sem! Ady, Kosztolányi után kell-e még ezt bizonyítani? A Jékely-életmű paradoxona, hogy a negyvenes évek közepén éppen a publicisztikában alkot kiválót az iménti ítélet megfogalmazója. Dúsán áradó tehetségét (annak egy részét) publicisztikai tettekre „konvertálta” – anélkül azonban, hogy konvertitává lett volna. A napilap biztosította keretek között *műveket* alkotott: az idézett kritikai-irodalomtörténeti esszéken kívül riportot, lendületes, költői szárnyalású publicisztikát, prózaverssé önálló alkalmi cikket. Jóval többet – sőt súlyosabb szavút! –, mint amit *A Bárány Vére* kötet felmutat.

Újságszerkesztői státusának szinte az első pillanatától „hírfej”-ben, kis színesben, majdnem-karcolatban visszhangozza a város eseményeit, népe új történelmét – meg a régít, amely rávetül a mai ember ünnepeire és hétköznapijaira. „Mindent a győzelemért” jelszóval a címdoldalon jelenik meg a *Világosság* – és Jékely rövid hangulatképet ad egy kolozsvári belvárosi eszpresszóból, ahol meglepő jelenet tanúja: fiatal szovjet katona és magyar parasztleány teázik együtt, a háború (egy közösen megoldandó feladat) hozta össze őket valószínűleg arra a pár órára, napra. (*Bajtársak*. *Világosság*, 1945. március 10.) Az írás művészi értéke nem késztet megállásra, emberi hitelle, közvetlensége azonban számontartásra érdemesíti. A „*Gránátölő Részvénytársaság*” (1945. április 6.) szintén valóságközelséggel hat. (Hogy ez a riport mennyire benne gyökerezett azokban az időkben, mi sem bizonyítja jobban, mint a mottószerűen szedett szerkesztőségi megjegyzés: a cikk megírása óta az író Nagy István fiával történt baleset, miközben fel nem robbant gránáttal játszott.) Békésebb hírokat penget *A tordaszentlászlói patkóban* (1945. július 16.): a Kolozsvár melletti faluba ellátogató szovjet tiszt és Kurkó Gyárfás (ezeknek az éveknek vezető erdélyi magyar politikusa) a szentlászlói kovács szerszámát kézbe véve, tulajdonképpen a háború rémétől távolodik, és jelképes biztatást ad a karcolatszerűen előadott eset olvasóinak.

De ne ezekben a végül is rutinos újságírótól ugyancsak megkapható történetekben keressük Jékely írói megnyilatkozását. Olvassuk inkább újra a *Világsszabadság vértanúját* (1945. április 22.), amely szimpla beszámolónak indul (a 48–49-es ereklékiállításról), történelmi tényidézéssel folytatódik, hogy aztán az érzelmek felszításával mozgósítson, ne hagyjon kibúvót: „Az ereklék köteleznek. Ha őket tán meg is tagadnád, nem tagadhatod meg apádat, kik ezeket a szalagokat, porcelánokat és golyóbisokat megszerezték, megőrizték. Erdély földjén élsz, ahol, íme, mindig teremnek mártírok. S ha hited cserbenhagyással fenyeget, meríts erőt a ténytől, hogy nem vagy magadra: Petőfi Sándor szíve a segesvári síkon, Vasvári Pál boltozatos koponyája a gyalui havasok szakadékában, Józsa Béla csontkeze a házsongárdi temetőben: ezek azok a titokzatos hatalmak, melyek az első, az őszinte fohászodra segítségdre sietnek.” Józsa Béla, a kommunista mártír besorolása a szabadságharcos hősök közé már világos jele annak, hogy Jékely a megtartó „titokzatos hatalmak”-at nem elkülönítő, a népeket hagyományosan elválasztó módon szemléli. A következő „versszak” megerősíti ezt a hitünket; nem az oportunitás visszhangozása, hanem a költői beleélés őszinte hangja ez: „Aki belemélyedt egy pillanatra Avram Lancu teledyodott tekintébe, búvós kristállyal találkozott: nem másba látott bele abban a pillanatban, mint Erdély megbántott, futóbolonddá üldözött lelkébe. A havasok eme paraszti Lear királya élete második felében hitben, hívekben, hitegetőkben irtózatosan csalatva, faluról falura járva fújja-furulyálja álmai gyászindulóját. S ez az együgyű tilinkozás

sommás emlékiratokat helyettesít: szörnyű átkokat és panaszokat a nagy ármány, Bécs ellen, mely itt az erdők arénájában egymás ellen uszít kakaskodó népeket, s aztán páholyból – távcsővel, krinolinós hölgyek társaságában – fel-felkuncogva szemléli a szemet szemért, fogat fogért viadalt.” Az utolsó pár sor végképp eloszlát minden esetleges gyanút Jékely nemzeti elfogultságát illetően: „Nézd csak meg jobban: Nem ugyanaz a tűz villog-e az örült szempárban, mint amelyik ott foszforeszkál a nagy döblingi beteg, Széchenyi István tekintetében?” (A Széchenyi-napló későbbi fordítójának tollából tolul elő a költői kérdés!)

A történelem Jékely Zoltán számára állandó ihletforrás – a publicisztikában is. Hogyne írta „mámoros” cikket 1789. július 14. évfordulójáról, amikor az ifjúság örömet, szépségét, felszabadultságát társíthatja a francia nemzeti ünnephez, egy párizsi nappal és egy éjszaka emlékeinek felelevenítésében (*Emlékezés egy nyolc év előtti július tizennegyedikére*. Világosság, 1945. július 16.). De másfajta lírai hangulatokra ugyanilyen érzékenyen vagy talán még felfokozottabb költői átéléssel reagál. *Találkozás árva asszonyokkal* című jegyzetében (*Világosság*, 1945. szeptember 21.) szabályos verscsírát fedezhetünk föl: Kalotaszegen, „a jákótelki maradvány-fenyves peremén” találkozik egy feketeszoknyás, fehéringes, kásmirkendős fiatal-asszonnyal; „a távolbaszakadt emberét visszaváró magyar asszony szobra” magaslik föl a költő előtt e látványban, amely fölfakasztja benne a személyes fájdalmat is: a már vissza nem térő Mikecs László emlékét. E fájdalmak összegeződnek aztán Jékely 1946. húsvéti nagy békeszózatában, *A Bárány Vérében*: a húsvéti bárányvágás Nápolyban sokkszerűen átélte véres élményétől a hirosimai atombombáig sorjáztatja az öldöklés ellen tiltakozó gondolatait. Értetlenül, borzalommal áll a gyilkolás ösztönének régi és új megnyilvánulásai előtt, s igazából csak kérdéseket tud szembeszegezni e szomorú tapasztalatokkal: „Miért nincs nagyobb pillanatnyi diadalod – még ha utána a megbánás és lelkiismeret-furdalás raszkolnyikovi rémőrái is következnek –, mint embertársad megölése? S miért tölt el sötét mámorral az intézményes öldöklés legtökéletesebb formája, a háború zászlós és virágdiszes ceremóniája? Miért éreznek a magasból bombát hullató pilóták ördögi kéjt, amikor a hatást fényképezik? S főleg mi az az erő, mely a háború megszabta kötelező gyilkolási arányon felül az egyenruhás embert önkéntes vállalkozásokra sarkallja, hogy hatására képes felebarátait tömegsírok szélén agyonlőni, sorban kullogó foglyok közé spreccelni a géppisztollyal, karóval noszogatni «kollégái»: elcsigázott hadifoglyok vánszorgó menetét?” E hatásos, valóban reprezentatív (publicisztika-gyűjteményének címét méltán viselő) Jékely-esszé utolsó passzusa közvetlenül is erdélyi tanulságokat összegez a „Ne ölj” parancsának megismétlésével és a voltaire-i figyelmeztetéssel: „Ne gyűjtsd meg a szomszédod házfedelét – hogy a tiédet se gyűjthassák meg.”

A jelent és a múltat, népeket és embereket összekötő hid építésének szent megszállottságában sűríti új erdélyi tapasztalatait is tanulságos újságcikkekben, esszékben. A napilap mahelyében a pillanatnyi szükségletek fölé emelkedő, művé érett írásai közül a *Maradandóságunk zálogai* (*Világosság*, 1946. január 4.) a varázsos hatású dalénekesnő, Török Erzsébet kolozsvári hangversenyéhez kapcsolódik, ám „a Bartók, Kodály, Szabolcsi és más zeneszerzők kezétől kiásott régi magyar dalok” szárnyai messze röpitik a költői gondolatokat – vissza a Farkas utcai gyermekkorba, az Apáczai Csere János és Bethlen Gábor korát idéző kollégiumi emlékekhez, a kertből előásott leletekhez: „Egy ballagó, szomorú lovast ábrázoló, félbetört kályhacsempé, egy kézkománcú nagy tál feliratos darabja, egy földolajtól színjátszó üveg – elegendő volt ahhoz, hogy maga körül, szinte varázslatszerűen, a jelentől teljesen különböző hangulatot igézzon... Az elsüllyedt magyar világ üzent ezekből a szemétrevetett romcsokból, ugyanaz a földbe költözött, majdnem geológiaiainak mondható energia, amellyel azután, érettebb lélekkel, Balassa, Zrínyi vagy Csokonai-versekben találkoztunk. Máskor egy kalotaszegi vagy székelyföldi szolgálóleány ajakán zendült valami babonás mondóka, dalfoszlány, ismét másszor öreg hóstáti gazda beszélgetett a lovával, vagy vén koldusasszony rimánkodott a templomfal zugában s attól vett körül hirtelen ugyanaz a varázs.” A földmélyéből azaz a múlt feneketlen kútjából előkerült értékeket hallja ki Jékely Török Erzsébet dalaiból; és ez már nem „viz-

szatemethető kacat – hanem életünk, mindennapjaink megszépítésének, elbírhatóvátételének úgyszólván „közsükségleti cikke.”

„Közsükségleti cikk”: ez a színét-erejét veszített közgazdasági kifejezés, amelyet naponta kopta, unokáknak manipulálható-laposra, Jékely Zoltán publicisztikájának nemes kulcsszava. Nem úgy persze, hogy sűrű előfordulásával porba rántsa költői nyelvét, hanem a lényegre utalón. Jékely legjobb újságcikkei, amelyek inkább az esszé vagy a prózavers minősítést érdemlik, két-ös ihlet – a szolgálat és a szépség – jegyében születtek. Ennek a publicisztikának mintadarabja a *Soha senki el ne olt-hassa!* (*Világosság*, 1946. február 11.), melyet az erdélyi magyar tudományegyetem újjászületésének alkalmából írt. A Kolozsvárt, illetve Marosvásárhelyt (az orvostudományi karral) kaput nyitó Bolyai Tudományegyetem homlokzatára elképzelt freskón együtt véli látni a raffaeli tógás-jelenetet és a kuruc-labanc idők borzalmait elől a Székelykő barlangjába menekült enyedi diáksereg képét; „reneszánsz csarnok vagy kőszikla odva ad-e új menedéket?” Boldogság és féltés együtt szól e hajdani Jékelyvezércikkben...

IV. Hírdézés

Jékely kétéstendő *Világosság*-szolgálatát – noha a művészeti rovat szerkesztője ő – mégsem annyira az esztétikus forma keresése jellemzi, mint inkább népének politikai szolgálata (amelyet lehetőség szerint összekapcsol eredendő formaigényével, az esztétikummal). Egy napilapnál dolgozó újságíró eleve nem határolhatja el magát az események szabta feladatoktól – különösen nem egy olyan átmeneti időszakban, mint amilyen az 1944 ősze és 1946 közötti volt. *Írók a nép között* címmel a *Világosság* 1945. október 15-i számában megjelent (aláíratlan, tehát szerkesztőségi) híradás nemcsak azért érdekes, mert négy korábbi *Termés*-munkatárs (Asztalos István, Böződi György, Horváth István és Jékely Zoltán) közös országjárásáról számol be (a Kisküküllő és a Maros völgyében tett útról), hanem mert a Romániai Magyar Írók Szövetsége programjának gyakorlati oldalára vet fényt: „Az írók azzal a meggyőződéssel tértek vissza Kolozsvárra, hogy az erdélyi magyar néppel való bensőséges találkozás mindkét félre lelki gyarapodással járt. S ez a tapasztalatuk igazolja az Erdély-járó terv fontosságát és célszerűségét.” A riporteri feladatokat mások végzik, Jékely ha nem is íróasztalhoz, de Kolozsvár irodalmi-művészeti életéhez kötött szerkesztő, ez azonban korántsem jelenti azt, hogy kivonná magát a közéleti tájékoztatás munkájából. Ír ő színes riportot a béke hangulatában lezajlott Hója-erdei május elsejéről, a ferencrendiek kolozsvári nyomdájáról (ahol 1848-ban a szabadságharcosok kiáltványai készültek, most pedig magyar–oroszl társalgó könyvet állítanak elő a gépek), politikai kommentárt fűz a transznisztriai tömegmészárlás főbűnöseinek bukaresti peréhez és a munkások adakozó kultúra-pártolásához. *Magyar-román testvériség!* cím alatt a Magyar Népi Szövetség 1945. májusi kolozsvári ünnepi sereg-szemléjéről mondja el gondolatait, Groza Péter, „a demokrácia Romániájának miniszterelnöke” sétatéri beszédét méltatja. Az erdélyi magyar ember alapállását jellemzi Jékely – azét, aki meghallgatta Groza szavait: „Lelkében jobban megfontolt hűség fog. Szövetségre lép azzal, aki az üldöztetések, megaláztatások, a tévhitek és csalatokok keserves esztendei után becsületes békejobbot nyújt feléje. S mi hiszszük, hogy hitének és hűségének jutalma ezúttal igazi emberség lesz, felebaráti megbecsülés és jószomszédi békesség – abban az Európában, mely nem teremhet többé semmiféle emberi nemzetnek szolgálatot.” Jékely itt, de más cikkeiben is a realpolitika hívének mutatkozik. A kilencvenhárom éves korában elhunyt Sándor Józsefet, az EMKE (Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület) elnökét, „a demokrácia legöregebb erdélyi harcosát” éppen realpolitikusi érdemeiért méltatja. Sándor József „ellensége volt minden kalandorpolitikának s a román–magyar jogegyenlőségért vívott harcban nemcsak a román, hanem a magyar reakcióval is szembekerült” – olvasuk Jékely megemlékezésében; politikai magatartásában Sándor József következetes maradt a bécsi döntés után is, rámutatott a német imperializmus bűneire, 1941. március 15-i beszédében pedig számon kérte a kormányzattól a márciusi eszméket. (El-

lenzéki magatartása miatt megfosztották vezető szerepétől az EMKE-ben, s ezt csak a felszabadulás után kapta vissza.) Jékely cikke tulajdonképpen kísérője Balogh Edgár elsőoldali publicisztikájának, *A romániai magyarság nagy halottja* búcsúztatásának. („Tolnai Lajos, a századvég nagy magyar regényírója nevezte el az erdélyi életet sötét világnak – írja a *Világosság* 1945. június 8-i számában az MNSZ-politikus főszerkesztő –, s Erdélyből hozta Szabó Dezső is a világtalan falu nyomasztó képét. Sándor József, az Erdélyből menekülő szabadságharcos honvédiszt fia, gyermekkorától kezdve az erdélyi sors vigasztalanságával csatázott s nemzedékek küzdelmeit élve át, végül is átadhatta Kossuth Lajos paroláját a ma demokrata erdélyi magyar emberének.”)

A szabadságharcos eszmék jogfolytonossága Jékelynek éppolyan drága, mint a szóbanforgó évek romániai magyar politikusaiknak. 1945-ös *Október 6-i* vezércikkében a nemzeti fájdalomnak ad hangot, de szól a különböző nemzetiségű áldozatok közös mártíriumáról is: „áldozatok nem egyetlen nemzet magánügye volt, hanem az egész világé! A világszabadságért haltak meg, mint Petőfi Sándor.” A közelebbi múltat ugyanígy építi be írásaiba. Az 1945-ös kolozsvári „szabad könyvnapok” eseményeit rögzítő riportjában például így emlékezik: „A Móricz Zsigmond Kollégium öreg ponyvájú, friss zöld levelekkel bélelt szárnyékából Móricz Zsigmond életnagyságú arca tekint felénk, s olyan jószágos, hogy szinte él. Utóvégre még három évvel ezelőtt itt volt, jelen volt, és ifjú híveitől körülvéve csoszogott-botozott ide-oda a városban...” (Amint a cikk beszámol róla, ebben a sátorban most Veres Péter könyve fogy a legjobban.) Irodalom és politika, irodalompolitika így van jelen ezekben a hónapokban Jékely és pályatársai életében, munkájában. A *Világosság* korabeli olvasói számára nyilván nem volt meglepetés az 1945. november 11-i címoldali hírben, a Magyar Népi Szövetség százas (intéző) bizottsága marosvásárhelyi értekezletének előzetesében kinyomtatott bejelentés: „Ami még sohasem történt meg a magyar közéletben: a marosvásárhelyi értekezletre meghívást kaptak íróink is, a magyar népi lelkiismeret őrei.” Az ünnepi alkalomra előkészített irodalmi est meghívottjai: Asztalos István, Gaál Gábor, Horváth István, Jékely Zoltán, Kacsó Sándor, Kiss Jenő, Méliusz József, Molter Károly, Nagy István, Szemlér Ferenc és Szentimrei Jenő.

A bizalom – bizalmat szül. Jékely nem csupán érzékeny elemzőként, megbízható esztétaként jelentkezik kritikáiban (így e vásárhelyi MNSz-értekezlet alkalmából rendezett képzőművészeti kiállítás bírálatában is), hanem művészetpolitikai erőnyeket is felmutat. A Mojszejev-táncegyüttes kolozsvári vendégjátéka például alkalom arra, hogy szembesítse korábbi emlékeit, Nizsinszkij-ék kifinomult cári balettjét a népi tánc mojszejevi koreográfiájával. Jékely mindjárt párhuzamot von, egyben pedig a hagyományok továbbélésének módját kutatja: „Igor Mojszejev ugyanis nemcsak a jelen népművészetét emeli világszínpadira rangra, hanem leszáll az elmúltak közé is, mint ahogy Kodály sem éri be a még élő zenei formákkal, de gyöngéd kézzel lapozgat porosodó daloskönyvekben is.” A Mojszejev-együttes hatását forradalminak látja, és reméli, hogy visszhangot kelt „a magyarság körében, a népből jövő megújulást váró művészi berkekben, abban az országban, ahol a népi tánc annyi változatban él és lüktet tájak szerint – sokakat fog hasonló kezdeményezésre ösztönözni.”

Ezekben a hónapokban Jékely vezércikk-szinten is vállalja az új szellemű „igehirdetést”. A néhány idézett példa mellett továbbiak is kínálkoznak a bizonyításra – így szerkesztőségi cikkek, amelyek azonban stílus- és motívum-elemzéssel több-kevesebb biztonsággal azonosíthatók és besorolhatók a Jékely-életműbe. Ebbe a kategóriába számíthatjuk a *Világosság* 1946. március 15-i vezércikkét is, a *Hidépítést*, amely a Magyar–Román Társaság Bukarestbe várt küldöttjeinek, Kodály Zoltánnak, Tamási Áronnak, Zilahy Lajosnak jószolgálati útját harangozza be, s az Erdély felett feszülő „szivárvány-híd”-ről elmélkedik, reálisan, az „idealista eszmehirdetők” álmait a valóság tényein mérlegelve. A cikk címűl választott Arghezi-motó ugyan-csak Jékelyre vall: „Hadd építsünk csodát most annyi romból.” És őt sejteti az Enescura, főképpen pedig Victor Eftimiura való utalás is.

A *Világosság* szerkesztői közül ugyanis Jékely Zoltán az, aki jelen van minden fontosabb kolozsvári román művelődési eseményen, interjút készít ide látogató vagy

itt élő román írókkal, szemlézi a magyar irodalom román visszhangját, népszerűsíti az újraalakuló kolozsvári román színház és opera előadásait. 1944 decemberétől (!) megszokás nélkül vállalja és végzi ezt a munkát (sőt 1946 után, Budapesten sem lesz hűtlen a hidépítés eszméjéhez: igazolják a román lírából készült kiváló fordításai). Rendkívül tudatosan teszi ezt. 1945 májusában például jegyzetet ír a *Bajazzók* kolozsvári magyar előadásáról, Bretán Miklós román operaénekes beugrásáról Tonio szerepében (magyarul), illetve a magyar művészek vendégfellépéseiről a román operában. E tényekből adódik a következtetés: „Erdély, a nemzeti kérdések régi átkú tűzfészke, manapság a békeesség és felebaráti egyetértés megkapó példáit mutatja.” Egy nyugodt, szép jövőképet rajzol fel ennek alapján: „S ez a taps már a jövődöt döngette, azt az időt, amelyben vicssorgás nélkül fognak egymás mellett élni: imádkozni, művészkedni, szeretni és meghalni Erdély népei.” Természetesen ugyanezt várja, reméli az írók találkozásaitól, tanácskozásaitól is. *Miről tárgyalt a román és magyar írók kis parlamentje Kolozsvárt?* címmel (Világosság, 1945. október 29.) részletes beszámolót ad a Bukarestből érkezett román írószövetségi küldöttek (köztük Zaharia Stancu, Gala Galaction) s a hozzájuk itt csatlakozó Emil Isac tárgyalásairól az erdélyi magyar írókkal. Jékely a cikk bevezetőjében újrafogalmazza az írók békítő, kapcsolatteremtő, közelítő – végeredményben politikai – szerepéről vallott hitét, meggyőződését, összhangban a Magyar Népi Szövetség és a *Világosság* programjával: „A román és magyar sors fordulataihoz az íróknak eddig vajmi kevés közük volt. Ady szavára, aki több versében érezte az egymásrautaltság tragikumát, nemigen figyelt fel se Budapest, se Bukarest. Vítás kérdésekben jóformán nem mi magunk, hanem távoli hatalmasságok döntögettek... A szabadság megvalósulása útján, a haladó népek vezetői közt végre ott találjuk az írókat is. Szellemi kézfogásuk egybeesik a román és magyar vezető politikusok tetteivel, melyek nemrég a háború zajlásában csak álmok ha voltak.” A riportrész sorra ismerteti a felszólalásokat; kiemelendő közülük a Zaharia Stancué, melyben szó esik az okiráltságbeli és az erdélyi hangulat különbözőségéről; érdemleges az Ady büvkörét nem felejtett Isacé is. Mihail Celarian ezt nyilatkozta: „Gyakorlati tervünk: egy kétheti vagy havi folyóirat megindítása, mely romániai magyar és más nemzetbeli írókkal együttműködve szolgálja a nagy békeesség eszméjét. A magyar műveknek itt előjogokat biztosítanánk.” Szentimrei Jenő színvonalat kért, és azt, hogy „közös irodalmi fórum ellenőrizze az érintkezések megnyilvánulásait”.

A hivatalos alkalmakon túl Jékely a személyes érintkezés, véleménycsere lehetőségét keresi. Kitűnő példája az emberközeli, irodalom- és kultúráközpontú, őszinte és mégis mélységesen politikus megnyilatkozásoknak a *Beszélgetés Proust román fordítójával* (Világosság, 1945. november 8.). A román Pen-Club főtikári minőségében Kolozsvárra érkező, az erdélyi magyar írókat a nemzetközi írótársaság munkájába ismét bekapcsolni óhajtó Cioculescu („a világjáró literary gentleman”) a kolozsvári alispán, Csögör Lajos vendége, az ő házukban folyik a beszélgetés, főként franciául, román és magyar kifejezésekkel tarkítva. Cioculescu 1922-ben itt járt egyetemre, azután került Párizsba. Proust-fordításához 1938-ban kezdett, akárcsak Gyergyai Albert. (Jékely itt megjegyzi, hogy egy fejezetet Kuncz Aladár már 1928-ban lefordított az *Erdélyi Helikon*ba.) A baráti hangulatú társalgás során Szentimrei nekiszegzi Cioculescunak a kérdést: mi a véleménye a magyar–román barátságról? A válasz egyenes – és telibetaláló: „Nevelés és idő kérdése. Nem rólam és Önről van szó személy szerint, hanem tömegekről! A mi barátkozásunk még nem minden. A tömegeket pedig csak nevelés és idő fogja egymásrautaltságuk tudatára ébreszteni.”

Ezzel a becsületes és reális állásfoglalással cseng össze a Zaharia Stancué (*Román író vallomása Erdélyről*. Világosság, 1945. november 12.), amely eredetileg a *România liberă* hasábjain jelent meg, Bukarestben, az erdélyi út nyomán, *Egy gyógyítható betegség, a sovínizmus* címmel. (Föltételezhetjük, hogy Jékely fordította magyarra – erre enged következtetni a fordításszöveg irodalmi szintje, valamint az a tény, hogy két héttel előbb ő írta a beszámolót a kolozsvári „írói parlamentről”.) Stancu cikkének lényegi újdonsága – összhangban a Cioculescu-nyilatkozattal és ezen évek más demokratikus személyiségeinek, mindenekelőtt Groza Péternek, azaz Petru Groza mi-

niszterelnöknek a magatartásával –, hogy a gyógyítandó betegség jeleit nem csupán a másik fél viselkedésében látja meg, hanem ugyanúgy nyugtalanítják a saját nyelvi-nemzeti közösségében megfigyelt szimptomák. A teleormani parasztfiúból lett bukaresti író a közös törekvéseket állítja középpontba, Adyt említi tisztelettel, követendő példaként. („Egész életműve egy hatalmas forró hívás, izzó követelés az őszinte román-magyar testvériesülés érdekében.”) A Jékely leírásából ismert eseményre pedig így emlékezik, így értékeli jelentőségét: „Egy kolozsvári házban a bukaresti román írók néhány órán át beszélgettek magyarul író testvéreikkel. Voltak ott magyar írók, kiknek neve rég túljutott közös hazánk határán. Minden arcra jóhiszeműséget olvashattam le, minden szívben és minden kinyújtott kézben az őszinte barátság melegét érezhettem s a vágylobogását, hogy népeink közt a legmélyebb szeretet s a legteljesebb egyetértés épülhessen.” (Zaharia Stancu nem említi neveket, de tudjuk más közleményekből, hogy e találkozón Szentimrei és Jékely mellett jelen volt Benedek Marcell is.)

Vissza-visszatérő példa, hivatkozási alap: Ady Endre. A költő (27.) halálévfordulóján, nyilvánvaló politikai célzattal, Jékely Zoltán terjedelmes cikkben ismerteti Ady költészetének román visszhangját. A közeledés, barátkozás alkalmát látja az Ady-émlékezésben, a felület alá ás, a mélyáramokat keresi. Íme: „Nem tudom, a magyaron kívül van-e vajon ma nép Európában, melynek több köze volna Ady Endréhez, mint a román népnek? Talán a francia... Míg azonban a román néptől a közös életforma ihletéseit, a testvérbánat sajkását kapta, addig a franciaság inkább csak költői rebbenéseken és megérzéseken át szívárgott át nagyon fogékony költőiségébe.” E bevezető után kortárs román írókat idéz a *Lumea*, illetve a *Libertatea* című lapból. „Barátsága a kortársok iránt nem volt színlelés” – írja Emil Isac (és ismétli Jékely); hivatkozik Tisza István-ellenességére, a nemzetiségek iránti türelmességére: „Ady úgy szólt akkor, ahogy minden igaz költőnek ma is szólnia kell: nem uszít gyűlöletre a megtiportak ellen s nem követel még több láncot azokra, akiket a nyirkos múlt vasra vert.” Isac szavainak hitelét növeli, hogy nem fest Adyról idillikus vagy szoborszerű képet. („Ha nem költő, nagy demagóg lett volna; volt benne valami Dantonból és Robespierre-ből és sok-sok az orosz messziánistákból. Szerette a könyvet, az asszonyt, a gyermeket, a forradalmár-életet és a fejedelmi ruházkodást. Ego-centrizmusa az önkívület fokára csapott a párizsi utcán, ahol a járókelők nem ismerték és nem süvegették meg.”) Victor Eftimiu szintén Ady román-barátságáról szól. A román szimbolista Macedonskival állítja párhuzamba, akit azért nem ismertek el érdemei szerint, mert „túlontúl nyugati húrokat pengetett”. A terjedelmes recenzió Eftimiu-idézettel zárul, Ady szellemét ébreszti: „Versei mind életesebben élnek, prófétái lelke pedig a Gyalui-havasok és a Kárpátok felett köröz, a Dunától a Tiszáig, mint e két nép testvériesülésének jelképe, ama két népé, mely jó ezredéve lakozik egymás mellett s fog is lakozni, míg a világ világ ezeken a téreken.”

Eftimiu a román-magyar közeledésnek már régi híve és hirdetője – természetes hát, hogy Jékelynek találkozása van vele. A *Prométheusz* szerzőjének kolozsvári látogatása ad alkalmat, 1946 márciusában, csapongó voltában is érdekes beszélgetésükre. Föltehetőleg rövid színházi együttlétük alkalmával született Jékely hangulatos – portrét és interjút elegyítő – írása a *Világosságban*. A fiatalabb magyar írótárs már-már irigykedve jellemzi a román drámaíró. (A színházi függöny előtt „jár-ke, gesztikulál saját árnyékával háta mögött. Molière lehetett tán ilyen magabiztos és otthonosan mozgó, amikor szerző, színész és igazgató volt egyszemélyben, saját színpadán.” De „civilben” is ugyanilyen határozottnak látja Kolozsvár vendégét: „Író élete egyetlen csodálatos utazás az emberek között, utazás még akkor is, ha valami ideig-óráig röghöz is köti.”) Jékely, aki minden alkalmas pillanatot megragad a jövő fűrészésére, az épp Moszkvából hazatért Eftimiut szovjetunióbeli élményeiről faggatja. Természetesen terítékre kerülnek román irodalmi (irodalomtörténeti) kérdések is, anekdotikus formában (Caragiale és Victor Eftimiu hajdani találkozása) vagy elvi szigorral. Eftimiu nyilatkozik például Coșbuc pozitív szerepéről „az Eminescu-féle századvégi pesszimizmus és Nirvána-tan” egyeduralmának megdöntésében; ezt az Erdélyben megőrzött latinitás fiatalos áramával, az európaiság felé történő nyitással

magyarázza. Egy hónappal később a *Világosság* részletet közöl Ertimiu színész-regényéből, a Jékely-fordításban rövidesen megjelenő *Bécsi szerelemből*: egy magyar vonatkozást is tartalmazó részletet, *Színész-babérok* címmel; a regénybeli Nárciszt a kolozsvári magyar színház művészei koszorúval köszöntik, „melyen együtt diszelegtek a magyar s a román nemzet színei”.

Victor Eftimiu személyéhez (is) kapcsolódik az újra napirendre került Pen-Club ügye: Jékely lapja 1946. április 21-én adja hírül, hogy Eftimiu, a román Pen elnöke tárgyalásokat kezdett a Romániai Magyar Írók Szövetségével a romániai Pen-Club magyar tagozatának felállításáról. A június 3-i híradásból pedig már arról értesülünk, hogy a magyar alosztály újrakezdte működését, s az új tagok közt – Balogh Edgár, Benedek Marcell, Gaál Gábor, Nagy István, Asztalos István, Kiss Jenő, Méliusz, Szabédi, Tavaszgy Sándor, Zolnai Béla és mások társaságában – ott van Jékely Zoltán is. És még egy, nem lényegtelen adalék a *Világosság* Eftimiu-bibliográfiájához: Jékely egyenesen a *Revizorhoz hasonlítja Az ember, aki látta a halált* című vigjátékot, az előadás színész-rendezőjét, Lantos Bélát pedig mint a pályája legszebb állomásához érkezett művészt dicséri (*Az Eftimiu-darab fényes sikere a kolozsvári Szentgyörgyi Színházban*. *Világosság*, 1946. május 27.).

Erdélyben ilyen hid-embernek ismerik a kolozsvári lírikust, Emil Isacot is. Hozzá haza megy el Jékely – és ott is Adyval találkozik: „A könyvtárszobában menekülések és költözködések: a drága könyvek, a huszadik századi költői Európa letéteményesei, a teljes magyar nyugatos irodalom részint földön vagy foteleken, rögtönzött polcokon, asztalra rakva. Az egész kultúrhistóriai múzeumban Isac ifjúkori barátjának, Ady Endrének halotti maszkja uralkodik, mint valami rejtelmes mosolyú bálvány egy keleti templom-zúgban. Európai szellemű ember hajléka ez...” Múltat-jelent megértőn, a jövőt reménykedve jelzi Jékely, Isac otthonában, otthonából széjjelnézve. Bizakodásra ad okot a műfordító Costa Carei következetes tevékenysége is. Petőfi, Ady, József Attila román tolmácsával szintén Kolozsvárt beszélget Jékely (*Costa Carei folytatja a munkát*. *Világosság*, 1946. augusztus 5.), kevéssel azután, hogy a lap egy másik munkatársa (bizonyára Méliusz József) Bukarestben, a nemzetiségi minisztériumban kereszte föl a jeles kultúrdiplomatát (*Beszélgetés Costa Carei-vel, Petőfi román fordítójával*. *Világosság*, 1946. július 29.). „Most ismerkedünk meg test szerint – amúgy, lélekben már régóta számontartjuk egymást” – írja Jékely, az 1935-ös budapesti kezdeményre utalva, amelyben Costa Carei-nek meghatározó szerepe volt. „Azok az írók álltak köréje, akiknek most a romokból épülő magyar világ küzdőterein van komor és súlyos szerepük: Zilahy Lajos, Illyés Gyula, Kovács Imre, Erdei Ferenc.” („De szoros barátság fűzte Hunyady Sándorhoz is.”) A baráti, kollegiális társalgás rövidesen Adyra fordul; Costa Carei Ady-fordításairól a legteljesebb elismeréssel nyilatkozik a költőtárs, általa és általuk pedig újlag hitet tesz a magyar–román sorsközösség mellett. „Bele-bele olvasunk a fordításokba s ismét érezzük, amit már annyiszor éreztünk, egy-egy románra fordított Ady-verssel találkozván, hogy Adyt nyugat-európai nyelven inkább csak meghígitani, de románra átültetni lehet. A román nyelvkincs, a táji azonosság, a létkérdések közösarcúsága Adyt teljesen nosztrifikálható költővé teszi. Persze, ember kell hozzá. S Ady Costa Careiben emberére akadt.” Magyar köteteket vásárolnak a bukaresti műfordító számára, köszönetképpen. „Gesztusát viszonzni úgysem lehet” – állítja Jékely, hozzátéve, hogy Costa Carei-nek „magyar megfelelője egyelőre nincs”.

Közel négy évtized távolából már helyesbíthetjük Jékely állítását: a Petőfit, Adyt, József Attilát románul megszólaltató, hídépítő elkötelezettségéhez mindvégig hű Costa Careinek van magyar megfelelője – elsősorban épp Jékely Zoltán személyében; Eminescu, Arghezi, Blaga, Bacovia, Ștefan Augustin Doinaș magyar nyelvű költői tolmácsolásával nem csupán törlesztett az adósságból, hanem újabb nemes versenyre hívta ki román költőbarátait. Ezt tette riportjaival, interjúival, szemlecikkeivel és szinkritikáival is – mennyiségileg és minőségileg egyaránt jelentős publicisztikai munkásságával, amelyet ideje volna feltámasztani a *Világosság* első három évfolymából.

(Folytatjuk)

A KÖLTŐ ÉS A MŰFORDÍTÓ

Szemelvények egy készülő Kálnoky László-monográfiából

Kálnoky az 1940-es években csatlakozott a magyar műfordító-költökhöz, az ötvenes és a hatvanas években pedig alkotóereje nagy részét erre a műfajra áldozta, amint erről sokat emlegetett és magas szinten vitatott versében, *A műfordító halálában* keserű szavakkal nyilatkozott: „szilánkra kell annak hasadnia, / aki fordított teljes életében. / Ha meghalok, fakadatok kacajra, / szíveteket a részvét meg ne csalja. / Mondjatok rám kemény ítéletet:” – és így tovább; gyakran idézik a „saját vérét idegen szellemekbe” töltögető, a kiüresedéstől és a széteséstől féltő költő panaszát, irgalmat elhárító önvádját. A *Shakespeare: XIX. Henrik* ugyanakkor azt is jelezte, hogy a szerepjátszás, a parodisztikus hajlam, az utánzó gúnyorosság is ott bujkált nem éppen egyértelmű műfordítás-ellenességében, s később ő maga és kritikusai egyaránt kifejtették, mi mindent köszönhet életműve annak a költői tréninget, munkát és megélhetést jelentő tevékenységnek, amelyet az ismert Németh László-i hasonlat nyomán – némi egyoldalú igazságtalansággal – a gályapad képzetével kötünk össze. Németh és Kálnoky (joggal, okkal) panaszkodó típusok voltak, de egyben kivételesen tanulékonyak, inelligensek: nincs olyan mélypontja életüknek, ahonnan – „de profundis” – ne látnának rá a szellem magaslataira, az akár kényszerűségből támasztható érték világára.

Ami a történeti sorrendet illeti, Kálnoky először (középiskolás kori próbálkozásait nem számítva) a *Márvány és babér* című, Olaszországról szóló verseket tartalmazó antológiában szerepelt műfordítóként. Azután egy Vas István szerkesztette Stephan Zweig-kötet függelékében jelentek meg Verlaine-fordításai (később jócskán átdolgozta őket), majd Racine *Britannicusát* magyarította a Franklin kiadónak. Az ötvenes évek világirodalmat bemutató antológiáiban rendre ott találjuk a nevét. Megcélozza, és Csorba Győzővel elnyeri a Faust II. részére kiírt műfordítói pályázatot (az ő munkája 1956-ban jelent meg először, Csorbáé 1959-ben). Önálló műfordításkötetei: *Szeszélyes szüret* (1958), *Égyűrűk* (1967), a szerelmes versekből összeállított *Szerénád* (1974), a XX. századi „modern” lírát közveitő *Déltenger* (1978), majd két reprezentatív összegzés: *A lehetséges változatok I–II.* (1981), valamint a *Mázsákat görgetve* (1985) című gyűjtemény, alcíme szerint Elbeszélő költemények Kálnoky László fordításában. A már mennyiségi arányaiban impozáns műfordítói életmű jó része még így sincs egybegyűjtve vagy újra kiadva, *A lehetséges változatokba* például a „kisebbségi” fordításoknak, túl szigorú rostálás után, csak egyharmada került bele, a drámafordítások pedig, köztük Molière *Amphitryonja*, Racine említett *Britannicusa*, Schiller *Stuart Mária*ja, s persze ide tartozik a *Faust II.* is, egyelőre hiányoznak a virtuális életműkiadástól. A teljesség kedvéért megemlítendő, hogy alkalmasint prózát is fordított, egyebek között Daudet *Tarasconi Tartarin-jét*, egyik elődjét a vidékiességet gúnyoló anekdotizmusban, különösképpen ábrázolásban, de az efféle, valószínűleg jövedelmezőbb feladatok kevésbé vonzották, mint a verstolmácsolás. A hatvanas évek végén (igazi aktív műfordítói korszaka befejeztével) kelt nyilatkozata szerint 50 000-nél jóval több, 100 000-nél valószínűleg kevesebb verssort fordított magyarra. Ez a becslés az újabb gyűjtemények, kiadványok figyelembe vételével inkább szerénynek tűnik fel, mint hivalkodóan túlzónak.

A műfordításról szóló magyar szakirodalomban kialakult egy általános, nagyjában-egészében hiteles konszenzus, amely arra épül föl, hogy a Nyugat első, nagy nemzedéke (Batis, Tóth Árpád, Kosztolányi) a „szép hűtlenség” jegyében fordult az

idegen költökhöz; szép magyar verseket akartak közreadni, s ez a cél a művek megválasztásától a tartalmi meg a formai hűség dolgáig (ezúttal ideértve a mondatlejtést, a képalakítást, a metrikát, a zeneiséget stb.) fölzsabadította őket; a pontosság, az eredetihez való ragaszkodás béklyóját aránylag még kevésbé érezték. Szabó Lőrinc, s az ebben az összefüggésben a kelleténél kevesebbet emlegetett Illyés szabatososságra törekvő igénye tanúskodik az ízlésváltásról, egy talán precízebb, szárazabb, de az eredetihez hívebben ragaszkodó műfordítói ars poetica létrejöttéről. Az *Örök barátaink* így értelmezett korszakos jelentőségét minden méltatója elismeri, a Kálnoky-filológia is Szabó Lőrincet tekinti mércének, összehasonlítási alapnak. Kálnoky és költőtársai – Rónay Györgytől Nemes Nagy Ágnesig, Rába Györgyig, Lator Lászlótól Garai Gáborig, Vas Istvántól Fodor Andrásig – valamint olyan kritikusaik, mint Lengyel Balázs, Határ Győző és mások, a kétféle elv és eljárás szintézisének akarásában találkoznak. Garainak adott interjújában Kálnoky így fogalmazta meg ezt a tágas fölfogásban nemzedékinek vagy korszakváltónak nevezhető törekvést: „A műfordításban eszményképem tulajdonképpen Babits, Tóth Árpád, Kosztolányi zeneiségét összeegyeztetni Szabó Lőrincnek az értelmi pontosságával, a mondatszerkezetet is visszaadni akaró törekvéssel. Én úgy éreztem, hogy a kettő között talán egy szerencsés kompromisszumot lehet létrehozni, vagyis a Nyugat nagyjainál pontosabban, kevesebb szabadságot véve, viszont Szabó Lőrincnél oldottabban, zeneibben kellene fordítani, kivált olyan költőknél, mint például Verlaine, akik nagyon is zeneiek (...)”. Az a gondolat, hogy Szabó Lőrinc fogalmi és mondattani pontossága Verlaine fordításakor hátrányként üthet vissza, Rónay György egyik korábbi kritikájában is megjelenik; a harmadik nemzedék és az újhordasok közötti műfordítás elvi egyezések jelzésére, sok más példát elhagyva, még Rába Györgyöt idézzük: „A magyar versfordítás történetében Szabó Lőrinc tört utat annak az iránynak, mely fő célját az idegen vers gondolati vázának közvetítésében találta meg. Módszerében a fogalmakra sarkított, szókincsében és nyelvkezelésében egységesítő egyszerűsítés nyomai is megfigyelhetők. Kálnoky ezt az alapjában helyes elvet fejlesztette tovább.”

A korábbi műfordítói generációkkal való összehasonlítás másik időtálló látásmotívuma az, hogy a nyugatosok még valóban kalandnak, fölfedezésnek, hódításnak érezhették a fordítást, az ötvenes-hatvanas években erre a pályára szoruló költők–írók viszont tényleg „megrendelésre” dolgoztak, jobban ki voltak szolgáltatva a könyvkiadási politikának, mint elődeik. Sok, addig elhanyagolt érték, általában a klasszikus és különösen az oroszországi és a kelet-európai irodalom tájairól, ekkor vált nálunk honossá, mégis tagadhatatlan, hogy a szervezethez, a műfordítás nagyiparosítása korlátozta az egyéni tájékozódást kibontakozni engedő régebbi függetlenséget. Bizonyára a verszlés konzerválásában is volt némi része, hogy előbb Nyekraszovot, Hugót, Musset-t s a múlt századokbeli kelet-európai lírikusokat kellett fordítani (részben újrafordítani), s csak a hatvanas évek elejétől fogva kerülhetett sor Cocteau, Montale, e. e. cummings és társaik adaptációjára – jellemző, hogy Eliot híres versét, a *J. Alfred Prufrock szerelmes énekét*, éppen Kálnoky fordításában, Tandori Dezső az ötvenes esztendőkből Pilinszky János szóbeli recitálásból ismerte meg, s így vált afféle „népdalává”.

Kálnoky műfordítói mindentudásáról magasztaló jelzőket irt le a szakkritika. „Alázatos és szigorú munkája a legkülönbélebb hangok és stílusok egyenletesen biztos tolmácsolásával magasadik a nagyok mellé” – Lukácsy Sándornak ezt a megállapítást később csak fokozták, tetézték. Garai Gábor „a költői hangváltás rendkívüli tudatosságra és önfegyelemre valló képességét” emeli ki, „a saját egyénisége sohasem kandikál ki a versből, nem mossa el a stílári különbségeket és nem formálja át a maga hasonlatosságára a költők eredeti arculatát”. Fülep Lajos Pethes Imre-tanulmányából is emlékszünk arra a színész tipológiára, amelyik a beleélő, átélő meg a minden szerepre a személyiség bélyegét ráütő, önérvényesítő aktort állítja szembe egymással; Kálnoky műfordítóként a beleélőkhöz áll közelebb, maga is elmondja, hogy nagy költőket fordítva igyekezett beleköltözni személyiségükbe, átvenni lelkiállapotukat, magában „megteremtteni azt a belső feszültséget, azt a kissé transzszerű állapotot, amilyenben a költő a saját verseit írja”. Ezzel kapcsolatban alkotáslelek-

tanilag is izgalmas adalékot hozott nyilvánosságra Lator László *Az egyetlen változatok* című kritikájában. „Nem emlékszem, írta-e valahol Kálnoky László vagy csak baráti körben mondta el, hogyan szokott ő néha fordítani: éber figyelemmel, mégis ellazított elmével rámered egy-egy szakaszra, versbeli egységre. (...) És ahogy mereven nézi az idegen szöveget, egyszerre minden a helyére kerül, megvilágosul, ott van a kész magyar változat a szeme előtt, csak éppen le kell írnia.” Ez természetesen nem a fordítói ihlet romantikus misztifikálása (Lator is jelzi, hogy az ilyen módon készülő változatok sikere föltételezi a jelentés, a versmondattan, a forma, a dallam előzetes tisztázását s általában „a végtelen türelem s már-már önpusztító fegyelem” közreműködését), de utalás arra, hogy mint az igazi versek genezisében, a jó fordításokban is van valami szerepe a nem-tudatos elemnek, a nem könnyen racionalizálható heurisztikus élménynek. S talán még fontosabb kiemelni az egységes szerkezetben, a műegészen gondolkodás mozzanatát. A *Szerenád* kötet előszavában egy tizenhat soros, egyetlen mondatból álló vers tolmácsolásának nehézségéről azt mondta Kálnoky: „Ilyen nehéz esetben csak akkor boldogul a fordító, ha a tizenhat soros, egyetlen mondatot szét nem darabolható egységként képes felfogni, és nem találok rá jobb szót – szimultán módszerrel tudja fordítani, vagyis miközben egy sort megold, pillanatra se hagyja figyelmen kívül a többi tizenötöt.” Ezt a strukturáliszmusával rokon, az egész szerkezetet a részek összegénél magasabb egységnek tekintő szemléletet találóan mutatja be Alföldy Jenő Keats *Elmúlt a nap...* című szonettje fordítását elemezve.

Bármilyen hajlékonyan idomul is a műfordító az eredetihez, a költő egyénisége (ahogy Lengyel Balázs írja) vagy tollfogása (Rónay György) mégis „dolgozik a felszín alatt”, és még romantikus versek tolmácsolásakor is észreveszik nála a „kimért, tisztán komponált versszakokat”, a gondolatok kikerekítését, az óvakodást a disszonanciától: „ez a klasszicista izlés üt át a versfordításokon is”, summázza a tételt Lengyel Balázs, „inkább tisztogat, mint homályban hagy, s mindig kicsit költőileg megtold, kikerekít”. Rónay György is szól arról, hogy bár a körülmények nemigen engedték meg a fordító Kálnokynak, „hogy szíve vonzalmát addig a bizonyos boldog birtoklásig kövesse”, azért neki is megvan „a maga nagy, életreszóló és egzisztenciális szerelme –”, akit egyébként Baudelaire-ben fedez föl, míg például a *Faust II.* részéről úgy véli, „talán mégsem ez a költői terület és világ az, amely az ő személyes hajlmainak a legjobban megfelel”. Rónay az új magyar Baudelaire-t, Verlaine-t, sőt a szimbolista francia líra magyar antológiáját várná el Kálnokytól. 1961-ben ezt a megjegyzést Kálnoky addigi költészetének természete is indokolhatta, de a hetvenes-nyolcvanas években megújuló lírájának fényében immár jobban rálátunk a szimbolista poétikától eltérő költői-fordítói sajátosságaira is.

Műfordítói zsenialitását egyelőre csak szeszélyesen kiragadott példákkal igazolhatjuk, ahogyan ő maga is „szeszélyes szüretet” említett első ilyen típusú válogatása címében. Goethe, s különösképpen a *Faust* tolmácsolása az egyetemesség, a minden emberit befogadó nyíltság készségét föltételezi.

A *Faust II.* része (kb. 7500 sor a legváltozatosabb versformákban és rimképletekkel) magyarosításával régebben középrangú költők (Dóczi Lajos, Kozma Andor) próbálkoztak; Kosztolányi és Szabó Lőrinc részleteket adott belőle. Kálnoky egyhelyütt megjegyzi, hogy az optimális megoldásokat át is vette a korábbi teljes vagy szemelvényes fordításokból (kb. 75 sort). Az első rész legautentikusabb megszólaltatásai-ként Sárközi György (1947) és Jékely Zoltán (1959) munkáját tartjuk számon; Jékely már 1942-ben megjelentette Kolozsváron az Ős-Faustot. Az újabb hazai kiadások Jékely és Csorba, illetőleg Sárközi és Kálnoky tolmácsolásában adják közre a mű két részét. Információkban gazdag, hasznos jegyzeteiben (az Európa Kiadó 1963-as kiadásához) Halász Előd sűrűn szóvá teszi a Jékely-fordítás eltéréseit az eredetitől, a Kálnoky tolmácsolta részről jóformán el sem ejt ilyen megjegyzést. E fordítás szövegűségét minden elemzője elismeri, sőt olyan is akad, aki eltűzöttnek, a nyelvi-költői szárnyalás akadályozójának látja. Kálnoky azonban nemcsak tartalmilag és fogalmilag pontos, hanem az érzelmi, hangulati, zenei effektusok iránt is érzékeny. Faust, Mephisto, Heléna, Ariel monológjai, a Kar szólamai – amelyek egyébként

Kálnoky későbbi nagy monologikus verseinek ihletői közt is számon tartandók – nyelvileg egyénítettek, egyszerre hitelesek és szépek. Vegyük példának Wagner, Mephisto és Homunculus trióját a *Vegykonyha* c. alfejezetből (a zeneiségre, az operai jellegre Eckermann-nal beszélgetve Goethe is célzott). Itt pompásan nyilvánul meg és ütközik össze Wagner tudóskodó filisztersége, a lombikbébi népieskedő jovialitása („papusnak” nevezi Wagnert és „vén csinytevőnek” Mephistot), és a Faust antikvitáskultuszával vitatkozó Mephisto „északi” swedenborgi misztikája; „Nem volt nagy nemzet a görög soha! / De a szabad gyönyörök számára / emberszívet derűs bűnökre indít; / mi komoran fogunk vétkezni mindig.”

Vas István *Mit nehéz fordítani?* címmel tanulmányt írt a *Faust II.* befejező sorainak (Chorus Mysticus) tolmácsolhatatlanságáról. Évekig kísérletezett vele, mondja, de ha „ezt az utolsó szakaszt, az egész *Faust* csattanóját, végső mondandóját nem tudom magyarul megcsinálni – mi értelme hozzáfogni?” Elismerve az odáig végzett „nyaktörő bravúrokat”, Kálnoky megoldását sem fogadja el: „Szépen, formásan, ötletesen fordította – a lényege, az értelme, a rejtelve mégis kimaradt belőle.” Hasonló kifogással élt korábban Mihályi Gábor is, kiemelve azt a Goethe-filológiában nem ismeretlen tényt, hogy az utolsó sorokban a „súlyosveretű elvont főnevek” „a mázsás harangok kongását-bongását” idézik. Kálnoky évtizedekig tűnődött a feladvány megoldásán. Többször átdolgozta a befejező kórust, már 1963-ban jelezte, hogy az utolsó nyolc sor „hangzásával haragzúgást utánoz”, s hogy ezért a korábbinál szabadabb variánssal tesz kísérletet „az eredeti hangzásbeli megközelítésére”, „még a szigorú szöveghűség lazítása, sőt kisebb formai változtatás árán is.”

„Alles Vergängliche
Ist nur ein Gleichnis;
Das Unzulängliche
Hier wird's Ereignis;

Das Unbeschreibliche,
Hier ist's getan;
Das Ewig-Weibliche
Zieht uns hinan.”

Vessük egybe e híres soroknak az ötvenes évekbeli első, meg a jó két és fél évtizeddel későbbi végleges Kálnoky-adaptációját:

„Minden, mi elmúlik,
Csak földi jelkép;
a fogyatékos itt
tökéletes, szép;
a mondhatatlan is
alakra lel;
az Örök Női visz
magasba fel.

(1950)

„Csak földi példakép
minden mulandó;
itt lesz a csonka ép
s megbámulandó;
mit nincs szó mondani,
itt végbement;
az Örök Asszonyi
vonz odafent.

(1984)

Nehéz ítéletet mondani a két változatról. Ezúttal a fogalmi hűségtől a hangutánzó zeneiség felé távolodott Kálnoky; a jól hangzó rimek, az alliterációk, a nazális és a folyékony mássalhangzók többségén alapuló hangkészlet az utóbbi verzióban a harangzúgás utánzásának mindenároni eltökéltségét sugározza. A fordító ebben a változatban lemond az „Örök Női” szép leleményéről – az Örök Asszonyi valammivel szűkebb fogalom –, meg a fölfelé vonzást jelző irányhatározóról. Csorba Győző egyébként így fordítja a nevezetes nyolc sort:

„Minden múltó dolog
Csak pusztá jelkép;
Itt teljes lesz, mi ott
Elégtelenség;

Mit toll nem írt le még,
Itt létrekel.
Az Örök Nőiség
Vonz és emel.”

Kettejük *Faust*-ját s fordítási koncepcióját, művészetét Fábian István hasonlította össze részletesebben. Mérlege szerint Kálnoky hívebben követi a német szöveget, de Csorba változata kifejezőbb, „Kálnokyra jobban ránehezedik a filológiai felelősség, nem meri vagy nem tudja szabadjára engedni mondataalkotó képzetét.” Az érvelő hasonlítgatást ma már fölöslegesnek és elsiertetinek érezzük, s a Kálnoky-változat összefoglaló jellemzéséül Lator László méltatását fogadjuk el: „a szövegűség, az eredeti szemléltető és stiláris megoldásaihoz való csökönys ragaszkodás tekintetében Kálnoky már-már meghökkentő eredményt ért el. Formai akadályt jóformán nem ismer: a bonyolult ritmikájú kórusokat, dalokat csakolyan biztonsággal oldja meg, mint az eredeti stiláris váltásait, játékos ötleteit. Ez az önként vállalt aszkétikus fegyelem és műgond, az eredeti mű eszméjének a lehetőségekhez képest maximális megközelítése új műfordításkultúránk legnagyobb erénye.”

Felsorolásokkal, kiemelésekkel, Kálnokyhoz különösen közelálló korszakok vagy szerzők emlegetésével nem jutunk túlságosan messzire műfordíásművészetének megértésében. A *lehetséges változatok*, a kétkötetes impozáns válogatás elnevezése részben önironikus, részben azonban valószínűleg komolyan értendő gesztussal föl-idezi az azonos című régebbi verset. Ott azt olvassuk: „A lehetséges változatok / száma hiába végtelen, akkor se több / a szürke szín árnyalatainál, monoton kattogásnál. (...) Mindig megújulnak a minták, / de mintha láttuk volna valamennyit / a távoli múltban.” A vers természetesen általános emberi tapasztalatot és szemléletet fejez ki, a „Nyughatallan, örökké szomjas” lélek kielégületlen sóvárgásáról szól, de a címadás följogosít, hogy jelentését a műfordításra is vonatkoztassuk. A „minták” megújulását Kálnoky több mint két és fél évezred irodalmában figyeli: a görög és a latin antikvitás, a középkor, a reneszánsz, a manierizmus és barokk, a klasszicizmus, a romantika, a szimbolizmus, a XX. századi hagyományörző és modern költészet világában egyaránt otthonos. Itt-ott még a kínai líra és a népköltészet hangját is meg-szóltatja, bár épp a népiesség nem az igazi terrénuma.

Kálnoky legalább öt nyelven (görög, latin, francia, német, angol) eredetiből fordít, spanyol, olasz stb. nyelvű szövegeknél a nyersfordítás mellett fölhasználja az eredetit és a szótárt; egyik recenzense megszámlolta, *A lehetséges változatok* költői „27 népet képviselnek”. Kiváló műfordítás-kritikusok (Rába György, Rónay György) érvelő elemzésekben mutatták ki későreneszánsz- és barokk-, illetőleg szimbolizmus-kori fordításainak értékét, de – különösen, ha a hosszabb művek tolmácsolásaira (drámák, elbeszélő költemények) is gondolunk, kiderül, hogy a klasszicizmus és a romantika megannyi mesterműve épp annyira a kezére áll, nem szólva a XX. századi líra sokféle változatáról, amelyeket az övéhez fogható bőségben alighanem csak Rónay György *Századunk útjai* című válogatása mu at be.

Ha repertoárját *A lehetséges változatok* két kötetében szereplő költőkön mér-jük, már a számuk is (330) elképeszt. Janus Pannoniustól, Goethétől, Burnstól, Heiné-től, Verlaine-től, Cocteau-tól, e.e.cummings-tól, Montale-től valamivel többet fordí-tot, mint másoktól, s nagyon sokan csak egy vagy egy-két verssel szerepelnek. De ez nem jelenti azt, hogy a görög ódaköltészet, a német középkor lírája, egy angol nép-ballada, Ronsard, Spenser, Góngora, Donne, Blake, Schiller, Shelley, Nerval, Swin-burne, Laforgue, Yeats, Morgenstern, Rilke, Apollinaire, Benn, Trakl, Pessoa, T. S. Eliot, Mandelstam, Zabolockij, Neruda, Auden, Dylan Thomas csak „szép versekkel” lennének jelen antológiáiban: legtöbbször jellegzetes költői profiljuk is kirajzolódik, művészi alaptulajdonságukra ismerünk rá a „lehetséges változatokból”. (Ez az így sem teljes föl-sorolás részben és szándékosan találkozik a Kálnoky-fordítások ismertetői-nek közvéleményszerű névsorával.) Nem elsősorban fölfedező szándékra, új területek meghódításának igényére vall ez a tematika, hanem az eddigi ismeretek bővítésének és árnyalásának törekvése. A „sok költőből egyenként kevés vers” elve pedig – túl a megbízatások szeszélyén – azt sejteti, hogy Kálnoky a nagy egyéniségek teljesít-ményén kívül a világlíra közös szelleme és nyelve, évezredek át érvényes, egye-temes princípiuma érdekli és vonzza.

Kálnoky ízlése nem rögződött a századvég szimbolizmusához és szecessziójá-hoz. Ezt igazolják Eliot-értelmezései is, amelyeket történetesen a Vas Istvánéival ha-

sonlithatunk össze: mindketten lefordították a *J. Alfred Prufrock szerelmes énekét*, valamint az *Előjátékokat* (Vas István *Prelúdók* címen). Parancs János elemzése szerint Vas fordításai „szikárabbak, hangvétele talán közelebb áll az eredeti angol versekhez, ami feltétlenül a jó értelemben vett fordítói hűség javára irandó. Kálnoky László föltehetően a két nyelv szerkezeti különbségét szem előtt tartva, a magyar verszléshez közelítette a fordításait, és így hangvétele oldottabb, személyesebb.” Rába György viszont érdemet lát benne, hogy „J. Alfred Prufrock szerelmes énekének diszharmonikus életérzését nem a köznapias, tudatosan pongyola dikcióval jelzi, ami a vers közvetítésének egyik lehetősége, hanem, igen szerencsésen, meglepő rokonértelmű szavakkal és kihegyezett rímekkel kelt bizarr hatást.” Jeleztük: többen úgy vélik, hogy Kálnoky kissé megemeli, klasszicizálja, szépíti a verseket. Némelyek szerint a szigorúan kötött formák jobban illenek hozzá, mint a modernebbnek tartott szabad vers. Igaz, hogy az avantgarde tolmácsolásában tartózkodóbb, mint a régebbi költészetében (bár Tucholskyt vagy Tristan Tzarát néhány verssel is kitűnően jellemzi), de Auden *Az ismeretlen állampolgárának* prózai dikcióját visszaadva sem marad el teljesítménye a mértékes és rimes versek fordításától.

Kálnoky költészete megítélésében az egyik legnagyobb talány: hogyan kapcsolódik egymáshoz az eredeti költői és a műfordítói teljesítmény, miként befolyásolja a költőt saját produkciójában a világirodalom tolmácsolásakor kifejtett erőfeszítés. Vas István hálás köszönetet mondott az általa közvetített klasszikusoknak, hogy kényszerűen elrejtett lázadó gondolatait kimondhatta fordításaiban, Weöres Sándor a stilizátoréhoz hasonlította műfordítói munkásságát, Rónay György mindig tájékoztatni, művelni, ismeretekbe beavatni akart idegen költők, korszakok, műfajok átplántálásakor. Kálnoky másként vélekedik e kérdésről. Folyvást a nyereség és a veszteség arányait mérlegeli, mivel számára több évtizedes elnémulást jelentett a műfordítói korszak. Az arány megítélésében, több fázisban és több variációban, nagyjából három fő vélekedési csoport alakult ki. Eleinte Kálnoky saját – néha kissé karikírozottan egyoldalú – interpretációi szerint csupán a veszteséget, a műfordítónak a költő rovására hozott áldozatát hangsúlyozták. Azt, amit a költő szinte valamennyi fontosabb nyilatkozatában elmondott: a fordítói vállalkozás és kényszer (a kettő egyformán) szegényítette, sőt talán elapasztotta saját költészetét. És itt a visszahozhatatlanság mozzanata valóban tragikus, a kései Kálnoky többször megírja, hogy az elhalasztott, elmulasztott verset utóbb már nem lehet rekonstruálni, az eredeti ihlet pótolhatatlan. „Megírhatjuk-e, amit meg nem írtunk / kellő időben? Mintha egy kopasz / férfi keresné, gyűjtögetné / erdőn, mezőn, szobában / régen kihullt hajszálait.” (*Ami örökre elveszett – az Egy mítosz születése* c. kötetből).

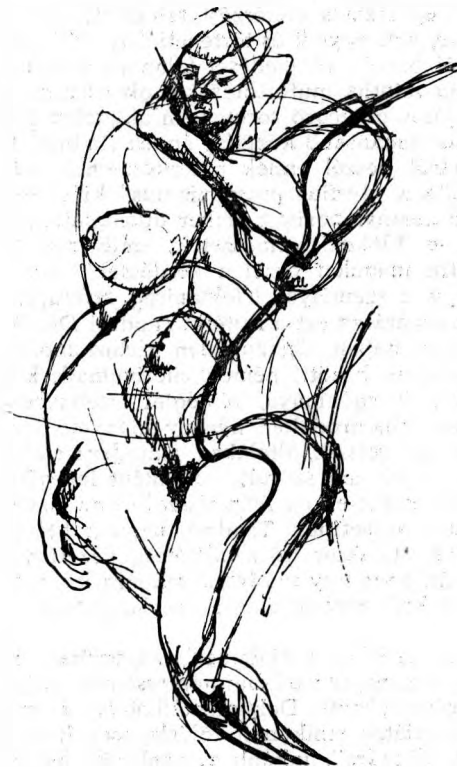
Másodjára az a gondolat izmosodik meg, hogy Kálnoky sokat kapott is az „idegen költőktől” (Kosztolányi kötetcímét idézve). Baudelaire kezenyomát nem lehet nem észrevenni *Az árnyak kertje* ars poeticájában, később Rilke, Trakl, Cocteau, valamint Montale és e.e. cummings is kimutathatóan hat a lírájára. Kálnoky nem egy nyilatkozatában erősíti meg ezt a föltevést. Többször beszél másodlagos ihletről, idegen versek nyomán fogamzott költői alkotásokról, eredeti művekről, pl. az 1960 körül keletkezett Cocteau-fordítás hatására keletkezett (de nem feltétlenül Cocteau-i hangvétellő) műveiről. De voltaképpen már korai, nyugatos korszakát olyasféléképpen interpretálja, hogy eleinte Kosztolányinak, Tóth Árpádnak, Babitsnak egy-egy hangját, egy-egy dallamát követte, választotta mintául, későbbi fejlődése során pedig az általánosabban értett nyugatos stílusnak, nyugatos hanghordozásnak a példájához fordult. Nem titkolta tehát az irodalmi ihletés lehetőségét, nem szégyellte azt a költői módszert, amely más költők nyomán kialakított verstípusok újraélt változatát eredményezi. Ahogyan a Garai Gábornak adott ismert interjú ráébresztette, hogy költőtársai elsősorban a műfordítót ismerik és becsülik benne, és ezután hatalmas energiával hozzálátott saját övrje beteljesítéséhez, ugyanúgy fölkelthette a figyelmét és ellenérzését az a gondolat is, amely a saját verseiben vette észre elsősorban a műfordítói ihletet, az átvételeket, a másodlagosságot. Radnóti Sándor egyik – egyébként tisztelő és szép kritikája – emelte ki emlékezetes nyomatékka, hogy Kálnoky költészetében az átlagosnál több reminiscencia, áthallás fedezhető föl, különösen erő-

sen hangoztatta ez a bírálat Pilinszky költészetének hatását. Újra megfontolva a dolgot, szívesebben beszélne az esetben kölcsönhatásról. Pilinszky lírájának fordulata a hetvenes évek elején, a *Szálkák* című kötettől kezdődően, valóban termékenyítően hatott egész újabb líránk, az évtized lírája alakulására. A verseknek az addiginál is radikálisabb rövidítése, az elszakadás a kissé monoton rimes és jambikus formáktól, a korábbinál hétköznapiabb tematika és szókincs kétségtelenül nyomot hagyott nemcsak az idősebbek, a Kálnoky-generáció líráján, hanem a fiatalabbakén is, Petri Györgyre, Várady Szabolcsra és másokra gondolhatunk. De Pilinszky is ismerte az ötvenes években készült Kálnoky-fordításokat, Rilke-átültetéseit, Eliot, már említett Prufrock-énekét, és hasonlókat, és költészetüknek az egzisztencializmussal való érintkezése, amely egyiküknél sem jelentett teljes azonosulást, hiszen Pilinszky a vallásos hit, Kálnoky pedig egyfajta radikálisan pesszimista evilágiság és válságérzet jegyében eltért az egzisztencializmustól, mégis, ez a közös ihletés is magyarázza költészetük olykori találkozását, megoldásaik esetleges hasonlóságát.

Mindezen túl azonban, és ez a harmadik szempont és fázis a műfordító és a költő Kálnoky összehasonlításában, fölbukkant az a gondolat, hogy Kálnoky egész költészete műfordítás-jellegű, mintha hiányoznék róla az eredetiség himpora, az a részint a nemzeti költészethez tapadó, részint az egyéni hangvételre rávalló sajátzerűség, amelyet a nagy, eredeti költőktől elvárunk. Radnóti Sándor őszinte tisztelettel és hitelesen hangzó elismeréssel méltányolja ezt a költői magatartást. A szóhasználatban őt magát idézzük, azt a bekezdését, amelyben így ír: „A fordítás *magatartása* lett a költő késői virágzásának, új lírájának mintája. Csakhogy most nem más formának, életformának, világlátásnak a mi nyelvünkre fordítása lett a feladata, hanem sajátjé, egykori magáé, arra a nyelvre, amelyen ma kívánja megértetni magát. A költő újra elővette és feldolgozta azokat az élményeit, amelyekből távolítva, tömörítve, régebbi versei keletkeztek. S mintegy lefordította, újra fordította és ki is fordította őket. A helyi színezet régen egyetemes életérzést színezt, most éppen az vált a költő számára érdekessé benne, ami egyedi és történeti.” A kritikus témák megverseléséről, irodalmi mintakeresésről beszél, vélekedését talán ez a mondat foglalja össze a legfrappansabban: „Mindig mintha műfordításokat olvasnánk.” Több értelmezést ismerünk, amelyek ezt a sajátos és végső soron nem alaptalan impressziót akarják a helyére tenni. Az egyik legelegánsabb közülük éppen Radnóti Sándoré. Férfias, tartózkodó, leplező funkciójáról beszél ennek a költészetnek (hiressé vált fordulatában már Vas István használta a „férfias pesszimizmus” kifejezést), „arról van szó, ami minden fizikai sorsában megnyomorított ember dilemmája, hogy amit sérelmez a létben, nem magánpanasz-e. Előkelő természetek, amilyenek Kálnoky is, talán túlzott gyanakvással szembesítik magukat ezzel a kérdéssel.” Ez a megközelítés azonban pszichologizálja, mintegy a személyes lélektaniség szférájába viszi át a kérdést és megoldását. Másként magyarázza ezt a rejtélyt Tandori Dezső, az Alföld 1979. májusi számában megjelent dolgozatában. Önkénytelen párhuzamokat vesz észre Eliot, Franz Kafka és Kálnoky költészete között, némely motívumaik között. Arra figyelmeztet, hogy Kálnoky légszomja, levegőhiánya, biológiai értelemben is értendő szorongása közös a huszadik századi világirodalom néhány alapvető témájával, közérzeti motívumával, s ezen túl, ha úgy tetszik, általában a modern emberiség bizonyos létproblémáival. Valamennyien a víz alá szorult, halakként levegőért kapkodó lények képzetét idézik föl, ami természetesen az Atlantisszal és az elsüllyedt földrészek mitikus fogalmával is kapcsolatos archetipus. Tandori, nagyon helyesen, ezt a hasonlóságot korunk világirodalmának átalakult tájszemléletére vezeti vissza. Amint megjegyzi: „Nem arról van szó tehát, hogy egy motívum rokonra lel, netán variáns eredményez, azonos eredetű motívumokról olvasható le a líra lassú fordulata, változó tájának némely jegye.”

Hadd tegyünk hozzá ezekhez a különben szaporítható megfigyelési kísérletekhez még egyet. Kálnokynak a magyar irodalmi népiességről és irodalmunk nemzeti jellegéről alkotott véleményére célunk. Dokumentálhatóan meg volt győződve róla, irodalmunk népieskedő, a sajátos etnikumot fölöslegesen hangsúlyozó vonulata, irányzata, némelyek szerint „fősodra”, inkább megnehezíti bekapcsolódásunkat a világ-

irodalomba, mintsem elősegítené azt. És ha visszagondolunk a magyar líra múltjára, bár erről ilyen tágabb összefüggésekben aránylag inkább merünk szólni, észrevehetjük, hogy valóban a magyar irodalmi eredetiség kiképezése nem csupán a népies-nemzeti irány kezdeményezései révén jött létre. Csokonain, Petőfin, Aranyon kívül – s persze mellettük – ott van Berzsenyi, Kazinczy, Kölcsey, Vörösmarty is; a századvégen Reviczky és Komjáthy élesnek nevezhető harcot indít a kozmopolita költészet nevében akár még az általuk tisztelt Arany ellenében is. Huszadik századi líráinkban máig szokás szembeállítani Adynak és Babitsnak, József Attilának és Szabó Lőrincnek és a későbbi nemzedékek hasonlítható típusú költőinek szemléleti és ízlésbeli különbségeit. Kálnoky költészete egyik alapvonása, hogy a népies, parasztos, folklorisztikus eredetű gondolkodás helyett az általánoshoz, az egyetemeshez, a nemzetközihez fordul. Ugyanakkor ő írta meg nemzeti költészeünk egyik legszebb apológiáját, *A magyar költészethez* című verset, amelyben mindenféle dögkeselyűk, károgó varjak, bajkiáltó kuvikok ellen fölemeli szavát Berzsenyi, Arany és utódaik hagyománya mellett. Ez a vers alighanem perdöntő a világirodalmat fordító poeta doctus és a magyar irodalom tradícióihoz kapcsolódó költő viszonyának megítélésében. Kálnoky eredeti, a magyar hagyományokon alapuló költészetet hozott létre, amit anélkül is elfogadnánk, ha nem lennének előttünk kései, Mikszáthra, Jókaira, anekdotikus elbeszélő prózánk javára emlékeztető – s részben a kötött verselés hagyományával is szakító – művei. De ezt az eredetiséget úgy gyakorolta, hogy a görög kórusköltésztől századunk legmodernebb német, francia, angol lírájáig földolgozta magában az egész világirodalmat, és közzétette számunkra ennek a világirodalomnak jelentős részét. A nemzeti, a magyar hovatartozásnak és az egyetemes költészetben való tájékozódásnak ebben a szintézisében legnagyobb költőinkhez, Aranyhoz, Babitshoz és társaikhoz csatlakozik.

A CSAPDA KOREOGRÁFIÁJA

Krasznahorkai László: Sátántangó

A Sátántangó című regény megjelenése, szerzőjének első köteteként, irodalmunk eseménye. Ez a véleményem, függetlenül attól az akusztikától, amelyben elhangzik e megállapítás, és amely lehet akármekkora és akármilyen lelkiismeretes elemzés végeredménye – szélsőséggként, elfogultsággként értelmeződik. Ezt a művet nagyszabású koncepció, igen pontos szerkesztés és cselekmény-bonyolítás, az alakok ritkán látott plaszticitása, nagy lélegzet, tehát az epika vitális hőmpölygése és az író eredeti világlátása avatja eseménnyé. Valamely irodalmi jelenség esemény voltát nem az dönti el, hogy ezt ki mondja róla, hanem az, hogy ő miként találkozik korával és fordítva. A továbbiakban ezzel foglalkozom; egy mű jelentékeny voltát közvetve az is bizonyítja, hogy csak picurkát része a napi akusztikának. Krasznahorkai folyóiratokban megjelent novellái is feltűntek már kompozíciós kiegyensúlyozottság, arányérzék, súly, vizionárius mélység és sötét erő tekintetében. Regénye azonban nagyságrendekkel több ezeknél, a koncepció végigvitelével és nem egyszerűen szándékával, lidérces magyar tájaival és helyzeteivel, ismerős tradicionalitásával, régi víziókat idéző csapda-koreográfiájával, végül mai prózánk rokonsági viszonyaitól némiképp elkülönülő, vizionárius realizmusával. Régi prózai hagyomány születik újjá, amelyről egy ideig talán joggal, de elhamarkodottan irodalmi közvéleményünk egy része (magam is) azt hitte, nem folytatható. Ez pedig egy adott világnak természetként való ábrázolása, illetve e világ történetként való megszólaltatása; olyan zártság és teljeség érzés fölkeltése, amely szigorúan a realitás keretei között maradva az emberi természet megoldhatatlan kérdéseivel szembesít, miközben a létezést újra történetivé is nyilvánítja.

„Valójában nem is tett mást, csak azon örködött, hogy emlékezőképességét megővja a körülötte pusztító enyészettől (...) így reménykedhetünk csupán abban, hogy egy nap mi magunk is nem válunk e bomló és örökösen épülő sátáni rend nyomtalan és elnémult foglyaivá.” Ebből a premiszából következik az adott világ „természet-történeti”, sőt ökológiai összetevőktől sem mentes ábrázolása, mely „delejes leírásokat” eredményez a „diadalmas romlásról”. Mindkét összetétel a szövegből való és nemcsak önkéntelen önjellemzései, hanem jelképes sűrűményei annak, ami szándék és mű. „Egy egész világnyi iszap”, „a feltámadt romlás”, „a szívós, emésztő pusztulás” – ilyen szinonima szerepet játszó kifejezések mentén rajzolódik ki a mű képi és jelentésbeli fundamentuma. Ez az alap egyöntetű, természeti, ismétlődő kozmikus folyamatokba illeszkedő; ez utóbbit a térség, az alföldi magyar régió földtörténeti, geológiai viszonyainak és jövőjének ismertetésével húzza alá. Az a síkság, ahol vagyunk, a lassú, feltartóztathatatlan süllyedés állapotában van. A történet a kinvallatásokra emlékeztető, vontatott ütemű – mélyen epikus – természeti katasztrófa háttere előtt játszódik. Régi epikus tradíció éled újra: természet és társadalom viszonya hasonlat-szerkezetű. A természeti képek közül az eső, a sár, a növényi burjánzás meg a pókok és bögölyök szövevényes-feledtető munkája emelkedik ki. Sokszor az emberi arcok is, mesteri leírások nyomán, tájakká változnak át (pl. a 2. fejezetben a százados arca.) A természeti keret végső mítikus erejű eleme (a föld, amely egyben annak a rétegnek és emberi állapotnak, a szegénységnek is döntő anyaga, közege, amelyben megtörténnek a dolgok (a pusztuló falusi, paraszti, agrárproletár világ): „Mi ez a szag? Ez a föld.”

Miközben a természeti elem a későbbi jelentésmegfejtés kérdéseire vezet, elő-

legező, jövődőlő, anticipatórikus szerepet is betölt: sejtett mint technika és mint igazság. Krasznahorkai anyagformálásának egyik döntő vonása a sejtetés, előre vetítés, előkészítés (szintén klasszikus epikai hagyomány). „A hír, hogy jönnek”, hirdeti az első fejezet, amelyre az utolsó előtti jelenet értelme fosztott „jön a török!” összefoglaló, hatalmas erejű kiáltása rimel. Ide tartozik Halics gondolata az első kocsmajelenetben: „Valaki meghalt”, amely előre vetíti Estike öngyilkosságát, és amelyre a következő lapon Halicsné egzaltált kiáltozása válaszol: „Feltámadás!”, később pedig mint visszatérő mondattípus a „Lehet, hogy történt valami.” Krasznahorkai a jóslatokat, jövődöléseket a reményvesztettek önámításaként, de nagy erejű, materiális, létfenntartó hazugságként mutatja fel, amelyek tartalmilag felelnek a szerkesztés pókháló-fonáshoz hasonló vonására. Pókhálóból, elmúlásból szőtt csapda a világ ebben a műben. A pókok ténylegesen nagy szerepet játszanak a kocsmajelenetekben, de a történet adott stádiumában és szimbolikus értelemben is funkcionálisak – ez volna minden világszerű realizmus alapkövetelménye. Hogy a realizmus menyenyiben és miként használható újra, azt e sorok írójának a Sátántangó mutatta meg. A kocsmabeli bögölyök a pókok segítőtársai. *A pók dolga I. (Elfejtett nyolcas)* című fejezetben olvasható, hogy a bögölyök „húzták kusza nyolcasaikat”, amelyek miként pókhálók a feledést, a hurkolt csapdát teremtik újra és újra. A pókok, bögölyök – a természet munkája, mely nem az örök vitalitás, hanem az örök morbiditás jelenlétét biztosítja. Ebben a morbiditásban – lassan zuhanó elmúlásban – az élők rossz álomként (lásd álom-motivika) tapasztalják meg a létezést, amelyben az örökös jövőrettegés, a kezdetből, a várakozástól való nagy félelem történelmi és metafizikai élménye az úr. Ez a természet és ez a lelkiség a megfelelő és örökös közege annak a messianizmusnak, ami a Sátántangó kritikai középpontjában áll. Krasznahorkai mindenféle messianizmust mint a szegények, a kiszolgáltatottak elleni merényletet és hazugságot mutat be, miközben maga a szegénység sem tehet mást, mint hogy messianisztikus. Ez a csapda *egyik* értelme.

Az előrevetítés, az anticipáció a teremtés /romlás kettősen egybefont értelmében teljesebb ki. A Sátántangó ugyanis magát az írás műveletét is a valóság egyfajta delejezéseként, szöveg-messianizmusként, teremtő rontásként reflektálja. Erről tanúskodik a Doktor alakja, akinek naplója összefonódik – a sátni rend jegyében – a regény szövegével (ez a befejező és a kezdő mondatok azonosságának egyik jelentése.) „Mert be kell végre fejezni, ami történt.” – írja. Eszerint a teremtés (mint természet és mint mű): csalárd ámitás, mely az egyetemes romlás szolgálatában áll, akarva-akaratlan. „Mert csak az történik meg, ami megfogalmazódik.” A Doktor naplója, a tények maniákus regisztrálása egyfajta *visszateremtés*, amelyben a világ s az emberi élet másodszor – a romlás, leépülés pillanatában is – ugyanazt az arcot mutatja; leírva minden ugyanaz mint történekként. Ez a „befejezendő” teremtés pedig eleve romlott és rombolt alakzatban kiismerhetetlen ősi rendként, nyomasztó újrakezdések sorozataként mutatkozik meg, ezért oly gyakori emberi válasz – Futakié, Schmidtnéé, Halicskéé stb. – az anarchikus kitörés, a hisztérikus lázadás. Az anarchia mint ellenpólus a szörnyű válasz a teremtés rémekkel teli és vigasztalhatatlan rendjére. Teremtés és anarchia két pólus, melyek egyedül foghatják át ezúttal a mindenséget. Mindez csupán példázat volna, ha Krasznahorkai nem épített volna föl regényében egy minden kiutat nélkülöző viszonyítási pontot, és ez a szegénység, a kisajátítottság emberi létállapota.

Az egész regényvilág az egyetemes kiszolgáltatottság és megfosztottság felől értékelődik, anélkül, hogy ez pusztán s olcsón a „szegényekkel való együttérzést” jelentené. Itt ugyanis mindenki, a rossz is megfosztott és kiszolgáltatott – érthetetlen pókhálóba gabalyodva, amit a sátántangót járó emberek jelenete foglal össze. A szegénység, mint szociális és mint metafizikai kiszolgáltatottság természetes módon a várakozás, az eljövétel, a kezdet, a „holnap talán másképp lesz”, az ezeréves birodomba vetett egzaltált hit, tehát az anticipáció állapota, miközben a kisemmizettségből mindenféle rombolás, belső széthullottság is következik. A természet lassú lepusztulása így az emberi természeté is, melyet az előrevetítés, a messianizmusok fejeznek ki a teremtés/romlás kettősségében, (a teremtés befejezésében), satujában. A rom-

lás, rontás két szélső pólusa az emberi világban Estike és a Doktor. Az egyik a hirtelen öngyilkosság szélsőségével, a másik a lassú, átgondolt és szinte hősie tartással kísért öngyilkosság révén. A Doktor még éjszakáit sem alussza át, spórol a percekkel, a romlást, habár fel nem tartóztathatja, lassítani igyekszik, és naplóírással a kiveti hátát egy beomló falnak. E két pólus között rémlenek fel a Sántángó figurái, a szegények és kiskorúságban tartottak, a becsapottak, a megfosztottak. És amikor hamisan gazdagodó kultúránkban, észjárásunkban egyre kevesebb figyelmet fordítunk a szegénységre (noha ez most már a realitásnak is ellentmond), Krasznahorkai a régiek fölényével és erejével újra megmutatja, hogy a történet változatlanul róluk szól, nekik van igazi fundamentális értelmű történetük.

A történet középpontjában egy valószínűleg délkelet-magyarországi telep (település) lakói állnak. A telepet évekkel ezelőtt ismeretlen indokkal, homályosan érzékelhető hatóságok felszámolásra, tehát lassú halálra ítélték, az egykor virágzó mintagazdaság maradék dolgozói azóta csak vegetálnak, nyomorognak: ez az emberek első kisajátítása a mában. Többek között egy, a hivatalából fölfüggesztett doktor, aki ablaka mögül a legapróbb eseményeket is naphosszat figyel és regisztrálja, sőt még az ebben a térben és időben (mindig október van) megállíthatatlanul zuhogó eső vájta földjáratok és sáralagutak térképét, a felpuhuló, elázó, helyi földtörténetet is. Ebbe a helyzetbe érkezik Irimiás, akinek neve Jeremiásra emlékezik, és Petrina: csavargó szélhámosok, mítikus csirkefogók, szó szerint széllal bélelt sötét csinytevők, humortalanná rontott népi igazságt teremtők. Petrina neve Péterére emlékezik, az első apostoléra, aki az alapító követője volt: az ő alakját profanizálja talán az író, amikor Petrina vallását akarván megnevezni, így téveszt: „én evangélista vagyok”, másutt pedig „Mesternek” nevezi Irimiást. Kettőjüknek évekkel ezelőtt halálhíre ment, eltűnésük mágikusan összefüggni látszott a telep agóniájának kezdetével. Így most megváltóként jelennek meg az emberek képzeletében, a pusztára, „hogy jönnek”. A kitörés, a lázadás, a „másképp lesz” hőrozaivá válnak, akik ha képesek voltak a feltámadásra, akkor kivezetik majd őket is életük esőmosta kelepcéjéből, a belső rothadás láthatatlan kazamatáiból. Az egzaltáció előharcosai itt is a nők: Horgosné fejében egzaltált vallási, Schmidtné lényében erotikus formában jelenik meg ez az érvelés. Amikor azonban a lappangó messianizmus konkrét alakot ölt, akkor (Első rész, II.) válik világossá, hogy a Messiás-látás ma egy névtelen pókhálóból bontakozik ki, egy kiismerhetetlen elitvilágból, mely a hamis prófétát (Irimiást) a maga céljaira használja. A hamis próféta mozzanata és a zárt kisközösség világának ütközése *A sántán Gorajban* című Singer-regénnyel rokonítja. Krasznahorkai tehát tudja, hogy a visszaserzett fantaszitkum az irodalomban mindig csak a legmélyebb realitásba merülés révén jelenhet meg. Minél valóságosabbá válik a valóság, annál szigetszerűbben, izoláltabban fantaszitkus és áttekinthetetlen.

Az Első rész két, párhuzamos mozgásban tartott cselekményszála: a telepiek készlődése az eljövételre (A pók dolga. I. II.), illetve a szélhámosok közeledése, gyaloglása a pusztuló tájban. Igen lassú tempók, sejtető, előrevetítő talányok és rejtélyek övezik ezt a mozgást. Akkor ér véget a regény első fele, amikor ők ketten benyitnak a kocsmába. Ezeket metszi két mellékszál. Az egyik egy rendőrhatalósági hivatalba vezeti az olvasót, ahol Irimiást és Petrinát, mint közveszélyes munkakerülőket ultimátumszerűen megfenyegetik és megszarolják, kényszerítvén őket, hogy homályos célú jelentésekkel „vezekeljék le” kihágásaikat. A hivatalnok is – mint a könyv első fele – sejtet, előre utal, célozgat, amiből mindenesetre az a fontos és bölcs következtetés adódik, az egész történet szempontjából, hogy ők legalább annyira kiszolgáltatottak és nyomorultak, mint leendő áldozataik. Krasznahorkai azonban képes arra, hogy e fejezet után és ellenére valami mágikus erővel tovább higgyünk mi olvasók is a szélhámosoknak; ennek biztosítéka valószínűleg Irimiás megrajzolásában lehet, akiben különös, fáradt, mindentudó, semmiben sem hívó méltóság és bánat bújkál. Futaki mondja a vége felé: „most már értette, hogy a kocsmai beszéd, idétlen körmondfonságával egyszerűen leplezni akarta előttük, akik még hittek benne, hogy *tehetetlen, akárcsak ők*... Már nincs benne erő...” Irimiás igazi szerepe csak a regénybeli megtévesztettekkel egyidőben lepleződik le végleg az olvasó előtt; tehát

az olvasás művelete maga is ámitás áldozata lett, amit nyugodtan nevezhetünk írói bravúrnak. A másik mellékszálon (Első rész, Felfeslik c. fejezet) egy félkegyelmű kislány, a kisemmizettek között is a legkifosztottabb, Estike, a kelepcehelyzetet az idiótákra jellemző megvilágosodással felismerve, a szenvedés mélységes, néma egyetemességét tovább fokozva – saját testvére, Horgos Sanyi sugallatára is – öngyilkos lesz, és Krasznahorkai érezteti: valaki itt, egy világbotrány kifejezője, mártírja (annyi mint tanú); tette mégis meneküléssé válik a létezés fogságából. Eppen ezért egyedül öneki adatik meg, hogy az angyalok érkezését hitelesen megtapasztalja (fejezet-záradék). Estike története különáll a nagy történeten belül, mégis ez a motivációs központja az egésznek. A „kicsiben a nagy” szó szerint értendő, hiszen itt megismétlődik, ami nagyban történik: a Horgos Sanyi mutatta pénzfa jelentése összekeveredik a termékenység és az élet fájának archaikus szimbolikájával – és ez a legnagyobb csalás, ámitás, kisajátítás, amikor életet hazudunk a pusztulás közepén. Estike tette a továbbiak motorjává lesz, amennyiben szörnyű szerencsésjévé válik az utána megérkező Irimiásnak, sőt a telep lakóinak is: messiásuk (Második rész, Irimiás beszédet mond c. fejezet) a húsvéti bárány áldozathoz hasonlítja Estike halálát, így áll össze a „megváltás-áldozat-feltámadás” hármassága, mint emberi család és demagógia. Irimiás mesteri hordószónoknak bizonyul, mert arra képes, hogy a gyanutlan csődület előtt kibeszélje, megmondja, hogy mi és ki is ő *valójában*: „És maguk, barátim, itt csoszognak e pusztulásban, távol mindattól, ami az Élet... terveik sorra kudarcba fulladnak, álmaik vakon zúzódnak szét, valami csodában hisznek, amely sohasem következik be, valami megváltót remélnek, akinek ki kéne vezetnie magukat innét... pedig tudják, hogy nincs már miben hinni, nincs már miben reménykedni...” Ez a Cipolla-megváltó képviseli az említett teremtes-teremtő jelentéskört, amennyiben az tökéletes hazugsággá, jövő nélküli, reménytelen várakozássá, tehetetlenséggé romlott. Az Irimiás hozta megváltás olyan, amelyikben csak áldozat, áldozatok vannak, se feltámadás, se a bűnök bocsánata. Irimiás perverz logikája szerint Estike mentőangyalként áldozta fel magát a „bűnös emberek” sorsának jobbra fordulása érdekében (lásd az angyal-jelentés kifordítását). Elszedi tehát a lakosok minden gyűjtött pénzét (a megváltás közönséges lopás, a hit kifosztása a remény), mert „gondoskodni kíván sorsukról”, noha „nem érdemlik meg”. Ez az atyáskodó, kiskorúságban hagyó manőver Irimiás hallatlan ember- és régióismeretéből adódik, amelynek morzsáit néha megosztja Petrinával, civódó éjszakai útjaikon. Egy elhagyott majorba irányítja őket, ahol a fejvesztetten csapot-papot: helyet s földet oda-hagyó emberek végre felébrednek a mámorító hazugságból, és gyanakodni kezdenek a rablásra, de Irimiás – remek csellel és gaz bölcsességgel – ismét megjelenik, le-hordja őket: „kicsinyhitűek!” (ismerős alapszó ez is). Tudja ugyanis, hogy e második eljövétel az igazi szemfényvesztés, a végleges kisajátítás. Az eddig egymást maró, megosztott, a szegénységben feldarabolódó, mégis valamennyire otthonos emberi világ most válik perverz értelemben föld nélküli közösséggé, hazugság által. Ennek egyszerű, és ritka leleménnyel történő megelevenítése A távlat, ha szemből c. fejezet végén a *kollektív álomszöveg* (előzménye, korrelátuma az el-elhibázott Miatyánk-szöveg, illetve a rongált „Isten áldd meg a magyart” a mű más pontjain). Mind ugyanazt mondják álmukban, összetorlódnak, egymásba olvadnak a szavak, értelmetlen betűhalmazává válva: a megszedített *tömeg* értelemfosztott hangjai ezek. Közben a csavargók is lakolnak (Mennybe menni? Lázálmodni c. fejezet). Az Estike közvetett gyilkosává váló kicsinyített Irimiás: Horgos Sanyi csatlakozik a másik kettőhöz, így teljeseedik az ördögcsapatok hagyományos hármassága (profán trinitás), amikor dermesztő látomás és hallucináció tör rájuk a kietlen tájon: Estike föld felett lebegő látványa (összefonódva a fehér leplekkel jelzett angyal-motivikával) és főlényes, világ fölötti nevetése – ítélet és legyintés a szomorúan, fáradtan mindentudó gonoszokra, akik maguk is függők, kiszolgáltatottak, foglyok. A látomás esszenciális kifejezése annak, ami a telep lakóival történik, ezért a „mindentudó” Irimiás józan és fáradtan metafizikai következtetéseket von le, a fantasztikumot is egy reális működés megnyilvánulásának tekintvén: „... az előbb megértettem, hogy köztem és egy bogár között, egy bogár és egy folyó között, egy folyó és egy kiáltás között, mely

átível fölötté, semmiféle különbség nincsen. Minden üresen és értelmetlenül működik, a függés s egy időtlen vad lengés kényszerében, és csupán képzeletünk, s nem érzékeink örökös kudarca kísért meg minket szüntelen a hittől, hogy föl tudjuk tornászni magunkat a nyomorúság odvaiból. Nincs menekvés, csulafülű... A legjobb, ha te sem erőlködsz, és nem hiszel a szemednek. Ez csapda, Petrina. És mi mindig örökösen behullunk. Amikor azt hisszük, épp szabadulunk, csak megigazítjuk a lakatokat. Nagyon meg van ez csinálva."

Erre rimel a fejezet végén Petrina elrontott imája: „és legyen meg a... szóval minden úgy legyen, ahogy teneked az jó... az égben, meg a földön is, mindenütt, ahova elér a kezed... amiként a földön a földön... a mennyben... vagy hol a pokolban, ámen..." A fantasztikum erejét fokozza, hogy a regényben előforduló víziók, hallucinációk valamiképpen mind közösek, közösen átélt vélekedések és látomások, melyek a tapasztalás azonosságát, archetipusait mutatják. Ezért olvashatjuk a vizionárius jeleneteket úgy, mintha valami Dies irae-t, vagy ama sírást és fogak csikorgatását hallanánk, vagy éppen Macbethből a kapus fantasztikus monológját, az egymást tépő elszabadult lovakról (miként itt is a városka lovai egyszer elszabadulnak a vágóhidról). A képzelet a kiskorúságban tartottak közös, egyetlen vagyona. Éppen ebben a dimenzióban tör rájuk Irimiás, végül beteljesítvén a korábbi pusztítást és pusztulást: a „teremtést”, melynek maga is csak eszköze. Szétosztja „embereit” egymástól távoli helységekben, megszervezi „az ügy érdekében” a homályos, ismeretlen célú figyelmességét, majd pár forintot visszaad a sajátjából. Magukra hagyja őket – ígéreteivel: befejezi a teremtést. Így az együttes lét, jóllehet rossz szagú, füledten állatmeleg *otthon*, a lepusztult *hely* sem marad övök. A teljes hely- és *otthon*-vesztés az emberi kisajátítottság tere, mint a szabadság legdurvább ellentéte egy jövő nélküli uralom tragikus műve: célja, ügye mindenki előtt ismeretlen.

Ez a pillanat (Második rész. A távlat, ha hátulról) Pilinszky Apokrif c. harminc év előtti látomásához közelíti a könyvet – amint itt „külön kerülnek” az emberek egymástól, úgy ott a kutyaólak csöndje, az egeké, a világvégi esett földeké. A *végző idők* visszatérés nélküli törése és egyetemes elszakadása ez, amit két önkéntelen Pilinszky-idézet vagy áthallás is hangsúlyossá tesz: „feljön a nap is, hogy megteremtse az árnyékot, s különválassza a fákat, a földet, az eget, az állatokat, az embereket abból a zürzavaros, dermesztő egységből, amelybe feloldozhatatlanul belebonnyolódottak... s együtt rohan... megannyi céltalan és értelmetlen élet a közös és fölfoghatatlan pusztulásba, és fölöttük holtra fáradt és sorra lezuhanó madarak röpte már az egyetlen reménység.” Az Apokrifban: „Levegőben menekvő madárhad...” stb. Irimiásék pedig eltűnnek a ködben, noha a gonosz megváltásnak ők is csak kreatúrái voltak. Nem ők a működtetők, de hogy ki, vagy mi, arra nincs és nem lehet válasz.

Hogy nincs itt az, amire várnak, az nagyszabású perlekedéssé avatja e művet a létezés névtelen gazdájával. Ez a perlekedés valamilyen súlyos jelenlét hiányára, eltávozására, a Föld elhagyatottságára utal, amelyben a kopár messianizmus az úr. Krasznahorkai Sándortangóját mindez lázadóan istenközelivé, bibliai értelemben perlekedővé, újkori értelemben pedig a luciferi vallásosság könyvévé teszi, az archaikus emlékezetben megmaradt nagy eretnkségekkel, hiány-lázadásokkal rokonítja. Ahogy Futaki mondja: „az ólra gondolt megint, és a disznókra, mert úgy érezte... amint azok sem sejtik, hogy a megnyugtató – mert ismétlődő mindennapjaink fölött lengő gondviselés („Egy elkerülhetetlen hajnali órán!”) fény lesz csupán a disznóóló késen, ugyanúgy mi sem gyanítjuk, és nem is tudhatjuk meg soha, miért ez a félelmes, mert érthetetlen búcsú... Futaki „a gépek szerelmese volt”, és az is maradt, még most is, itt, ázott madárként sárosan és összehányva, s mert tudta, miféle rend és célszerűség működik akár a legegyszerűbb szivattyúgépben is, úgy gondolta: ha valahol... ott munkál ez a világos fegyelem, akkor... ennek a kavargó világ-nak is utalnia kell valami függő értelemre.”

Az utolsó előtti fejezetben (Csak a gond, a munka) alsóbb beosztású rendőrhivatalnokok stilizálják Irimiás spicijelentésekre emlékeztető feljegyzéseit a telep lakói-

ról. Úgy látszik tehát, a hivatal adta három napos ultimátum határideje lejárt, mint ha egy negatív húsvét időzónájában járnánk. A pókok sejtelmes szövődéke egy fokozattal konkrétabb és megfoghatóbb lesz az utolsó előtti fejezetben: „Aztán miféle törvény ez?” A százasos elkomorodik. „Az erősebbiké – mondja, arcából kiszalad a vér, ujjai elfehérednek a karfán.” A hatalomnak ez a gépies kezdetlegessége a Fuharosok világképéhez közelíti egy pillanatra.

A kör bezárul c. zárófejezetben ismét a doktort látjuk egyedül, akiről kiderül: ugyanolyan feljegyzéseket készített a telepiekről, mint Irimiás, így tehát az írás és megfigyelés heroikus aktusa egyúttal voyeurségnek is minősül (ez a gyanakvó álláspont Mészöly Filmje óta élő lehetőség a magyar prózában is.) A doktor naplója tehát amennyire tények, állapotok regisztrálása, egyfajta hűség, annyira rimel is a teremtés befejezésének (a romlásnak) a csapdájára. A doktor, aki Futaki mellett a legkiválóbb értelemmel bír ebben a regényben, a véglegesség, az enyészet krónikása lesz a kihalt, elhagyott telepen. De még őrá is vár a legutolsó csapda: a regény kezdetén hallatszó, titokzatos harangszó – lélekharang? – újra megszólal, a doktor utoljára hagyja el házát, és meg is találja a titok nyitját: egy öreg szökött elmebeteg kongatja, „félreveri” az elhagyott harangokat, a semminek ad hírt, miközben artikulálatlanul sipítja „Ö-ön a tö-ök!” (Jön a török.) A doktor észre tér: „Megbocsáthatatlan hiba. Összekevertem az Ég Zengő Harangszavát a lélekharanggal. Egy koszos csavargó! Egy szökött elmebeteg! Én marha!” Ennek a kétségtelenül *páratlan* leleménynek a rimjét a korábbi – szintűgy példátlan – kollektív álomban találjuk meg (ily módon ezek teremtik meg a mű talán metafizikai dimenzióját, mely feljogosított arra, hogy a negatív vallásosság felől értelmezzük világképét). Itt is mint korábban, a megfejtés mindenütt a csapda világos felismerése. A kollektív álom, Petrina Miatyánkja, az Irimiásba vetett messianisztikus hit egy négyszázötven évvel előbbi archaikus félelem – a nagy kifosztás – híradásával vegyül, hatalmas erejű nemzeti jelképpel, rekonkretizálva a történelmi és helyi időt, megadva a végső értelmét: „A hír, hogy jönnek” szavaknak: a hírt harangozzák, befejeződik tehát az anticipációs láncolat. A harangozás és a törökvész mélyen benne él, lemerülve, a kollektív magyar tudattalan emlékezetben, beleértve a máig fennmaradt népdalszöveg utalását: „Katalinka szállj el... jönnek a törökök, abból is kivesznek... stb.”, ami önkéntelenül, de törvényszerűen jut eszébe az olvasónak ennél a jelenetnél. A doktor hirtelen s néman megérti, ami történt – eljött a vég, nincs remény – beszögeli tehát szemétdombbá rontott, romlott szobája ajtaját, mintegy magára zárja a regényt, megkezdí egy elnyújtott fulladás kálváriáját, mely tavaszig is eltarthat.

Ez a hullaházzá változó, ólszerű szoba mégis a hűség és a kopár kitartás színhelye, mely távolról felidézi a hely el nem hagyásának, a belegyökerezésnek a nemzeti, emberi éthoszát: a kisajátításnak ellenállást. Az utolsó oldalakon írni kezd naplójába egy a könyv első oldalaiival szó szerint megegyező szöveget, a szemünk előtt megesett dolgokra való emlékezést; így végződik, vagyis folytatódik, ismétlődik, ugyanúgy a Sántatangó, a szikár, zárt konstrukció így örök-történelmi módon nyitott lesz.

A könyv szerkezete és híradása mégsem elsősorban szociológiai-történelmi, hanem a létezés teljes természetét veszi célba. Ugyanakkor a szociológiai-történelmi kiindulópontok, a rejtett társadalomábrázolás nélkül nem jutott volna el világképének ilyen intenzív megformálásáig. Mert a Sántatangóban, mint említettem, az egyetlen viszonyítási és értékelő pont a szegénység állapota és világa, mint a méltatlanság, az ember megcsúfolása, a kiszolgáltatottság az idegen némaságnak, ezt pedig a társadalom szinte időn kívüli konkrétumokkal történő megrajzolásával érvényesíti. A mintagazdaság felszámolásával mint az itteni emberek aranykor vesztésével egy racionalizált messianisztikus lehetőség szabadul el a világban, ami csak fedőneve a nagyon is materiális megfosztásnak, elvételnek. Az elvételre rimel a második: Irimiás a maradék vagyunkból is kiforgatja őket, még hozzá népboldogító demagógiával és fekete varázslattal. Irimiás beszéde depravált (leromlott) vallási és aufklérista elemektől hemzseg – ezekkel veszi el maradék szabadságukat. A megfosztás, az elszegényítés tehát szociológiai-történelmi jelentéssel bír, amelyet az író mintegy helyettük

artikulál, hiszen a szegénység egyik legfőbb és legkirívóbb jegye az artikuláció elvesztése, amikor elhagyja őket a beszéd. A csoda visszatérő eleme tehát az elnyomórodás szociológiai folyamatának szerves reális kísérője; nem más, mint a szegény szó elnémitásának eszköze. Az elnémulás, az artikulátlanság állandósága a történelmet nem a „nagyok”, nem a társadalom látszólagos teremtoi felől mutatja meg, hanem valóságos munkásai és elszenvedői felől – ez a látásmód Krasznahorkai művét a jelen magyar kultúrában Jeles András színházművészetével (Drámai események) és Angyali üdvözlés c. filmjével rokonítja. A rokonsági viszonylatokra való utalás egy bizonyos kontextusba helyezést céloz meg, amelynek bontakozó vonása – úgy tűnik – a tragikum, a tragikus látásmód visszaszerzésében foglalható össze, Nádasról és Kornistól Jelesig, a Fuharosok Esterházyjától Petri György költészetéig. Krasznahorkai László a szociális és történelmi problematikát *mitikus* konkrétsággal (mindenfélé finomkodó szimbólumhasználat vagy példázatosság nélkül) jeleníti meg. A konkrétság maga a szegénység mint materiális és lelki-szellemi állapot. A szegénység terra incognita, az a tabu, amely éppen az igazságot hordozza a valóságról, ő maga a föld s a Föld, mert megszabadíthatatlan. A szegénység régiókban némább és egyben jelenvalóbb, mint másutt, a tematikus rátalálás ezért rejthet nagy lehetőségeket. Az archaikus kezdetlegesség és a becsapottság komédiája mitikus (de nem stilizált) realitás. Ezért nincsenek többnyire ebben a regényben kereszt- és személynevek, csak családnevek: „mindenkinek csak egy neve van”, mondja Irimias a rendőrtisztnek, tehát mindenki azonos önmagával, sorsának egy, kiszabadíthatatlan neve van, melyből hiányzik az „identitászavar” fényűzése. A szegénység néma és szabadság nélküli rendje ebben a könyvben sátáni, mely a táncjelenetben, az orgiasztikus tangózásban fejeződik ki sűrítve, amely csak nagyszabású koreográfiája a végső kérdésekre vonatkozó értelem összeomlásának. A sátáni tangó táncrendje hasonló szerepet tölt be, mint a Fuharosok ősi rendje. (A helyszínek kelet-magyarországi, a Monarchia határvidékeit idéző azonossága is feltűnő). A sorsnak a kimondhatatlan, ismeretlen törvény szab egyirányú logikát, meg kell történnie, meg kell ismétlődnie a romlásnak, a meg nem értett, de felismert remény-fosztottságnak. A törvény anonimitása és gazdátlan-sága azonban nem az emberalakoké; ritka plaszticitás és hierarchia érvényesül a jellemek ábrázolása tekintetében. A sátántangó tehát afféle perpetuum mobile, egy megtevésztési és megtörétségi láncolatot át nyilvánuló létszerkezet, melynek csak állapota van, felelőse nincs. A szereplőket menekülési stratégiák mozgatják, ugyanakkor tudatuk mélyén mégis a megtevészhetőségnél bizonyosabb, fokozhatatlan fatalizmus, mely a messianizmus ellentétesnek tűnő ikertestvére. Mindennek a kibontakozását még ez a józan tekintetű, perlekedő és metafizikus értelemben lázadó író sem tudta bizonyos megrendülés nélkül szemlélni, egy-egy mondaton, bekezdésen úrrá lesz a „kicsi” és a „nagy” értelmetlen küzdelmét és zsúfolt romlását kísérő katarzis.

A tartalomjegyzék helyén a Táncrend felirat van, még ez is a sátántangó rendjéhez igazodik. A táncrend tizenkét „lépésből” áll: I–VI. VI–I. felosztásban. A tangó ugyanis a közép-amerikai habanerához közelálló tánc, kétnegyedes ütemben, aszimmetrikus képletekben komponált melodikával, lassú tempóval. Harmóniai felépítésében, sztereotipikus szerepet játszik egy súlyra eső I–VI (alaphang-szept) hangköz lépés felfelé és vissza. Az I-től I-ig tartó felosztás mély értelmű: az utolsó fejezet, mint említettem, ugyanazzal a szöveggel zárul, mint amivel a mű kezdődött. A csapda koreográfiája ez, melyet egy ördögi tangó aszimmetrikus melodikája, lassú tempója diktál. Így tehát e könyv világképe valóban Kafka (lásd a mottót) és Camus, közelebbről Mészöly „vallásos ateizmusának” örököse, meg Konrád A Látogatójának szegénység-szemléletével, a Fuharosok törvény-konceptiójával rokon: ezek a művek a kisemmizettség és a szabadság nélküli természet felől fogalmazódtak. A nagy, ateista-vallásos konfesszorok, e dermedten izzó lázadók és igazságkeresők örököse Krasznahorkai, az Atyának hátat fordító angyaloké, akikhez Franz Kafkát hasonlította Pilinszky. A perlekedő lázadók kietlen ámulata és kopár hűsége ez, amit Karl Rahner csak körülírni próbál az anonim kereszténység híres fogalmával. Ami a mű széles epikumát illeti, a mágikus realistáktól, a reális mítosz regényíróitól tanult a legtöbbet: Faulknerrel és Singertől, meg a macondói létezés paradox melegségét ábrázoló

Márqueztól. A reális mítikum itt azt jelenti, hogy Krasznahorkai – a nagyokra emlékeztető módon – a „dolgok mögött dolgokat” lát mindig, kérlelhetetlenül. Ilyen értelemben a regény struktúrájának mozgatója minden titok kopár banalitásba fordulása. A *tények mögötti valóság* keresése nem lemondás a tényekről „mégis: ez az ezernyi visszhangzó dobbanás, ez a zavarosan kalimpáló éjszakai zaj látszólag közös iram eleme, hogy eltedje a kétségbeesést: a dolgok mögött konokul dolgok bukkannak fel, s a szemhatár fölött már nem függnék össze. Így egy örökre nyitva felejtett ajtó: egy soha nem nyíló zár. Egy hasadék: egy rés. „A rés rés marad.» nyugodott bele végül”. Ebből a helyzetből – a könyv szerint – az írás sem menekülés, írójának mindössze nincsen módja, esélye mást tenni, kitérni önnön fogsága és hűsége elől, akárcsak Pilinszky Jelenések VIII. 7. c. versében a teremtőnek, aki látja „nincsen arra mód kitörni út remény e látomásból”. *Epikushoz méltó hitetlen krédó* a Sátántangó, amelyben az író-doktor csupán értelmet próbál kölcsönözni megfigyeléseivel a dolgoknak, ilyen értelemben az írás: kitalálás, tehát a teremtés fonákja. Tenni, „befejezni” a „dolgokat” ez marad a halálra szánt kreatúra létformája. A Sátántangó tehát reális látomás egy apokrif (nem hiteles, elhagyatott) tájról, a fulladás előtti Földről és a körülötte pusztuló levegő foglyairól (ily módon még archaikum és ökológiai szorongás is összefér). Mélyen történelmi és mint ilyen *mítikusan ismerős* világ ez, éppen ezért a magyar apokaliptikus líra Pilinszkyével némileg ellentétes végletének. *Az eltévedt lovas* kozmikus és konkrét szociológiai értelemben kiszolgáltatott történetének, lódobogásának és lovasának köszön vissza, ismét a tragikus magyar irodalom lehetőségére mutatva: „Hajdani, eltévedt utas / Vág neki új hinárú útnak, / De nincsen fény, nincs lámpa-láng / És hirük sincsen a faluknak.”

KARDOS ANDRÁS

KORUNK KRITIKUSA

(Szilágyi Ákos: *Nem vagyok kritikus*)

1. „A *kritikai* út az egyetlen, mely még nyitva áll.” Noha nem tartozik kedves szerzői közé, Szilágyi Ákosra is érvényes, hogy valamiképpen mindenki, aki a modern korban értelmezni és magyarázni óhajtja a világot, Kant főműve befejező mondatainak egyikéből bújt elő. Kant *A tiszta ész kritikájának* utolsó passzusában – bölcsen – csak az irányt jelöli meg: „hogyan e gyalogút országúttá szélesedjék” mindenki tegye hozzá a saját „kritikáját”. S az utódok – méltóan és méltatlanul – megfogadják a kanti intelmet. Az a kétszáz év, mely Immanuel Kant és Szilágyi Ákos könyvének megjelenése között eltelt, valóban a kritikai kritikusok kritikáinak a kritikája. Ez a meglehetősen lapos szójáték arra utal, hogy a polgári kor „titkos” főhőse a *kritikus*, aki a Paradicsom és a Pokol közötti keskeny földszávon egyensúlyozva magyarázza és közvetíti a lét értelmét mindazon tudatlanok – a halandók – számára, akik belesüppedve a keskeny földszávon mocsarába – pardon: prózájába (Hegel) – képtelenek átlátni (=kritikailag kritizálni) a mennyet és a poklot összekapcsoló entitást: a földi levést.

2. „Miért van egyáltalában létező, és nem sokkal inkább semmi?” Heidegger – hogy ismét egy Szilágyi által feltehetően nemigen kedvelt filozófust idézzek – *Mi a metafizika?* című tanulmányának zárókérdése az európai kultúra, a metafizikai kultúra problematikussá válásának egyik „titkos” főkérdését fogalmazza meg. A mo-

dern kor kritikusának ugyanis, miközben az értékek kozmoszán méri és magyarázza a világot, a „minden érték átértékelése” nietzschei korszakában élén, számat kell vetnie azzal, hogy a létezés *evidenciája*, illetve ennek transzcendens magyarázata megszűnt: Isten halott. Amíg a lét metafizikai-transzcendens magyarázata evidens volt, addig a kritikusok voltaképp *teológusok* voltak, közvetítők és magyarázók, akik értelmezték az isteni rendet és akaratot a halandóknak. A modern kor kritikusának mindazokat az értékeket, melyeket elfogadásra javasol, már meg kell indokolnia, hiszen nem hivatkozhat semmiféle értékkozmoszra. A kritikusnak – aki a szó tulajdonképpeni értelmében csak a modern korban jelenik meg – minden művében újra kell teremtenie *saját* értékvilágát, meg kell *indokolnia* értékeit, választásait; *reflektálnia* kell a lét alapkérdéseire.

3. A kritikus a pluralizmus világkorszakának szülötte. Léhelyzete az *individuumé*, aki a közösség köldökszínőjáról leszakadván végül is magányosan kell hogy javaslatot tegyen olyan értékrendszerek elfogadására, melyek *szerinte* a legalkalmasabbak a modern kor magyarázatára és megteremtésére. Az általános világmagyarázat igényéről az elmúlt kétszáz évben sem mondtak le a filozófusok. A totalitás igézete: a modern polgári világ filozófiájának kísértete. Megteremteni egy *módszertant*, egy *ontológiát*, mely az Egész átfogására alkalmas: ez a metafizikai hagyomány modern követőinek *vágya* és a kritikusok *álma*. Hiszen egy elfogadott világmagyarázatot „csak” alkalmazni kell, csak hivatkozni a már kidolgozott értékekre és magyarázatokra.

Nagyon leegyszerűsítve a dolgot, tehát kétféle kritikus képzelhető el. A „boldog” kritikus, aki fejében hordoz egy általános világ- és létmagyarázatot, meg van győződve egy ilyen filozófia általános érvényességéről, melynek értékeit és módszereit – bonyolult közvetítésekkel persze – csupán alkalmaznia kell. És a „boldogtalan” kritikus, kinek fejében ideológiaként lepleződik le minden átfogó magyarázat, akinek tehát nincs a zsebében a „bölcsek köve”, aki minden egyes esetben csakis az üres papírlappal ül szemközt. Az ő helyzete kétségkívül bonyolultabb. Nemcsak azért, mert nincs átfogó magyarázata, hanem azért, mert *világképe* azért neki is van: ő is szeretne bizonyos általános értékekre hivatkozni azzal a tudattal azonban, hogy ezen értékek nemcsak hogy nem alkotnak rendszert, de mindenkor újrateremtendők és levezetendők.

4. Visszajáról nézve a kritikus az örök *kétkelő*. Aki mindent megkérdőjelez, akinek dolga: rákérdezni mindenre, felboncolni és felfejteni azt, ami az első pillanatban egészen másnak látszik. Ezért, hogy az első kritikus Szókratész volt. Egy meghatározott ideológia vagy filozófia jegyében kétkelkedni azt jelenti, hogy világos az a *nézőpont*, amely felől megközelítjük és elítéljük az elítélendőt. Ám ha eszméink csak morzsálékosak (vö. boldogtalan kritikus), úgy ismét kaotikusabb a helyzet: milyen alapon vetem el, ítélem meg az adott tárgyat.

Természetesen ebben is a polgári világ nagy antinómiáit látjuk viszont: az *ízlés* végtelen szubjektivitásának és általánosságra törekvésének formájában. A kritikus a magány közösségi filozófusa. Kritikája a közösség megteremtésének heroikus gesztusa, a reménytelen bezártság résteremtése a magány kihűlt falán. Mégis, magányában boldog, ha azt képzei, hogy az ő nyelvét beszélők várják talán valahol a falakon túl üzenetét, és boldog, mert úgy véli: van aki érti és hiszi szavát. Ám boldogtalan, ha nyelvét privát nyelvnek tudja, ha kicsempészett üzenete palackposta csupán: nem tudni, kihalásszák-e és megértik-e. Akárhogyan van is, a kritikus: korunk hőse.

5. 700 oldalos, világosdrapp könyv fekszik előttem, rajta zöldell: *Nem vagyok kritikus*. Szilágyi Ákos 35 éves kritikus kritikái kötete. Három hónapon át „éltem benne” Szilágyi kritikái világában elhagyva, majd ismét visszatérve – igen, *kritikáihoz*. Az adatok és a személyes vallomás ezúttal forma – pontosabban világalkotó. Ugyanis Szilágyi kötete nem egyszerűen egy kritikái gyűjtemény, hanem egy *világ* fogalmi artikulációja, ami arra készíti az ídelátogatót, hogy ideig-óráig ellenérzéseivel és örömeivel együtt benne sétáljon, lélegezzon, szenvedjen; egyszerűval *éljen* ebben a világban. A kritika kritikájának címében korunk kritikusának nevezem

Szilágyit. Ez arra indít, hogy mielőtt magáról a kritikusról szólnék – hiszen ez kritikám voltaképpeni tárgya – arról a korról is beszéljek, amely kritikusat arra kényszerítette, hogy ezt a címet adja kötetének: *Nem vagyok kritikus*.

6. „Nem vagyok kritikus, mert *nem lehetek* kritikus. Nem lehetek kritikus, mert nincs valóságos irodalmi élet, nincsenek igazi folyóiratok, nincsenek irodalmi érdekek (legfeljebb létérdekek), nincs semmi, amiért kritikussá lehetne vagy kellene lennie valakinek, akinek balvégzete úgy akarta, hogy irodalommal foglalkozzék. Nincs irodalom, csak művek vannak. Nem vagyok költő, csak verseket írok”.

Szilágyi álláspontja egyértelmű: ott, ahol teljesítmények helyett az írók személyét firtatják, ahol a politizálgatás és pletykálgatás helyettesíti az irodalmi közéletet, ott ahol nincs érvényes közege az irodalomnak: ott nem lehet kritikussá az irodalom ítésze. Szilágyi bírálata az autentikus és demokratikus *nyilvánosság* hiányára utal. Korunk: a „hetvenes évek”, ekkor születtek többnyire Szilágyi jelen kötetbe gyűjtött kritikái. 68 sokkjától lassan ébredezik a Szilágyi-féle generáció, és máris a „konzervatív” évtizedben találja – no nem a helyét – csak magát. Az eszmék és reformok zűrzavara, a megújulás és visszafogás szomorú „dialektikája” egy fokozatos dezideologizált – pragmatikus légkört fejleszt ki, melyben a *jelentőség* megnyilvánulási lehetősége: a *botrány*. Éppen Szilágyi 75-ben írt Weöres-kritikája a példája ennek. Ahol nincsenek markáns és jól elválasztható álláspontok, ahol viták helyett személyeskedések vannak, ahol az ideológiai érték fontosabb, mint a művészi érték; nos ott a „közvélemény” megmozgatásának csak a botrány a lehetősége, illetve maga ez a „közvélemény” csak a botrányt képes tényleges izgalomként átélni. Szilágyi Weöres-kritikájának fogadtatása valóban az elakadt demokratizálódás egyik irodalmi szimbóluma. Ebben Szilágyinak tökéletesen igaza is van. Abban azonban nem, hogy a közeg problematikussága azt eredményezte volna, hogy hősünk ne lenne kritikus. Több értelemben is az, sőt megkockáztatom, hogy Szilágyi éppen ettől a pszeudo-irodalmi közegtől, pontosabban éppen ebben lehetett azzá a kritikussá, akivé lett.

7. Bírálatom voltaképpeni tárgya e kritikus magatartás és gondolkodási mód-szer. Milyen kritikus tehát Szilágyi Ákos?

Szilágyi Ákos *marxistának* vallja magát. S e címkét nemcsak azért fogadhatjuk el, mert ő ezt így látja-vallja. Gondolkodásának és értékrendszerének – egyik – legfontosabb forrása valóban Marx. Azért kell ezt már most leszögeznünk – egyelőre bizonyítás nélkül –, mert első látásra igencsak meglepő lehet, hogy enyhén szólva is eklektikus korunk kritikusai hősét pont egy marxistában látom. Ugyanis nem az az igazán érdekes, hogy Szilágyi marxistának vallja magát – ezt sokan megteszik manapság –, hanem az, hogy kritikai módszere ténylegesen a marxista ideológiai hagyományra támaszkodik. Szilágyi megközelítési módja az irodalmi tudatformák és a történeti-gazdasági mozgások dialektikus rendszerének vizsgálata. Gondolkodásának másik forrása Hegel, közelebbről a hegeli *dialektika*. Szilágyi elsősorban *ideológia*-kritikus, ami azt jelenti, hogy elsősorban a formában jelentkező világnézeti-ideológiai látásmód izgatja. (Ezért van, hogy legjobb tanulmányai az irodalmi tudatformák ideológikus beállítódásait elemzik. Pl.: A „fiatal irodalom”, mint megtévesztés és hamis tudat avagy a „fasirozott anatómiája”.) Beállítódásának megfelelően kritikusunkat az irodalmi lét – közeg, intézmények, mechanizmusok – társadalmi kondicionáltsága és ezek bírálata foglalkoztatja. Szilágyi végtelenül komolyan veszi feladatát, a marxi történetfilozófia dialektikus alkalmazását a kritikában. Ezért is nevezem korunk kritikusának, mert a pragmatizmus és a konzervativizmus okozta ideológiai vákuumban következetesen képvisel egy ideológiai álláspontot.

A körülötte lévő botrányoktól függetlenül Szilágyi Ákos *boldog kritikus*. Boldog, hiszen egy olyan hagyományra támaszkodik – a hegeli-marxi filozófiára és annak dialektikus módszerére – mely *biztos* elméleti fogódzót jelent számára, tulajdonképpen tekintet nélkül arra, hogy azt éppen mely tárgyra alkalmazza. Innen adódik, hogy élvezetesen, hosszan és sokat ír. (Kötete nagyon is válogat Szilágyi hetvenes években írt tanulmányaiból.) Stílusa olajozott, ám tanulmányai sokszor túlírtak. (Ennek értelmezését ld. a következő pontban.) Ugyancsak világnézeti be-

állítódásából adódik politikai érdeklődése és nem kevés ezirányú tanulmánya. (Nagyonis érdekes volna, ha kiadna *Nem vagyok politológus* címmel egy ilyen tematikájú kötetet.) A boldog kritikusi esztétikája *deduktív*. Adorno mondta: „a mű esztétikai minőségét az dönti el, hogy van-e vagy nincs *igazságtartalma*, továbbá azt hiszem, hogy az igazságtartalom az, és semmi más aminek révén a műalkotások tartalma érintkezik a filozófiával, de oly módon, hogy ez az igazságtartalom nem valamiféle elvontsággént lebeg a műalkotások felett.” (kiem. KA.)

8. A kötet egyetlen Hegel-idézete, mely nem az Esztétikából származik, így hangzik: „A jelen kapuján a föld alól az elrejtett szellem kopogtat, amely még nem fejlődött jelenlevő létezéssé, és ki akar jutni, amelynek a jelenlevő valóság csak héj, belsejében más maggal, mint ami a héjhoz tartozik...”. (Az igazsághoz tartozik, hogy az idézet egy újabb mondattal folytatódik, de erre most nincs szükségünk.) Olvasatomban Szilágyi alapvető törekvése az *elrejtőzött szellem jelenvalóvá válásának fenomenológiája*. Módszere: a szellemfenomének alakváltozásainak kategoriális elemzése a dialektika segítségével. Innen eredeztethető, hogy könyve a kategoriák valóságos orgiáját tartalmazza. A módszer a marxi emberkép – jelesül a nembeliség – antropológiájára vonatkoztatott. Előre kell bocsájtanom, hogy Szilágyi Ákos igen magas színvonalon „dialektikus”. Ezért, amikor az alkalmazott módszert, illetve annak filozófiai értékvonatkozásait bíráljuk, éppen hogy nem következtelésséggel vagy logikai hibákkal találkozunk, hanem egy gondolkodási és világlátásbeli rendszer olyan nivós alkalmazásával, mely egyáltalában lehetővé teszi, hogy e rendszer és módszer korlátozottságát szemügyre vehessük.

9. Azt remélem, hogy Szilágyi is elfogadná a dialektika következő meghatározását: „... a dialektikának a *Történelem és osztálytudatban* található értelmezésére támaszkodunk, amely a dialektikát, mint társadalmi tevékenységet és mint gondolkodási típust olyan aktivitásnak tekinti, amely a szubjektum-objektum hasadás felszámolására (szélesebben: az elidegenedés felszámolására) irányul, mindezt a *történelmiség* alapján és módszertanilag mindig a társadalmi *totalitásra* támaszkodva az elemzésekben.” (Fehér Ferenc: *Az antinómiák költője*.) Ez a felfogás egy érték- és perspektíva választásban határozza meg a dialektikát, nevezetesen az elidegenedés felszámolására irányuló aktivitásként. (Ezt a perspektívát Szilágyi is elfogadja, könyvében több helyen is feleleveníti előtörténet és az igazi történelem marxi megkülönböztetését.) Ebből az következik, hogy – mint azt Marcuse Hegel-könyvében elemzi – több-kevesebb szükségszerűséggel el kell jönnie egy olyan társadalomnak, mely *felszámolja* az elidegenedést (és ezzel természetesen a dialektikus aktivitást is). Ez a történelmi értékválasztás az esztétikában olyan érték- és kategóriahasználatot jelent, ami logikailag – a formába ágyazottan persze – az emberi nem eme felszabadulása felé mutat. Nagyon leegyszerűsítve: ez a történetfilozófia el kell, hogy vessen minden művet, melyben ez a perspektíva, ha mégoly áttételes formában is, de nincs jelen. A nembeliség dialektikus – mert negativitáson keresztül érvényesülő – megvalósulásával szemben csupán a polgári lét és értékvilág „negatív dialektikája” jut bennük „objektíve” érvényre. Szilágyi Ákos Weöres-monográfiájában – mely kétségtelenül a marxista esztétika nivós teljesítménye – ennek megfelelően így ír: „A weöresi értékrendben azonban az egyéniség határait áttörve nem az emberi lényeg valóságához, nem a tényleges önmegvalósításhoz jutunk el, hanem egy minden létezőt átfogó, emberen kívüli-túli – s így az *egyes egyénnel szembeállított* – lényeghez és tényleges megvalósulatlanuláshoz.” Fgyelőre tegyük zárójelbe, hogy mit is kellene érteni „az emberi lényeg valóságán”, vagy a „tényleges önmegvalósításon”. Már e mondatból is kitűnik, hogy itt Szilágyi egy olyan művésszel áll szemközt, kinek történetfilozófiája más perspektívákat és értékeket tételez, mint a kritikusié. Mármint a probléma éppen az, hogy egy ilyen deduktív-dialektikus esztétika, mint a Szilágyié, hogyan tud – illetve nem tud – viszonyulni egy olyan formához, mely alapvetően *más* filozófiai-világnézeti alapokon nyugszik, mint az övé. Az individuum egyévolvasása és feloldódása a Semmiben, nos ezt a beállítódást, mint értéktelent lépőpörni a kultúra asztaláról, nemcsak hogy egy jelentős hagyomány negligálását jelenti, de érzésem szerint sokkal inkább arra a módszerre jellemző,

amely e likvidálást végrehajtja, mintsem – mint Weöres esetében is – egy zseniális forma létrehozójára. Úgy tetszik, hogy a dialektika monolitikus-deduktív használata éles ellentétben áll azzal a pluralizmussal, melyet maga Szilágyi is értékékként tételez más tanulmányaiban.

Nézzünk még egy példát. Szilágyi Weöres lírai szubjektumát mint ornamentális lírai személyiséget határozza meg (az ornamentikát Lukács és Hartmann esztétikájának alapján elemezve). „A lírai személyesség ornamentális típusa még ennél is tovább megy: nemcsak a valóságtól vonatkoztat el, hanem a személyiségtől is, nemcsak a valóságos tárgyak és mozgások eleveenségétől, hanem a líraivá vált személyiség, a konkrét-különös lírai viszony belső ellentmondásaitól, feszültségétől is, s elvonatkoztat a tudatszerű individuum és a dologi valóság ellentétének minden megnyilvánulásától.” (623.) Tételezzük fel, hogy Szilágyi analizise pontos: az ornamentikus személyiség valóban elvonatkoztat a polgári világkorszak eme marxi dialektikával felfejtett antinómiájától. Épp itt jön a probléma: miért is olyan nagy baj ez? Nietzsche és Heidegger óta világos, hogy az európai kultúra metafizikus tradíciója válságban van. Minden olyan művészi forma – így a Weöresé is –, amely nem ebben a tradícióban, hanem pl. egy keleti kultúra tradíciójában jön létre, számomra sokkal inkább az európai kultúra problematikusságát, semmint azét a formáét jelzi, amely kívül helyezkedik e hagyományon. És éppen itt van a dialektikus hagyomány csapdája: ugyanis *kirekesztőleges*, minden olyan formával és filozófiával (=művészetfilozófiával) szemben, melynek perspektívaválasztása nem esik egybe ennek a történetfilozófiának az opciójával.

10. Én magam boldogtalan kritikus vagyok. Nem rendelkezem egy olyan értékrendszerrel és módszerrel, mellyel minden művet egyöntetűen megítélhetnék. „Mert a valóságos tolerancia, az irodalom lényegi pluralizmusának elismerése nem a különbségek és ellentétek lecsendesítését, kibékítését, elfedését, nem az értékelés „objektív” hangú informálásba rejtését, a szellemi manipulációt jelenti, hanem feltárásukat, kiélezésüket, végigküzdsüket, szigorúan a szellem terepében belül maradva”. (132). A Lengyel Balázs kapcsán leírt mondat pontosan azzal a lépéssel van „előrébb” az igazságnál, amennyivel a dialektikus szemlélet van „előrébb” a toleranciánál. Ez utóbbi ugyanis számomra nem csupán az értékek kiélezése, végigküzdsége, hanem és elsősorban *befogadása*. Amit Szilágyi ír, az hozzátartozik a toleráns és pluralisztikus irodalmi nyilvánosságához. De a pluralizmus elsősorban a saját értékrendszeremben keletkezik. Anélkül persze – hogy itt átvegyük a kategória organsztikus használatát –, hogy eklektikus lenne. Úgy vélem tehát, hogy markáns lehet egy olyan kritika, mely például úgy nyilatkozik Weöresről, mint Szilágyi, de követendőnek nem mondanám. Az ő művészetfilozófiai dialektikája olyan értékek – boldog? – kiszorításával jár, melyet a magamfajta boldogtalan kritikus nagy veszteségnek érez.

Mindazonáltal: bár minden dialektikus kritikus ilyen volna, mint Szilágyi Ákos.

„A CIVÓDÓ MAGYAR”

Versek népről, hazáról

Az „elfuserált” történelem csapásai nyomán nagy mértékben megzavarodott nemzet- és magyarságtudatunk. Máig sem igen tudunk egyértelmű választ találni afféle fontos kérdésekre: mit jelent a történelmi Magyarország született magyar ember számára a haza, a nép, a nemzet, a magyarság gondolata. Fennköltté, ünnepélyessé váltak a fogalmak. Közhelyszerű már, mégis ismétlésre érdemes: meghamisította, jelszavakká üresítette ezeket a fogalmakat a magyar politikai életben oly hosszú időn át jelen levő nacionalizmus, sovinizmus és irredentizmus minden fajtája. Önismeretet kell tanulnunk tehát, meg kell értenünk az előző nemzedékek történetét, eszmei mozgalmait. A múlt hagyományainak értelmezésében, s jelenünk lehetőségeinek mérlegelésében eligazító forrásunk lehet „A civódó magyar” címmel megjelent verses antológia. Egyetérthetünk ugyanis a verseket válogató és az antológiát szerkesztő Hegedős Máriával: „Talán épp a költők, a versek beszélnek leginkább és legpontosabban arról, hogy a haza milyen fontos változó, mérhetetlenül gazdag és sokrétű fogalom. Nemcsak hideg tudás, hanem melengető érzés, nemcsak becéző szeretet, hanem háborgó indulat, nemcsak meghatódó csodálót, hanem perlekedés is.”

A kötet címét Adytól kölcsönzi Hegedős Mária. Ezzel mintegy hangsúlyt ad a „perlekedő” Ady-nemzedék életérzésének: „Halj meg már bennem, te civódó magyar... Nézzek immár nagyobbakra is.” Az önelégültség, a folytonos civódás és különbözős nemcsak az emberarcú haza építésétől fosztja meg a nemzetet, hanem a nagyvilágra tekintő, szárnyaló energiáktól is. Már Adyék is „röptető” távlatokban gondolkodtak tehát. Huszadik századi költészetünk pedig az önmagát „mindenséggel” mérő nemzet tudat kiművelésén fáradozik: „...együtt egész ez a mi világunk, – egy-vérkör Parány és Végtelen, Pillanat és Öröklét.” (Csanádi Imre: Csillagforgó).

Termékenyítő gondolat verses antológiát szerkeszteni költészetünknek népről, hazáról szóló verseiből. Ilyen összeállítást eddig aligha ismerhettünk. Napjaink nagyfokú eszmei zűrzavarában szükségletet elégíthet ki. A válogatás kivételes tájékozottságot

árul el költészetünk hatalmas birodalmában. A szerkesztőnek egész liránkat kellett bejáratnia Janus Pannoniustól kortárs költészetünkig. Az antológia 206 verset tartalmaz, kilenc ciklusba csoportosítva, és 90 költőt szálaltat meg. Már a ciklusok címeiből is egy korszerű nemzet tudat, szülőföld- és népszerűt gazdag tartalmára következtethetünk: *Szülőhelyem; Ebből a földből vétettem; Rendületlenül; „A századokat számlálja...”*; *Vérző zászlók alatt; Ujjongani télni fázni; Barangolás az országban; ...holtig a hűség től nem menekülsz; Föld?... A hazám.* A sorrend jól érzékelhető ívet rajzol: a belterjes, a hazai érdektől, a „kötelességet és szolgálatot” jelentő ideáltól, a haza iránti belső elkötelezettségen át emelkedik az európai horizontú, általános nép- és emberszeretet magasságáig.

Az utolsó ciklusban kapott ugyanis helyet – többek között – Petőfi *Sors, nyiss nekem tért* c. verse (Sors, nyiss nekem tért, hadd tehessek / az emberiségért valamit’); József Attila *Emberiség* c. költeménye („Oh emberiség, kit törött anyám / szenvedni szaporított és nem értett! / Nem rettenek születni újra érted, / te két milliárd párosult magány!’”); vagy Ady közismert *Magyar jakobinus dala*. De ide illeszkednek – szerencsére en – az irodalmi köztudatban még kevésbé számontartott afféle versek, mint pl. Bella István *Tudsz-e még világul* c. költeménye („Tudsz-e még világul, / Földül, Európául, / Édenemen tudsz-e, / tudsz-e még hazául’”); vagy Orbán Ottó *Európa* c. szabadverse, amely akár az aránypár fordított képletének is tekinthető („Milyen véres lecke volt megtanulni, hogy Európa nemcsak a Notre Dame, hanem Balmazújváros is!’”). Hegedős Mária mellőzte a szokásos szerkesztői előszót (a kiadó csupán egy – néhány ajánló sort tartalmazó – könyvjelző kártyát mellékel a kötethez), szerényen háttérbe vonul, minden tekintetben a költőket hagyja beszélni. A ciklusok címeiben is nagy költőink – Vörösmarty, Arany, Ady, Nagy László, Szabó Lőrinc, Csorba Győző, Benjámin László – gondolatai szólnak hozzánk.

Az egész kötetben arányosság uralkodik. A ciklusok terjedelme megközelítően azonos; egy-egy ciklus 20–25 verset tartalmaz. Igaz, „A századokat számlálja...” ciklus 28 versével kissé eltér ettől az átlagtól. De nagyon is indokoltan: a versek nemzeti történelmünk nagy alakjait idézik (Szent Ist-

vánt, Hunyadi Jánost és Mátyást, Zrínyi Miklóst, Dózsa Györgyöt, Széchenyi Istvánt, a partizánokat), de nem csupán politikusokat, országépítőket, hadvezéreket, hanem – sokkal hangsúlyosabban – elévülhetetlen kulturális értékek megteremtőit (Apáczai Csere Jánost, Kőrösi Csoma Sándort, Besenyeit, Csokonait, Kazinczyt, Berzsenyit, Liszt Ferencet, Vörösmartyt, Petőfit, Aranyt, Adyt, Babitsot, József Attilát). A gondos válogatás eredményeként úgyszólván teljes a nagy értékek listája. S a ciklust Csoóri Sándor *A lángész itt sétált mezitláb* (Kodály Zoltán emlékére) és Illyés Gyula *Bartók* c. verse zárja. S Illyés versének utolsó akkordjai a nagy alkotó különös, sajátosan nemzeti, de ugyanakkor egész emberi fajunk érdekében vállalt küldetésének adnak nyomatékot: „s beh különös, beh üdvös irt adsz / azzal, hogy a jaj / siralmát, ami fakadna belőlünk, / de nem fakadhat, mi helyettünk / kik szív-némaságra születtünk / kizenged ideged húrjaival”.

Egy tematikus válogatás természetesen nem képviselhet abszolút költői értékrendet. Mégsem lehet véletlen, hogy Ady 12, József Attila 11, Illyés Gyula 10, Petőfi, Babits, Nagy László, Csoóri 6–6, Arany, Szabó Lőrinc, Vas István 5–5, Vörösmarty, Kölcsey, Radnóti, Váci Mihály, Pilinszky 4–4 verssel szerepel az antológiában. A felsorolás kielégítheti arányérzékünket. Jól érzékelteti, hogy költőink közül kik küszködtek legtöbbet nemzeti létünk és az emberiség sorskérdéseivel. Az talán mégis meglephet bennünket, hogy Benjámin Lászlót csupán egy – igaz, ciklust jelölő – vers képviseli a kötetben (*Vérző zászlók* alatt). Az a gondolat is felmerülhet bennünk, hogy nagyobb szerepet kaphattak volna a kisebbségi sorsban alkotó magyar költők. Igaz, Áprily itt közölt két verse (*Enyedi csend*, *Tavasza* a házsongárdi temetőben) kisebbségi élmény szülte. De mit jelenthet az anyaországtól elszakadt, magyar nyelven verselő kortárs költőnek nép, haza, emberiség? Parancs Jánosnak, a „tékozló fiúnak” van ugyan szava a kötetben erről az érzésről is: „... se éjjelem, se nappalom, / örökös vádak, tűzbén égek, meg nem nyughatom, / mindig is ide vágytam, soha nem tagadtam, / Párizsban éltem, és mégis itthon maradtam, / aki ezt nem érti, annak minden szó kevés;” (*Tékozló fiú*). A vers azonban olyan költő műve, aki döntött és hazatért.

A versek sorrendje is arányt sugall és

a vezérlő gondolatot hangsúlyozza. A könyv mottójának is tekinthetjük az első lapon közölt Bálint György-idézetet. Máiig alig felülmúlható teljességgel írja le a haza fogalmának tartalmát: „Néhány mező vagy domboldal... egy-egy kép, szobor és regény; egy budapesti utcaszöglet; néhány Vörösmarty- vagy Ady-strófa; egy-egy nagyon régi népdal a legújabb gyűjtésekből; színehagyott ruhájú csendes parasztok és félmeztelen, külvárosi gyerekek... az alanyi és tárgyas ragozás és az ikes igék, ... nagyjából ez az, amit sohasem lehet elvenni tőlünk... és amit a legtöbbször meghamisított, leggyakrabban félrehangsúlyozott szóval így szoktunk jelölni: haza.” Gyaníthatjuk, hogy Bálint György szavai is kalauzolhatták a szerkesztőt a versek válogatásában és a ciklusok kijelölésében.

A szülőhelyhez, szülőföldhöz fűződő melegengető érzés megszólaltatásában ma már nem lehet egyedüli eligazító szempont a röghőzkötöttség. A könyv első ciklusa (*Szülőhelyem*) Ady verssel kezdődik (*Hazamegyek a falumba*), és Ady-verssel is zárul (*Álom egy méhesről*). A „városi bujdosó”, „tékozló gyermek” a falu csendjében tud megpihenni („S szent békés falusi hatalmak / Ülnek majd a szívemre), másrészt a falu „csöndje”, a „szagos virágok”, a „zöngő méhek”, a „hahotázó gyermekek” az erőgyűjtés forrásait is jelenthetik újabb nagyvilági „ka'andokhoz”. (Méhes mellől szent, nagy éjben / Békés lelkemből szállának / Bátor, tiszta, szűz, erős / Földszagú gondolatok / S küldeném őket a világba.). Már az Ady-versek kiválasztásánál is szerepet kap tehát a ciklusban a „költői vágyálmok” arányossága. Méginkább kiteljesedik az egyetemes érdek, ha a ciklus teljes versanyagát szemléljük. Pl. a cikluskezdő Ady-versre Kosztolányi *Üllői-úti táj*, Berzsenyi *Búcsúzás Kemenes-Aljától* című versére Juhász Gyula *Szeged*; Simonyi Imre *Szülőfalu* című versére pedig Vas István *Teréz körüli elégia* c. költeménye válaszol. Így folytathatnánk a „dialektikus szerkesztés” szemlélését. A további ciklusok is azt mutatják, hogy a kötet szerencsésen „békít össze” népies és urbénus nézőpontokat, s a népről, hazáról kialakított mérhetetlenül gazdag költői érzések és gondolatok közvetítésében *egységes* magyar költészetet képvisel.

A kötetet a Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó adta ki, mindenekelőtt a tanulóifjúság okulására, nemzet- és magyarságtuda-

tának gazdagítására szánva. Kétségtelen azonban, hogy a versszerető felnőtt olvasóközönség is haszonnal forgathatja; értékes eszmei és esztétikai tanulságokat meríthet belőle.

NEMES ISTVÁN

Mezey Katalin:

ÚJRA MEG ÚJRA

Mezey Katalin verseit olvasva az a benyomásunk, hogy sajátosan nő-költő nyilatkozik meg a kötet lapjain. Többé-kevésbé megerősít ebben bennünket a kötet fülszövege is. Esztétikai szempontból nemigen lehet számottevő, hogy valaki milyen nemű költészetet művel, érzület, szemlélet, az érzékenység milyenségének, talán fokának szempontjából azonban alighanem lehetnek a költészetben, versekben olyan sajátosságok, amelyek inkább a nő-íróra jellemzőek. Ezt a kérdést Mezey Katalin néha közvetlenebbül is érinti, például a *Ki hitte volna* című versben: „Hiába volt / könnyű a fel fogásom, / a szívem jó, / szilárd a jellemem – / ha mindez együtt / kevesebbet ért, / mint a feszes / triko a mellemen.” Azaz bárki emberi mivolta hitelességének tekintetében, egész-ember voltában, a rá való törekvés értelmében, a teljesség igényében lehet az, aminek rendeltetett.

Helyzetét reálisan méri és ismeri fel a költő. Mentés az illúzióktól – ez azonban sosem jelent végleges feladást, kiábrándultságot –, és hitei által üzött. Elemi indulatait, érzései váratlan frissességgel és vitalitással törnek föl az eltemetettnek látszó mélységekből. A kötetet mindenekelőtt a közelség és a távolság, még inkább: a távlatosság arányos egyensúlya és termékeny diszharmonója jellemzi. A költő mindenestül elmerül a mindennapi életben, az élet mindennapjaiban. Ezekkel a mindennapokkal küzd, veszekszik, ezeknek a gubancaiból igyekszik kibogozni magát, és megteremteni a mindennapok értelmes szövedékét. Az én az anya, a dolgozó (dolgozni akaró) ember feladatainak, vállalásainak, kényszerűségeinek, vonzásainak és taszításainak egy-

mást keresztező sugarait gyűjti magában. Ami a legrokonszenvesebb: ragaszkodása az értékekhez, az értelmes vállalás igénye.

A kötet első részében, a *Cseresznyeház* című ciklusban kapnak helyet az anyaság szépségét és aggodalmait megszólaltató versek (Semmi több, Három alvó, Nélkülük itt-hor). A szüleiről s a tágabb családról szóló verseit is ide értve, kapcsolódása a magyar költészetben nagy hagyománnyal rendelkező témakörhöz azért is megbecsülendő, mert ezeknek az elemi, a legerősebb kötő emberi kapcsolatoknak a sorsa napjainkban méltatlanul labilissá vált, mellőzhetőnek látszik, a sokrétű kapcsolatok sűrű lefutású cserevilágában aprópénznek bizonyul. Néha alig átpoétizált sorokban fogalmazódik meg a mindennapi feladat: „Szeretettel veszek / sajtot, vaját, tejet, tojást, / paprikát, paradicsomot / és szeretettel cipelem haza / rakom hűtőgépbe, / mert a gyerekeim eszik meg őket.” Jelzi ez azt a józan, okos egyszerűséget, mélyben gyökerező realitásérzékét, amely Mezey Katalin költészetének, világérzésének egyik – talán a legjellemzőbb – sajátja. Szó sincs itt ezért idillről, vagy valami homályos, fél-animális ösztönösségről. A belső világ, a kis kör, a bensőség értékei a kint, a külvilág tényeivel, fenyegetéseivel szegeződnek szembe. Pontosabban: szétválaszthatatlanul összekeveredik-fonódik mindez, és az ént sokszor reménytelennek látszó, percről percre, napról napra folyó rendteremtésre készíti.

Ahogy az idilli ösztönösségtől, úgy a naivitástól is mentes a költő. Mivel egész életet élni kívánó emberként tartja számon önmagát, számára a napi teendők, valamint a világ kényszere-szomja kivédhetetlen konfliktusok sorozatát jelenti. A távlatosságról, illetve a mindennapok és a távlatok viszonyáról, a kettő közötti egyensúly megteremtésének igényéről, s az egyensúly állandó megbomlásának tényéről, kínjáról számol be: „Érzem, hogyan fut ki lábam alól / az idő: / levest főzök, nézem a gyerekek / házi feladatát” – írja, és látja, hogy „a sok henye közöny, / és elutasítás” után egyre csak kioktatás jön a másik „oldalon”, mintegy a hamleti situációt újraélesztve (Ha nem is úgy). Zokni, ing, vasalatlan gatyák, szétdobált szennyesek közt „orosz verseket / fordítok. / Kenyérért, pénzért / nem titok.” (Nem titok). Innen, ezekből a helyzetekből derül fény a paradox tényre, arra, hogy mindennapjaink úgynevezett egyszerű

megszervezése is milyen bonyolult és maga rendű tevékenység. De csak a magasabb igények felől nézve, velük együtt élve, csak a helyzet szorító összetettségét felismerve, s a reménytelennek látszó küzdelmet az oly tűnékenynek látszó-bizonyuló egyensúlyért vállalva. A „mi” kérdésköre mellett egyenrangúan van itt szó az „én-tí”, „én-külvilág”, sőt az „én-én” viszonyról, azaz az alany és a tárgy a költészetben nyilvánvalóan nem új, de itt a közelt és a távlatot közvetlenül egybefogó viszonyáról. Ennek a közvetlenségnek lesz az eredménye az őszinteség és az érzékenység, és így lesz mégis a minden ízében élettel teli dísztelen lét a főszereplő: „A lét sok aljas kényszerét? / – legjobban azt szeretem benne. / A reggel híg üveg-kezet. / Fedőt tenni a kihűlt tejre. / ... Tyúkólat takarítani / . Meszelní szaros léceket. / Legjobban ezt szeretem benne, / hogy engedi. Hogy élhetek.” (Válasz).

A törekvés a világnak mint egésznek a megértésére, a távlatosság a kötetben fokozatosan erősödik föl, és a Válasz című ciklusban lesz a legmarkánsabb. Nem mintha már előbb nem szerepeltek volna olyan versek, amelyek lét-kérdésekre kerestek választ. A gondolat, hogy nem lehet számot adni a tudatról, mert az értelem mintha bizonyíthatatlan lenne, olyan versekben jelenik meg, mint a *Rigó*, *Konyhai este*, *Félálom*. Ezekre rimel a *Szellemidézés* paradoxona, miszerint nem a válasz, hanem a kérdés örök. Az *Oltalom* című versben a mindent átfogó viszonylagosságot felismerve is az állandót keresi, véli megtalálni. A *Zsoltár* címűben az isteni rendeléssel szemben a cselekvők önkényét hangsúlyozza: külön semmi sem akar maradni, mert „Mindnen mindenre vágyik”, csak éppen nem úgy találják meg egymást a dolgok, ahogy a teremtes szerint számukra rendeltetett. Vagy éppen „a teremtesben hibázik valami.”?

Elgyávulás, a betegség lehetősége, számkivetés önmagunkból – ezek is okai és következményei a félelemeknek. A személyiség értékét megfogalmazni és érvényesíteni képes – a mindennapokban is, sőt elsősorban a mindennapokban gyökerező – erkölcs segít úrrá lenni ezeken. De legalább ennyire fontos a szolidaritásba vetett hit, amely barátaikhoz, költőtársaihoz írott verseiben fogalmazódik meg. Ők azok, akik tudtak adni önmagukból valamit a rászorulóknak. A

Nagy László című makámában erről így ír: „Őt emésztette mindaz, amit más letapos, amire más nagyot köp, s kikerül az okos.” Ahogy a szolidaritás, úgy a szeretet szükséglete és felkínálása is azt bizonyítja, hogy minden rendezettség mögött, mégiscsak létezik egy alapvető közösségérzés, a másokba vetett bizalom, ami fölemel, szállást ad, sejtető látomáshoz juttat, vagy éppen egy kapros-túrós, hajnalban kisült, tejfőlszínű-piros lángosban „tárgyiasul”, mint az színű-piros lángosban „tárgyiasul”, mint „Erdélyben hatvankilencben.” (Találkozás).

Mezey Katalin verseiben poétikai szenzációkat nemigen találunk. Szándékos, de nem keresett egyszerűség jellemző rá. Szókincsét, szófüzését, mondatszerkesztését, versei ritmusát is a józan kiegyensúlyozottság jellemzi. Nem ír ún. „nehezen érthető” verseket, viszonylag kevés képet használ. Az érzékenység azonban olykor csaknem közhelyszerű megfogalmazáshoz vezet (Zárójel, Catenattio). A tisztánlátásra, a pontos helyzetjelölésre való törekvés pedig némi tételszerűséghez, amikor kevésbé érezzük az élmény közvetlen erejét (Egy régi téma, Apokalipszis).

A kötetnek mintegy harmadát *A két egyforma királyfi* című, felnőtteknek szóló mesejáték teszi ki. Két királyfi elindul a nagyvilágba. Az egyik szerencsével jár, megszeret egy királykisasszonyt, lakodalmat ülnek, gyerekeik születnek. Elindul bátyját keresni, de közben elvarázsolják. A másik királyfi ugyanabba az udvarba vetődik, s mivel tökéletesen hasonló elvarázolt testvére, a királyné nagy örömmel véli viszontlátni benne eltűnt férjét. Aztán ez a királyfi elmegy testvérét keresni, s mire sikerül felkutatnia, s minden tisztázódhatna, királyné és a gyerekek riadtan húzódnak el a két tökéletesen egyforma embertől. Groteszk komédia *A két egyforma királyfi*, sokféle nyelvi leleménnyel. Hagyományos, ősi mesei motívumok, és a modern életérzés elemei keverednek a játékban. Talán riasztó, talán nevetséges, hogy habár minden szerencsésen alakult, a közeledés, a boldog egymásra találás mégsem jön létre. Lehet, hogy hosszas magyarázkodás után majd mégis jóra fordulnak a dolgok. Bár marad még kérdés elég. (*Szépirodalmi*)

TÓTH KÁROLY